

RAPORT

**O STANIE ZACHOWANIA
ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
W WOJEWÓDZTWIE
MAZOWIECKIM**

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Warszawie
Anna Dymek
Katarzyna Kosior
Małgorzata Laskowska-Adamowicz
Bartłomiej Modrzewski
Alicja Suchecka
Jerzy Szatygin

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie
Michał Sekuła

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

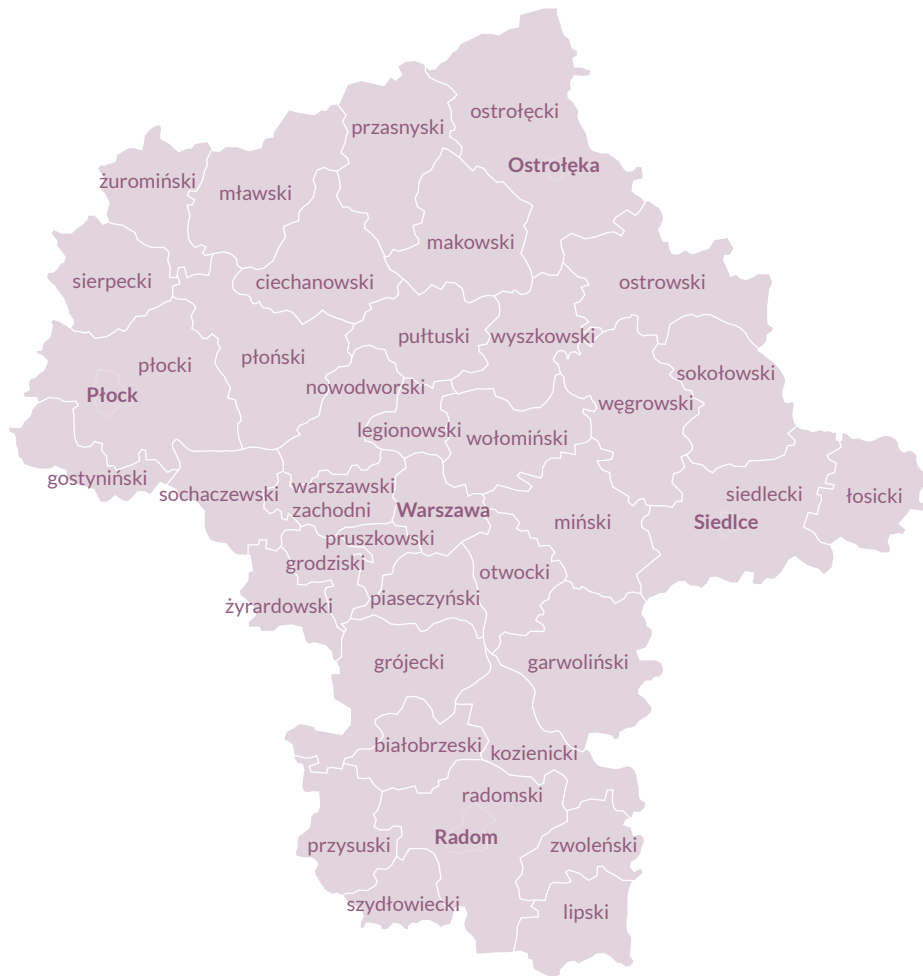
Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	15
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	27
1.	Tło historyczno-kulturowe	27
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	29
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	37
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	55
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	55
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	61
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	61
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	72
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	96
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	103
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	103
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	111
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	111
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	113
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	127

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie mazowieckim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

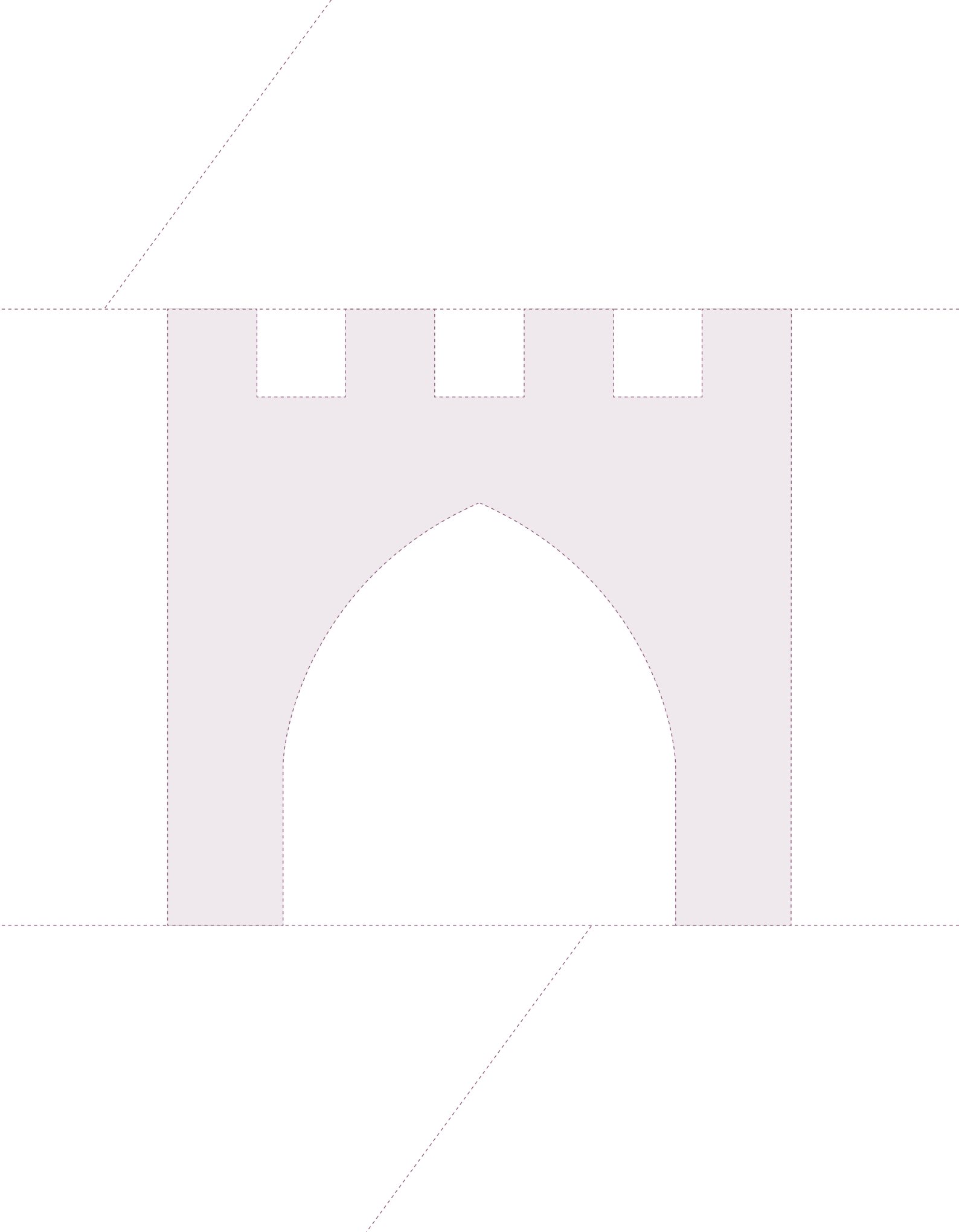
Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w województwie mazowieckim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomości (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomości: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

Specyfiką weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości w województwie mazowieckim było zróżnicowanie zasobu obiektów zabytkowych w powiatach, które w latach 1975–1998

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do *Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa*.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce*.

należały do odrębnych 9 województw. W wyniku reformy administracyjnej w 1999 r. utworzono obecne województwo mazowieckie obejmujące 42 powiaty, w tym 5 miast na prawach powiatu: Warszawę, Ostrołękę, Płock, Radom i Siedlce. W skład obecnego województwa mazowieckiego wszedł obszar 9 byłych województw: w całości warszawskiego; w znacznej części: ostrołęckiego, radomskiego, ciechanowskiego, siedleckiego, płockiego; w mniejszym stopniu: skierniewickiego, białskopodlaskiego i łomżyńskiego.

Można zatem uznać, że w latach 1975–1998 na obszarze obecnego województwa mazowieckiego nie było jednolitej polityki konserwatorskiej, a za ochronę zabytków w granicach 9 województw odpowiadały odrębne urzędy wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wyrazem tendencji w lokalnej polityce konserwatorskiej jest część ówczesnych wpisów do rejestru zabytków obiektów „typowych dla regionu”, występujących na obszarach włączonych w granice województwa mazowieckiego. Obecnie za ochronę zabytków w województwie odpowiedzialny jest Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków w Warszawie. Wykonuje on swoje ustawowe zadania przy pomocy podległych mu jednostek organizacyjnych: Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie oraz terenowych delegatur w: Ciechanowie, Ostrołęce, Płocku, Radomiu i Siedlcach, których zasięg terytorialny odpowiada w znacznym stopniu kulturowemu zróżnicowaniu zasobu zabytkowego regionów historycznych.

Za specyfikę weryfikacji zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego można uznać drugi najliczniejszy w skali województwa zasób powiatu grodziskiego wynikający z decyzji wpisującej zespół urbanistyczno-krajobrazowy miasta Milanówka oraz „załączników i mapy stanowiących integralną część decyzji”. Jeden z załączników to lista adresowa 334 obiektów „o charakterze zabytkowym, znajdujących się w granicach zabytkowego rdzenia miasta”. Są to w większości budynki mieszkalne, w mniejszej liczbie gospodarcze, a także kościół, dworzec, transformator i 3 altany.

W weryfikacji zabytków obszarowych województwa mazowieckiego wyróżnia się grupa – 59 układów urbanistycznych (ok. 51,75% zasobu), dla których przeprowadzono jedynie pierwszy etap weryfikacji, przez co obraz statystyczny pozostałych analiz jest nieostry. Drugi etap weryfikacji będzie możliwy po przeprowadzeniu dodatkowego rozpoznania historyczno-konserwatorskiego w celu uściślenia przedmiotu i zakresu ochrony.

Specyficzna dla zabytków obszarowych województwa mazowieckiego jest grupa decyzji zawierająca słowny opis granic ochrony z nazwami ulic, które w wielu przypadkach sprawiają problem w interpretacji często ze względu na zmiany ich nazw, nowe podziały geodezyjne oraz powstawanie nowych osiedli (np. Milanówek). W niektórych przypadkach granice te odwzorowane na mapie nie tworzą układów zamkniętych (np. Gąbin).

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednoczone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków, oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wnętrza urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTEKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Obszar województwa mazowieckiego jest większy od historycznego Mazowsza, obejmując od wschodu część regionu podlaskiego z Siedlcami, od południa zaś ziemię sandomierską z Radomiem stanowiącą część Małopolski. Wyłączona została z niego część dawnych mazowieckich ziem, jak łowicka i częściowo Kurpie. Odrębność historyczno-kulturowa poszczególnych regionów przekłada się na zróżnicowanie zasobu zabytkowego.

Najstarsze ślady ludzkiej obecności na terenie województwa związane są z okresowym pobytom człowieka neandertalskiego i przez niektórych badaczy datowane są nawet na ok. 120 tys. lat. Liczniesze świadectwa obecności grup łowiecko-zbierackich związane są dopiero ze schyłkowym paleolitem (począwszy od XIV tys. p.n.e.) i mezolitem. Typowe dla tego okresu są pozostałości sezonowych obozowisk zlokalizowane na piaszczystych wydmach położonych w sąsiedztwie cieków i zbiorników wodnych. Około przełomu V i IV tys. p.n.e. dotarła na teren Mazowsza tzw. rewolucja neolityczna, polegająca głównie na upowszechnieniu rolnictwa, hodowli i umiejętności produkcji ceramiki. Intensyfikacja osadnictwa nastąpiła dopiero od II połowy IV tys. p.n.e. wraz z rozprzestrzenieniem kultury pucharów lejkowatych, a następnie amfor kulistych. Obszar Mazowsza cechuje stosunkowo długie przeżywanie się gospodarki łowiecko-zbierackiej, jedynie wybiórczo wykorzystującej zdobycze okresu neolitu. We wczesnej epoce brązu dochodzi do słabo uchwytniej archeologicznie migracji przedstawicieli kultury mierzanowickiej. W starszym i środkowym stadium tej epoki, aż do wczesnej epoki żelaza, Mazowsze znalazło się w obrębie terytorium kultury trzcinieckiej, a następnie pól popielnicowych. Pod koniec wczesnej epoki żelaza doszło na bazie tej ostatniej kultury do uformowania się pomorsko-kloszowego kręgu kulturowego. W młodszym okresie przedrzymskim, w ciągu II w. p.n.e., doszło do wykształcenia kultury przeworskiej, łączonej z kręgiem kultur germańskich, której okres trwania sięga V w. n.e. W kształtowaniu się tej kultury dużą rolę odegrały wpływy celtyckie. Unikalnym zjawiskiem są związane z kulturą przeworską stanowiska archeologiczne będące śladami prowadzonej na dużą skalę produkcji żelaza, rejestrowane na obszarze Równiny Łowicko-Błońskiej. Równolegle, we wschodniej części regionu, notowane są ślady penetracji kultur typowych dla wschodnioeuropejskiej strefy leśnej – np. kultury zarubinieckiej i komplek-

sów postzarubinieckich. W 2. połowie II w. n.e. tereny prawobrzeżnego Mazowsza zajęte zostały przez przemieszczającą się na południowy wschód Europy ludność kultury wielbarskiej, utożsamianej z Gotami. Charakterystyczną pozostałością jej obecności są przykryte kurhanami tzw. groby okazałe, notowane na północnym i wschodnim Mazowszu. Osadnictwo germańskie zanikało w okresie wędrówek ludów, do połowy V w. Na opuszczone tereny, od końca VI w. zaczęła napływać ze wschodu ludność słowiańska. Z osadnictwem wczesnośredniowiecznym związane jest pojawienie się grodów. Najwcześniejszą znaną konstrukcją tego typu jest grodzisko w Szeligach koło Płocka, którego początki datowane są na przełom VI i VII w.

Mazowsze zmieniało wielokrotnie swój zasięg. Sieć osadnicza rozwinęła się w środkowym dorzeczu Wisły wzdłuż krzyżujących się szlaków handlowych. Włączone do państwa Mieszka I i archidiecezji gnieźnieńskiej w XI w. było prowincją ze stolicą w Płocku. Diecezja płocka, powstała w 1075 r., objęła ziemie po prawej stronie Wisły, bez części należących do diecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej. Za panowania Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego Płock stał się stolicą Państwa Piastów z dworem i katedrą, wprowadzającymi w regionie architekturę romańską. Księstwo Mazowieckie utworzone w 1138 r. w efekcie rozbicia dzielnicowego uległo podziałowi. Najazdy plemion bałtyckich osłabiły osadnictwo na terenach północno-wschodnim. Od XIII w. kształtowało się typowe dla regionu osadnictwo drobnego rycerstwa, późniejszej szlachty zagrodowej. Mazowsze od 1351 r. było lennem Królestwa Polskiego, które wraz z wygasaniem linii Piastów mazowieckich anektowało ich ziemie do 1526 r. Budowle ceglane pojawiły się w regionie przed połową XII w., a elementy gotyckie w latach 30. XIII w. Począwszy od Płocka (1237 r.) czy Warszawy (ok. 1300 r.), lokowano coraz więcej miast, zwłaszcza w XV w. Na rozwój architektury obszarów nadwiślańskich miały wpływ handlowe kontakty z miastami północy. Warszawa w XV w. była miastem kupieckim typu hanzeatyckiego. Ulokowanie w niej ośrodka władzy księcia Janusza I Starszego (1374–1429) przyczyniło się do jej gwałtownego rozwoju. W stolicach ziem powstała sieć typowych dla regionu zamków, a Warszawę, Płock i Pułtusk umocniły mury obronne. W XV i I połowie XVI w. w regionie zbudowano najwięcej gotyckich świątyń, zwłaszcza w diecezji płockiej. W Płocku na miejscu zniszczonej romańskiej katedry wzniesiono (1531–1535) nową renesansową świątynię. Gotyk na Mazowszu utrzymywał się długo, ukształtował się typ mazowieckiego kościoła parafialnego. Przełomowym wydarzeniem była unia lubelska (1569 r.). Warszawa stała się wówczas centralnym miastem Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w którym gromadziły się sejmy, a od 1573 r. odbywały wolne elekcje. Decyzją króla Zygmunta III Wazy w 1596 r. przeniesiono do Warszawy stolicę, co przyczyniło się do jej rozbudowy. Wojny XVII i XVIII w. powodowały regres gospodarczy regionu. Stolica złożona z odrębnych jednostek – Starego, Nowego Miasta, przedmieść i jurydyk – była największym ośrodkiem miejskim w kraju. Z fundacji magnaterii i króla powstawały w mieście i regionie barokowe kościoły i klasztory oraz okazałe rezydencje pałacowo-parkowe czerpiące z najlepszych europejskich wzorów. Realizacje za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego cechował wczesny klasycyzm.

W efekcie rozbiorów znaczny obszar Mazowsza przypadł Prusom, a część południowo-wschodnia Austrii. Po 1807 r. Mazowsze znalazło się w obrębie Księstwa Warszawskiego, a od 1815 r. – Królestwa Polskiego pod rządami Rosji. Podziały zatarty historyczne granice Mazow-

sza. Wiek XIX przyniósł rozwój przemysłu przetwórczego i włókienniczego oraz nowe formy własności. Miasta regulowano, murowane kamienice wypierały drewnianą zabudowę. Powstały klasycystyczne ratusze i budynki użyteczności publicznej. Rozbudowano sieci dróg z nową infrastrukturą. Modernizowano liczne siedziby drobnej szlachty, w nawiązaniu do klasycyzmu pojawił się typ dworu z kolumnowym gankiem w otoczeniu parkowym. Rosyjski zabór wpisał w krajobraz cerkwie, carskie koszary i sieć fortyfikacji na linii Narwi i Wisły oraz cytadelę z łańcuchem fortów w Warszawie. Wiele miast pozbawiono praw miejskich. Wzdłuż nowych linii kolejowych powstały ośrodki przemysłowe oraz miejscowości letniskowe z charakterystyczną zabudową. Wielokulturowy charakter Mazowsza tworzyło osadnictwo żydowskie, niemieckie i holenderskie.

Po 1918 r., w II RP odbudowa ze zniszczeń wojennych wzmogła rozwój zabudowy w regionie. Stolica odrodzonej Polski stała się ważnym ośrodkiem administracyjnym, handlowym i kulturalnym z nową architekturą mieszkaniową, użytkową i reprezentacyjną, a modernizm zaczął wypierać style historyczne. Zniszczenia II wojny światowej uszczupliły krajobraz zabytkowy Mazowsza, na czele z celowo zburzoną Warszawą oraz dziedzictwem kultury żydowskiej. Po 1945 r. zabytki stolicy częściowo odbudowano według ówczesnych możliwości i koncepcji konserwatorskich. Warszawa powstała na nowo, według wytycznych socrealizmu, z czasem ustępując modernizmowi.

2.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Województwo mazowieckie jest największe w Polsce, jego powierzchnia obejmuje ok. 11,37% obszaru państwa. Do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) wpisanych jest 7176 obiektów, co stanowi ok. 10,12% krajowego zasobu. W tym wyodrębniono 129 zabytków obszarowych stanowiących 11,62% zasobu krajowego tego typu obiektów.

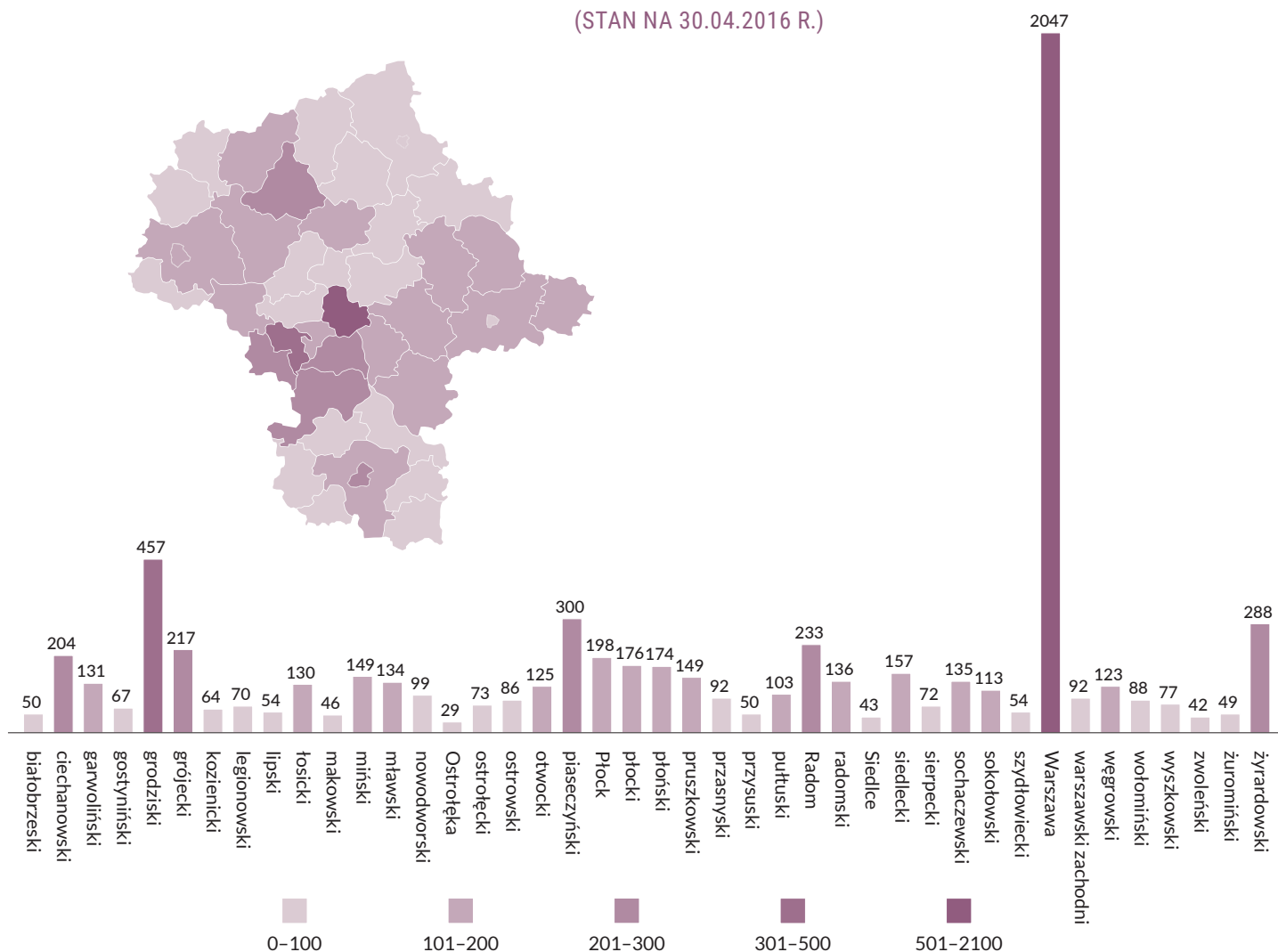
Na terenie województwa mazowieckiego 4 zabytkowe zespoły o szczególnych wartościach dla kultury zostały uznane rozporządzeniem Prezydenta RP za Pomniki Historii; 3 z nich umiejscowione są w Warszawie: historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem; zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya i zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach. Czwarty to Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna. Na terenie województwa leży ok. 6,7% wszystkich obiektów znajdujących się na liście Pomników Historii. Ponadto 1 miejsce wpisane zostało na Listę światowego dziedzictwa UNESCO i jest to historyczne centrum Warszawy.

Do wyjątkowo cennych zabytków na terenie województwa zaliczyć należy także katedrę w Płocku (XII–XX w.) wraz z zabudową i relikiami Wzgórza Tumskiego – wnioskowanego o uznanie za Pomniki Historii; zespół opactwa Kanoników Regularnych, obecnie Salezjanów

w Czerwińsku (XII–XX w.); bazylikę kolegiacką w Pułtuskach (XVI–XVIII w.), zespół klasztorny Bernardynów na Czerniakowie w Warszawie (1687–1694); drewniany spichlerz w Górznie w powiecie garwolińskim (XVIII w.); kościół parafialny pw. Świętej Trójcy w Kobyłce (XVIII w.); twierdzę Modlin (XIX w.), oraz zabytkową hutę żelaza w Chlewiskach w powiecie szydłowieckim (koniec XIX w.).

Ze 129 zabytków obszarowych wpisanych do rejestru województwa aż 56 jest umiejscowionych w granicach 2 Pomników Historii. Jeden obszar w całości w granicach wpisu do rejestru zabytków uznany został za Pomnik Historii (Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna). Pozostałe 55 zabytkowych układów urbanistycznych (45 w całości i 10 częściowo) zlokalizowanych jest na obszarze Pomnika Historii: Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem. Jednocześnie z grupy zabytków obszarowych tworzących ten Pomnik Historii aż 23 (20 w całości i 3 częściowo) umiejscowione są na terenie historycznego centrum Warszawy – wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Na obszarze województwa występuje nierównomierne rozmieszczenie zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru. Najliczniejsze zgrupowanie występuje w Warszawie (2047 obiektów, co stanowi 28,53% zasobu całego województwa) i wiąże się ze stołecznym, a przez to reprezentacyjnym charakterem tego miasta. Warszawa to najbardziej bogaty w zabytki powiat nie tylko w województwie mazowieckim, ale również w całym kraju. Na jego terenie znajduje się 2,89% całego zasobu zabytkowego Polski. Wysoko w statystyce plasuje się powiat grodziski, gdzie liczba zabytkowych obiektów wynosi – 457 (6,37% zasobu województwa mazowieckiego), z czego ponad 300 adresów zostało wyszczególnionych w wykazie załączonym do jednej decyzji wpisu do rejestru zabytków zespołu urbanistyczno-krajobrazowego miasta Milanówek. Na trzecim miejscu pod względem liczby zabytków znajduje się powiat piaseczyński (300; 4,18%). Duży zasób obiektów zabytkowych w tym powiecie w przeważającej mierze tworzy zabudowa willowo-pensjonatowa i przemysłowa w podwarszawskim mieście-uzdrowisku Konstancinie-Jeziornie (zespół budowlany papierni dolnej, XIX–XX w.). Odrębnym zagadnieniem jest koncentracja obiektów zabytkowych w miastach na prawach powiatu, wśród których można zauważyć dwie różniące się pod względem liczebności grupy. Drugie co do liczby ludności miasto województwa – Radom – skupia 233 obiekty (3,25%), trzecie – Płock – 198 (2,76%). Z kolei czwarte miasto – Siedlce – w swoich granicach zawiera 43 obiekty (0,60%), piąte – Ostrołęka – jedynie 29 (0,40%) z najmniejszą w powiecie liczbą zabytków rejestrowych w województwie. Mniejsze zagęszczenie zabytków występuje w powiatach południowych i północnych województwa – zwoleniskim (42), makowskim (46) i żuromińskim (49). Zróżnicowanie zasobu zabytków wydaje się wynikać z odmienności uwarunkowań historyczno-geograficznych, a także ze zniszczeń wojennych, które dotknęły część ośrodków miejskich na Mazowszu (Ostrołęka i Pułtusk).

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru województwa mazowieckiego podzielone według funkcji pierwotnej stanowią następujące udziały w krajowym zasobie tego typu obiektów: publiczne – 626 (13,30% ogólnopolskiego zasobu), zieleni – 975 (13,09%), urbanistyka – 129 (11,99%), przemysł – 294 (11,85%), mieszkalne – 2176 (11,09%), rezydencjonalne – 501 (10,34%), inne – 375 (9,79%), sakralne – 1067 (8,28%), cmentarze – 395 (8,23%), gospodarcze – 175 (7,49%), folwarczne – 381 (7,15%), obronne – 68 (6,15%), zamki – 14 (3,46%).

Wyróżniająca się w skali kraju (13,30%) grupa obiektów publicznych zdominowana jest przez siedziby władz i budynki administracyjne związane ze stołecznym charakterem Warszawy (ponad 40% obiektów tego typu w województwie). Duża liczba zabytkowych założeń zieleni na tle kraju (13,09%) uwarunkowana jest występowaniem parków przypałacowych i miejskich zlokalizowanych na terenie Warszawy, zespołami rezydencjonalno-parkowymi w powiatach płockim i ciechanowskim oraz ogrodami willowymi w podwarszawskich miejscowościach letniskowych powiatów piaseczyńskiego i grodziskiego. Znaczna liczba wpisów urbanistycznych (11,99%) związana jest z powszechnymi wpisami układów urbanistycznych ulic m.st. Warszawy, głównie w obszarze Starego i Nowego Miasta. Najślabiej reprezentowaną grupą klasyfikowaną według funkcji pierwotnej są zamki (3,46%). Spośród ok. 500 zamków, które w XIV–XVII w. zostały wybudowane w Polsce, na Mazowszu powstało jedynie kilkanaście.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
(STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Białobrzescki	0	17	0	1	0	7	12	3	1	1	1	6	1	50
Ciechanowski	1	28	0	42	1	29	47	12	4	22	5	7	6	204
Garwoliński	2	23	0	5	0	16	21	33	1	15	4	7	4	131
Gostyniński	1	16	0	1	1	14	18	3	0	4	0	4	5	67
Grodziski	2	12	0	8	0	17	54	2	22	318	1	11	10	457
Grójecki	2	42	0	15	0	40	50	26	1	16	5	12	8	217
Kozienicki	0	20	3	4	0	3	8	2	5	5	0	11	3	64
Legionowski	0	6	2	10	0	4	6	7	5	14	1	5	10	70
Lipski	0	24	0	1	1	2	7	0	0	6	0	11	2	54
Łosicki	1	27	0	0	0	14	21	26	3	7	4	14	13	130
Makowski	1	20	2	3	0	4	7	0	0	1	1	6	1	46
Miński	2	26	0	13	0	22	34	15	4	14	4	11	4	149
Mławski	1	32	3	10	1	12	31	5	2	13	6	9	9	134
Nowodworski	1	14	20	5	0	4	11	4	17	13	5	4	1	99
Ostrołęka	1	6	1	10	0	1	1	0	0	7	0	1	1	29
Ostrołęcki	0	32	1	1	0	7	9	0	0	2	3	14	4	73
Ostrowski	1	22	0	6	1	6	13	2	1	13	1	16	4	86
Otwocki	0	16	0	17	0	9	26	15	3	22	5	7	5	125
Piaseczyński	4	29	0	28	1	9	72	8	6	90	22	12	19	300
Płock	1	19	3	34	0	3	3	2	4	118	5	4	2	198
Płocki	2	53	0	3	0	36	53	11	1	3	2	8	4	176
Płoński	2	47	0	2	0	25	53	13	0	4	1	16	11	174
Pruszkowski	4	16	1	25	0	8	17	13	8	21	9	10	17	149
Przasnyski	0	27	0	10	0	9	14	17	0	3	2	7	3	92
Przysuski	0	20	0	2	0	6	9	2	0	5	0	4	2	50
Pułtuski	1	27	5	11	1	5	11	5	2	14	2	11	8	103
Radom	2	19	0	30	0	2	9	0	5	145	5	6	10	233
Radomski	2	38	0	4	1	11	27	10	4	6	4	22	7	136
Siedlce	1	3	1	17	0	1	1	2	0	8	1	7	1	43
Siedlecki	0	39	0	3	0	22	27	25	2	8	7	9	15	157
Sierpecki	1	26	0	4	0	6	14	3	0	10	4	4	0	72
Sochaczewski	0	22	0	3	1	27	45	3	2	4	2	20	6	135
Sokołowski	0	34	0	4	0	11	18	24	3	3	5	3	8	113
Szydłowiecki	0	10	0	4	1	4	7	14	3	4	4	2	1	54
Warszawa	87	123	25	255	2	39	112	23	59	1026	129	25	142	2047
Warszawski zachodni	1	12	0	3	0	15	27	12	0	7	1	11	3	92
Węgrowski	0	34	0	9	1	15	17	16	0	13	5	7	6	123
Wołomiński	0	14	0	4	0	7	14	4	2	28	1	11	3	88
Wyszowski	0	20	0	0	0	9	16	8	0	6	3	13	2	77
Zwoleński	1	14	0	0	0	3	6	3	1	3	2	4	5	42
Żuromiński	1	14	1	0	1	6	7	7	0	5	1	3	3	49
Żyrardowski	3	24	0	19	0	11	20	1	4	149	31	20	6	288
Województwo	129	1067	68	626	14	501	975	381	175	2176	294	395	375	7176
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	11,99%	8,28%	6,15%	13,30%	3,46%	10,34%	13,09%	7,15%	7,49%	11,09%	11,85%	8,23%	9,79%	10,12%

Ponadto wydarzenia historyczne – najazdy, wojny, zabory – doprowadziły w większości przypadków do zrujnowania zamków Mazowsza.

Szczególne zagęszczenie zabytków wielu grup funkcyjnych w województwie wykazuje m.st. Warszawa. Powiat ten przoduje prawie we wszystkich kategoriach z wyjątkiem obiektów rezydencjonalnych (pow. grójecki) i folwarcznych. Największa przewaga występuje w układach urbanistycznych (67,44% zasobu województwa), obiektach mieszkalnych (47,15%) i przemysłowych (43,88%). Liczne występowanie zabytków w Warszawie związane jest z pełnioną od wieków przez to miasto funkcją stołeczną.

W podziale według grup typologicznych zabytków obszarowych wpisanych do rejestru zabytków wyodrębniono tylko dwie kategorie zabytków: 108 układów urbanistycznych i 6 zespołów zabudowy. Przeważającą grupę obszarów wpisanych do rejestru tworzą układy urbanistyczne, łącznie 108 rozmieszczonych w 30 miejscowościach. Największa koncentracja 79 zabytkowych układów urbanistycznych występuje w Warszawie, są to głównie wpisy ulic i placów. W przypadku dwóch zabytków obszarowych z Warszawy zakwalifikowanych do grupy układów urbanistycznych, w decyzjach o wpisie do rejestru przedmiotem ochrony są strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące tereny historycznych dzielnic: Żoliborza i Saskiej Kępy. Pozostałe 29 układów urbanistycznych występuje w odrębnych miejscowościach o charakterze miejskim oraz wiejskim, które w ciągu wieków utraciły prawa miejskie, ale zachowały historyczne układy przestrzenne, np. Wiskitki w powiecie żyrardowskim.

Jako zespoły zabudowy zakwalifikowano zaledwie 6 obszarów na terenie Warszawy. Każdy zespół składa się z grupy budynków mieszkalnych, które łączy sąsiedztwo, czas powstania w okresie XIX–XX w. oraz spójność pod względem koncepcji bądź stylu.

Ponadto do grupy zabytków uznanych za układy urbanistyczne zaliczono ok. 7 obszarów, których decyzje wpisu jednocześnie obejmują zespoły zabudowy, np. Warszawa – ul. Mała, Warszawa – kwartał: ul. Różana, Niepodległości, Odolańska, warszawskie osiedle na Kole, a także obszar uzdrowiska Konstancin-Jeziorna. W związku z powyższym, całościowa liczba zespołów zabudowy wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego jest według tego podziału zaniżona w zbiorczych statystykach.

Biorąc pod uwagę czas powstania, zabytki województwa mazowieckiego bez założeń obszarowych (7047 obiektów) można uszeregować następująco: obiekty powstałe do połowy XIII w. – 9 (ok. 2% w skali kraju), od połowy XIII do XV w. – 149 (3,77%), z XVI–XVIII w. – 1326 (7,98%), XIX w. – 3140 (10,19%), XX w. – 2152 (15,43%). Nie ustalono czasu powstania dla 271 obiektów (6,73%). Najliczniej reprezentowane są obiekty powstałe w XIX w. i również w skali kraju wykazują one ponadprzeciętny poziom wskaźnika. Drugą najliczniejszą grupą województwa są obiekty XX-wieczne, jednak to one wyróżniają się najbardziej na tle kraju, gdyż stanowią 15,43% całego zasobu tego typu w Polsce. Najmniej licznie reprezentowane są obiekty najstarsze, powstałe do połowy XIII w. Zasób budownictwa romańskiego w województwie mazowieckim, znacząco niższy od pozostałych województw, skupia się w zasadzie jedynie w Płocku i Czerwińsku. Liczba najstarszych zabytków w powiecie płońskim jest zawyżona przez 4 wpisy cmentarzy przykościelnych z warstwą kulturową, datowanych na połowę XIII w.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII-XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Białobrzegi	0	1	11	34	4	0	50
Ciechanowski	0	6	21	114	60	2	203
Garwoliński	0	1	19	86	10	13	129
Gostyniński	0	1	13	45	4	3	66
Grodziski	0	2	13	52	384	4	455
Grójecki	0	0	48	133	28	6	215
Kozienicki	0	1	18	38	4	3	64
Legionowski	0	0	15	42	11	2	70
Lipski	0	1	29	18	5	1	54
Łosicki	0	0	25	60	30	14	129
Makowski	0	1	9	22	9	4	45
Miński	0	0	23	81	36	7	147
Mławski	0	3	27	53	43	7	133
Nowodworski	0	1	8	65	19	5	98
Ostrołęka	0	1	2	18	5	2	28
Ostrołęcki	0	0	18	31	18	6	73
Ostrowski	0	0	15	35	28	7	85
Otwocki	0	0	16	41	59	9	125
Piaseczyński	1	2	30	74	181	8	296
Płock	3	8	22	129	33	2	197
Płocki	0	6	41	96	25	6	174
Płoński	5	12	27	81	43	4	172
Pruszkowski	0	0	16	60	57	12	145
Przasnyski	0	3	22	42	17	8	92
Przysuski	0	1	23	18	8	0	50
Pułtuski	0	5	27	53	12	5	102
Radom	0	3	18	153	51	6	231
Radomski	0	5	47	57	21	4	134
Siedlce	0	0	10	17	15	0	42
Siedlecki	0	0	40	86	22	9	157
Sierpecki	0	4	14	34	16	3	71
Sochaczewski	0	7	20	91	12	5	135
Sokołowski	0	1	14	76	12	10	113
Szydłowiecki	0	2	12	35	3	2	54
Warszawa	0	67	504	599	743	47	1960
Warszawski zachodni	0	1	17	46	18	9	91
Węgrowski	0	1	35	66	16	5	123
Wołomiński	0	0	14	47	23	4	88
Wyszkowski	0	0	12	40	12	13	77
Zwoleński	0	0	6	27	5	3	41
Żuromiński	0	1	8	30	4	5	48
Żyrardowski	0	1	17	215	46	6	285
Województwo	9	149	1326	3140	2152	271	7047
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	2,00%	3,77%	7,98%	10,19%	15,43%	6,73%	10,09%

Zabytki powstałe pomiędzy połową XIII i końcem XV w. przede wszystkim są zlokalizowane na terenie Warszawy (44,97% zasobu województwa). W stolicy znajduje się również największy odsetek zabytkowych obiektów powstałych w czasach nowożytnych: XVI–XVIII w. – ok. 38%, XIX w. – 19,08%, XX w. – 34,53%. Należy jednak pamiętać, że są to obiekty w znacznej mierze odbudowane lub rekonstruowane po zniszczeniach II wojny światowej, ich datowanie dotyczy najstarszych zachowanych części budynków.

Na szczególną uwagę zasługuje także znaczny udział zabytków XIX-wiecznych z terenu powiatu żyrardowskiego (6,85%) z zabudową dawnych zakładów lniarskich i osady fabrycznej w Żyrardowie. Z tego okresu datowana jest też większość zachowanej zabudowy mieszkalnej Radomia. Najważniejszym bodźcem rozwojowym miasta w XIX w. było przejęcie funkcji ośrodka administracji wojewódzkiej.

Z kolei w podziale ze względu na czas powstania wśród zabytków obszarowych województwa mazowieckiego należy wymienić grupę 59 układów urbanistycznych z terenu Warszawy, dla których brak jest datowania oraz dokumentacji urbanistyczno-konserwatorskich. Najliczniejszą grupę stanowią zabytki obszarowe powstałe w XX w. (21; 18,42%). To 14 układów urbanistycznych i 4 zespoły zabudowy z terenu Warszawy oraz 3 układy urbanistyczne podwarszawskich miejscowości o charakterze miast ogrodów i lotnisk (Komorów, Podkowa Leśna, Milanówek). Zabytków obszarowych pochodzących z okresu średniowiecza jest nieznacznie mniej (19; 16,67% zasobu wojewódzkiego) i są to założenia dawnych mazowieckich miast. Dziewiętnastowieczne założenia obszarowe są reprezentowane przez 8 obszarów (7,02%), w tym 6 układów urbanistycznych znajdujących się w Warszawie (4), Żyrardowie i Konstancinie-Jeziornie, a także 2 warszawskie zespoły zabudowy przy Al. Jerozolimskich. Najmniej liczne są zabytki obszarowe pochodzące z czasów nowożytnych (7; 6,14%) i stanowią je układy urbanistyczne miejscowości Bieżeń, Góra Kalwaria, Nowy Dwór Mazowiecki, Raszyn, Siedlce i Żelechów oraz warszawskie założenie urbanistyczne Osi Stanisławowskiej. Należy jednak mieć na uwadze, że w związku z dużym udziałem obszarów, których datowanie nie jest sprecyzowane, stan liczebny każdej z grup klasyfikacyjnych może ulec zmianie.

W odniesieniu do podziału zabytków nieruchomych według materiału/konstrukcji najliczniejszą grupę tworzy 4985 obiektów ceglanych (10,40% zasobu krajowego). W tej kategorii przeważają obiekty z terenu Warszawy, powiatów grodziskiego (architektura willowa) i żyrardowskiego (ceglane budynki fabryczne z XIX w.). Zasób budownictwa drewnianego jest ponad 10 razy mniejszy, reprezentują go 483 obiekty o drewnianej konstrukcji ścian (7,68%). W większości są to budynki o konstrukcji wieńcowej i innych, budownictwo szkieletowe jest reprezentowane jedynie szczątkowo. Wśród obiektów drewnianych dominują kościoły rozlokowane równomiernie w całym województwie. Występuje także 57 obiektów o ścianach kamiennych – to jedynie 3,16% zasobu kraju. Ich rozmieszczenie wynika z dostępności materiału miejscowego, głównie piaskowca w powiecie szydłowieckim. Na terenie województwa jest także 21 zabytków o konstrukcji ziemnej (11,35% zasobu krajowego). W województwie mazowieckim znajduje się najwięcej obiektów tego typu w Polsce. W znacznej mierze są to wały ziemne Twierdzy Modlin w powiecie nowodworskim. Ponadto na badanym obszarze występują obiekty o konstrukcji metalowej (12; 6,67%) i betonowej (10; 3,28%).

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	ceglane	kamiennie							
Białobrzegi	13	0	19	0	0	0	0	0	0	0	32
Ciechanowski	26	0	122	0	0	0	0	0	1	0	149
Garwoliński	11	0	89	0	0	0	0	0	0	1	101
Gostyniński	3	1	40	0	0	0	0	0	0	0	44
Grodziski	11	0	367	0	0	0	0	0	0	12	390
Grójecki	19	0	134	0	0	0	0	0	0	0	153
Kozienicki	5	0	36	0	3	0	0	0	0	1	45
Legionowski	3	0	54	1	1	0	0	0	0	0	59
Lipski	6	0	29	0	0	0	0	0	0	1	36
Łosicki	12	0	75	6	0	0	0	0	0	1	94
Makowski	6	0	26	0	0	0	0	0	0	0	32
Miński	16	0	84	1	0	0	0	0	0	1	102
Mławski	22	0	64	1	0	0	0	3	1	2	93
Nowodworski	5	0	68	0	8	0	0	0	0	2	83
Ostrołęka	3	0	22	0	1	0	0	0	0	0	26
Ostrołęcki	11	0	39	0	0	0	0	0	0	0	50
Ostrowski	15	0	39	2	0	0	0	0	0	0	56
Otwocki	21	0	62	0	0	0	0	0	0	9	92
Piaseczyński	16	0	185	1	0	0	0	0	1	9	212
Płock	3	0	187	0	0	0	0	0	0	0	190
Płocki	20	0	93	0	0	0	0	0	0	0	113
Płoński	22	0	77	2	0	0	0	0	0	2	103
Pruszkowski	2	0	108	0	0	0	0	0	1	7	118
Przasnyski	11	0	59	0	0	0	0	0	1	0	71
Przysuski	9	0	19	9	0	0	0	0	0	0	37
Pułtusk	7	0	68	1	0	0	0	2	0	2	80
Radom	0	0	213	1	0	0	0	0	0	2	216
Radomski	13	0	67	5	0	0	0	0	0	0	85
Siedlce	1	0	33	0	0	0	0	0	0	0	34
Siedlecki	21	0	96	0	1	0	0	0	0	3	121
Sierpecki	18	0	34	0	0	0	0	0	0	1	53
Sochaczewski	4	0	58	3	0	0	0	0	0	5	70
Sokołowski	16	0	73	1	1	0	0	0	0	1	92
Szydłowiecki	3	0	28	14	0	0	0	0	0	0	45
Warszawa	30	1	1727	8	5	0	0	5	6	41	1823
Warszawski zachodni	7	0	46	0	0	0	0	0	0	0	53
Węgrowski	23	0	75	0	0	0	0	0	0	1	99
Wołomiński	3	0	60	0	0	0	0	0	0	0	63
Wyszowski	14	0	34	0	0	0	0	0	0	0	48
Zwoleński	10	0	21	0	0	0	0	0	0	0	31
Żuromiński	8	0	29	0	1	0	0	0	0	0	38
Żyrardowski	12	0	226	1	0	0	0	0	1	5	245
Województwo	481	2	4985	57	21	0	0	10	12	109	5677
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	9,16%	0,19%	10,40%	3,16%	11,35%	0,00%	0,00%	3,28%	6,67%	12,81%	9,86%

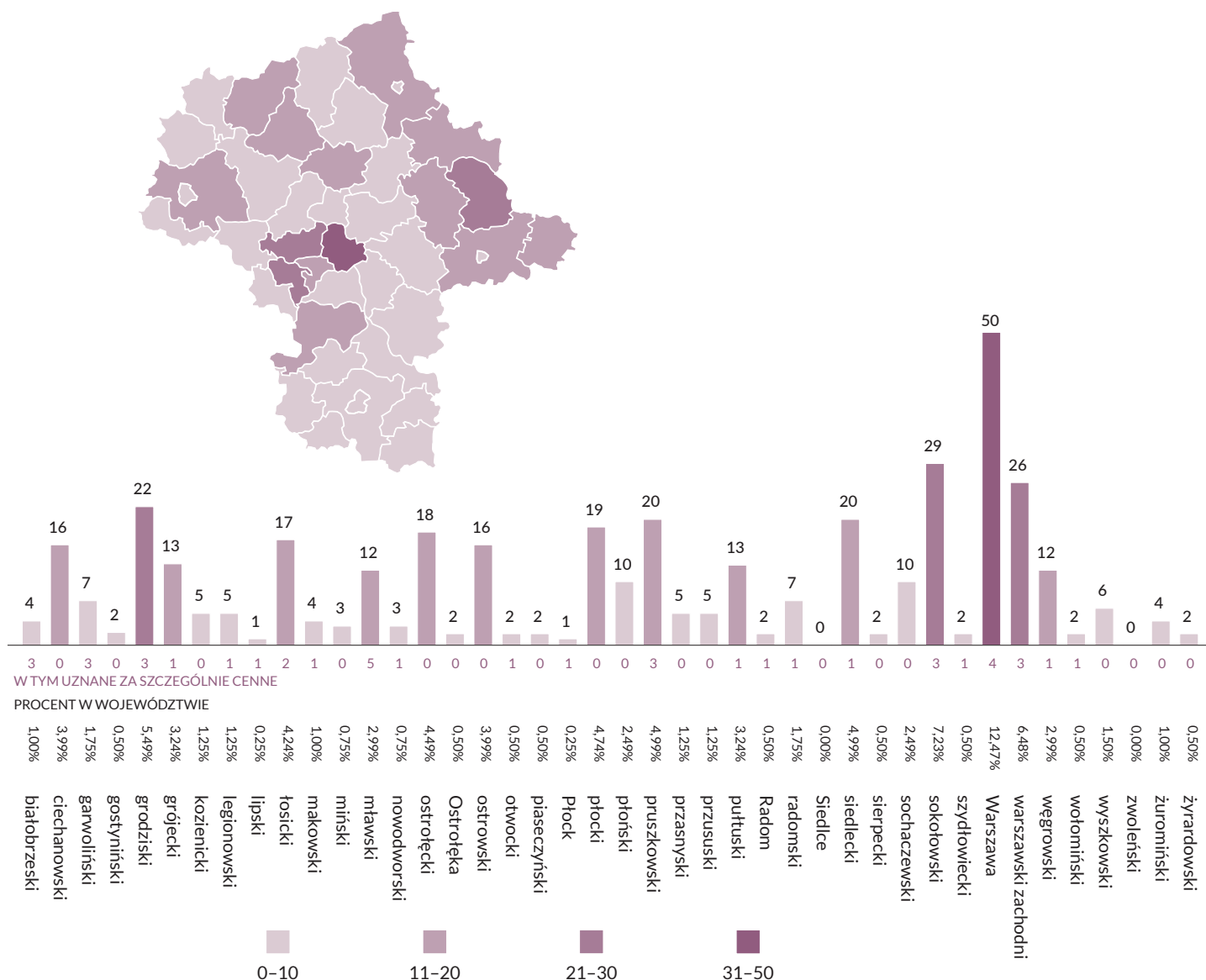
Porównanie zasobu obiektów drewnianych (konstrukcji wieńcowej i innych) wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego do liczby chronionych w ten sam sposób obiektów murowanych (z cegły) odpowiada udziałowi 9–11%. Niewielka liczba chronionych obiektów drewnianych w województwie mazowieckim jest niepokojąca. Jeszcze do połowy XX w. występowało na tym obszarze co najmniej 50% obiektów mieszkalnych, ale i gospodarczych, zbudowanych z drewna, przeważnie w konstrukcji wieńcowej, zwłaszcza na terenie powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego i wyszkowskiego, tj. dawnych Kurpi, oraz otwockiego z zabudową letniskową, tzw. świdermajer, jak również na obszarach związanych z występowaniem osadnictwa na prawie holenderskim (pow. płocki i nowodworski).

3.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Do rejestru zabytków województwa mazowieckiego wpisanych zostało 401 nieruchomości zabytków archeologicznych (stan na dzień 30 kwietnia 2016 r.), co stanowi 5,22% wszystkich zabytków objętych tą formą ochrony na terenie kraju. Z tej ogólnej liczby 43 zabytki w trakcie weryfikacji uznano za szczególnie cenne (5,60% zabytków tak określonych w skali kraju). Określone tak zostały 23 grodziska, 8 osad, 5 zamków, 2 cmentarzyska kurhanowe, 2 miasta (obszar starego miasta i zespół urbanistyczny), 1 fortalicja, 1 obozowisko oraz 1 stanowisko niezakwalifikowane do żadnej kategorii (o charakterze śmietniska miejskiego). Stanowiska o własnej formie terenowej stanowią w województwie mazowieckim ok. 53% zabytków określonych jako szczególnie cenne. Prezentując omawianą kategorię zabytków, wskazać wypada przede wszystkim Stare Miasto, Zamek Królewski i Górę Gnojną w Warszawie (nr rej. C-5, C-6 i C-2), które jako elementy zespołu staromiejskiego uznane zostały za część światowego dziedzictwa. Innym zabytkiem o charakterze miejskim, o dużej wartości historycznej i naukowej, jest zespół urbanistyczny w Pułtusku obejmujący również zamek biskupi (nr rej. 212/59). Niewątpliwie cenne są również najliczniej wskazane grodziska. Spośród nich jako najbardziej wartościowe wskazane zostały zabytki w najmniejszym stopniu zniszczone przez działalność o charakterze gospodarczym i badania wykopaliskowe, a także o zachowanym krajobrazie kulturowym, które często należy traktować łącznie z towarzyszącą osadą podgrodową. Jako przykłady takich obiektów wskazać można grodziska oraz grodziska wraz z osadami: Chlebnia (nr rej. C53 i C72), Dzięcioły (nr rej. A-88/242), Grzebsk (nr rej. I-66/15/49 i 955), Nasielsk (nr rej. 8/51), Niewiadoma (nr rej. 48/241), Podebłocie (nr rej. A-451), Radom (nr rej. 498A), Serock (nr rej. C-56), Stupsk (nr rej. 6), Sypniewo (nr rej. 753, 318), Zamczysko w Kampinoskim Parku Narodowym (nr rej. C-54). W nielicznych wypadkach jako cenne uznane zostały także założenia grodowe i zamki (często lokowane w tym samym miejscu) w znacznym stopniu poddane w przeszłości różnorodnym zniszcze-

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYDRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIENIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

niom, w tym badaniom wykopaliskowym, ale o pierwszorzędym znaczeniu dla odtwarzania historii Mazowsza. Przykładami takich zabytków są Zamek Królewski w Warszawie (nr rej. C-6), grodzisko w Płocku (nr rej. 824), zamek w Szreńsku (nr rej. 237/59) oraz grodzisko w Błoniu (nr rej. A-1129/778). Szczególnie cenne jako zabytki archeologiczne są również zamki w Iłży (nr rej. 156/A), Solcu nad Wisłą (nr rej. 328A) i Szydłowcu (nr rej. 394A). Do zabytków uznanych za szczególnie cenne, posiadające własną formę terenową, należą również 2 cmentarzyska kurhanowe – w Jaktorowie (nr rej. C-135) i Walimiu (nr rej. 847), datowa-

ne odpowiednio na młodszy okres wpływów rzymskich i okres wczesnego średniowiecza. Niezwykle cenną i unikalną w wymiarze europejskim częścią dziedzictwa archeologicznego na Mazowszu są stanowiska związane z produkcją żelaza prowadzoną przez ludność kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. Część z tych stanowisk została w ostatnim czasie w znacznym stopniu lub całkowicie zniszczona przez inwestycje związane z intensywnym rozwojem infrastruktury i zabudowy o charakterze mieszkalnym i gospodarczym. Jako szczególnie cenne wytypowane więc zostały stanowiska relatywnie w niewielkim stopniu zniszczone i o dużym potencjale naukowym, wynikającym z dotychczasowej o nich wiedzy – osady w Pęcicach (nr rej. C-83) i Brwinowie (nr rej. C-85 i C-86). Niewątpliwie cennym zabytkiem, o zachowanym krajobrazie kulturowym są także relikty wczesnonowożytniej siedziby obronnej (fortalicji) w Zawiszynie (nr rej. C-127). Wymienienia wśród zabytków szczególnie cennych wymaga także kompleks obozowisk z górnego paleolitu i mezolitu w miejscowości Podbiel (nr rej. C-113).

Żadne ze stanowisk archeologicznych w województwie mazowieckim nie zostało odrębnie uznane za Pomnik Historii ani wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Zabytki archeologiczne znajdują się jedynie w obrębie stref objętych tymi szczególnymi formami ochrony. Jest to 13 stanowisk w Warszawie (nr rej. od C-2 do C-9 oraz C-18, C-40, C-42, C-45 i C-48) znajdujących się w granicach obszarów miasta uznanych za Pomnik Historii. Spośród nich 3 zabytki (Stare Miasto, nr rej. C-5; Góra Gnojna, nr rej. C-2; oraz Zamek Królewski, nr rej. C-6) znajdują się jednocześnie w obrębie wpisu zespołu staromiejskiego na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Trudno jednoznacznie wskazać na terenie województwa mazowieckiego zabytki, które można uznać za cenne w skali ponadregionalnej. Jeśli chodzi o aspekt naukowy, tego rodzaju selekcja wymagałaby szerszej dyskusji wśród specjalistów zajmujących się poszczególnymi epokami. Nie bez znaczenia pozostaje także rola poszczególnych stanowisk dla odtwarzania historii regionu i związane z tym kwestie symboliczne. Wreszcie równie istotny pozostaje aspekt konserwatorski sprowadzający się do oceny stopnia fizycznego zachowania zabytku (wiele cennych stanowisk znajdujących się nadal w rejestrze zabytków zostało w całości lub prawie w całości przebadanych wykopaliskowo), a także jego funkcjonowania w zachowanym krajobrazie kulturowym. Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia, wydaje się, że do tej ścisłej grupy włączyć można zespół staromiejski w Warszawie, zespół urbanistyczny w Pułtusku, grodziska w Błoniu, Chlebni, Płocku Podebłociu i Radomiu; zamki w Iłży i Szydłowcu; stanowiska związane z produkcją żelaza w Pęcicach i Brwinowie oraz obozowiska z epoki kamienia w Podbieli.

Obszar województwa mazowieckiego nie jest równomiernie nasycony zabytkami archeologicznymi objętymi ochroną rejestrową. Największe skupisko stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa obserwuje się w jego centralnej części obejmującej obszar Warszawy i tereny położone od niej na zachód aż do granicy województwa, stanowiące geograficznie wschodnią część Równiny Łowicko-Błońskiej. Na tak zakreślonym obszarze znajdują się 132 stanowiska (ok. 32% zabytków z terenu województwa) zlokalizowane w powiatach Warszawa, warszawskim zachodnim, grodziskim, pruszkowskim,

sochaczewskim i północnej części powiatu żyrardowskiego. Jako kolejny obszar większego zagęszczenia składającego się z 82 stanowisk rejestrowych (ok. 20,5% zabytków z terenu województwa) wskazać można powiaty łosicki, siedlecki, sokołowski, węgrowski i południową część powiatu ostrowskiego. Strefę wyróżniającą się obecnością 57 stanowisk (ok. 14% zabytków z terenu województwa) obserwuje się także na ciągnącym się z północnego wschodu na południowy zachód obszarze obejmującym powiaty ciechanowski, mławski, płocki i płoński. Mniejsze, ale wyraźne zagęszczenie 25 stanowisk (ok. 6% zabytków z terenu województwa) wskazać można jeszcze w pasie ciągnącym się na wysokości granicy powiatów ostrołęckiego i ostrowskiego – wzdłuż doliny rzeki Orz. Większą od przeciętnej liczbę stanowisk obserwuje się także w granicach powiatów grójeckiego i pułtuskiego (po 13 zabytków). Z kolei rejony o niewielkiej bądź zerowej frekwencji zabytków wpisanych do rejestru obserwuje się w północnej części powiatu makowskiego, wschodniej części powiatu przasnyskiego i północnej części powiatu ostrołęckiego; na wschód od Warszawy w powiatach mińskim, otwockim, wołomińskim i południowej części siedleckiego; na terenie powiatów lipskiego, zwoleńskiego i zachodniej części powiatu kozienickiego; na obszarze powiatów szydłowieckiego i południowej części żyrardowskiego oraz na terenie powiatu sierpeckiego i zachodniej części żuromińskiego. Porównując liczbę zabytków w granicach poszczególnych powiatów, najwięcej można ich wskazać w powiatach Warszawa (50 stanowisk; blisko 12,5% wszystkich w województwie), sokołowskim (29), warszawskim zachodnim (26) i grodziskim (22). Najmniej zabytków zlokalizowanych jest w powiatach otwockim, piaseczyńskim, sierpeckim, szydłowieckim, wołomińskim i żyrardowskim (po 2 stanowiska), lipskim (1), a w zwoleńskim i Siedlcach nie występują.

Zróżnicowanie terytorialne lokalizacji zabytków wpisanych do rejestru ukształtowane zostało pod wpływem różnych czynników. W przypadku obszarów, na których te zabytki nie występują, jako pierwszą przyczynę wskazać można czynnik naturalny – duży stopień zalesienia terenu utrudniający lub wręcz uniemożliwiający identyfikację stanowisk archeologicznych pozbawionych własnej formy terenowej. Taka sytuacja ma miejsce na obszarach powiatów makowskiego, ostrołęckiego i przasnyskiego (Puszcza Kurpiowska); kozienickiego i zwoleńskiego (Puszcza Kozienicka); a także otwockiego, szydłowieckiego, wołomińskiego i żyrardowskiego. Obszary leśne zajmują zresztą zazwyczaj tereny pokryte słabymi glebami, które w odległej przeszłości, po upowszechnieniu się rolnictwa, nie były atrakcyjne dla osadnictwa. Kolejnym czynnikiem, który z pewnością ma związek z opisywanym problemem, jest niepełny stopień rozpoznania dziedzictwa archeologicznego (niedokończony program Archeologicznego Zdjęcia Polski). W województwie mazowieckim badaniom nie zostało poddanych ponad 60 obszarów zlokalizowanych głównie w jego środkowej i północnej części. Duże znaczenie miało również z pewnością nierównomierne zainteresowanie różnymi obszarami ze strony instytucji badawczych.

Z kolei, jak wynika już z powyższej analizy, większe natężenie występowania stanowisk objętych ochroną rejestrową obserwuje się przede wszystkim na terenach o większej atrakcyjności osadniczej w przeszłości (lepsze gleby, doliny cieków) i lepiej rozpoznanych przez archeologów, a zwłaszcza w rejonach objętych szerzej zakrojoną działalnością badawczą.

Efekt oddziaływania wszystkich tych czynników obserwuje się np. w strefie największego zagęszczenia występowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, obejmującej powiaty Warszawa, grodziski, pruszkowski, sochaczewski i warszawski zachodni. Lokalnie spotkać można również przypadki objęcia wpisami do rejestru kilku sąsiadujących ze sobą stanowisk, co w dużej mierze uznać można za efekt polityki konserwatorskiej, polegającej na chęci ochrony i zapewnienia konieczności prowadzenia badań przedinwestycyjnych w obrębie niektórych, zidentyfikowanych kompleksów osadniczych.

Pierwsze decyzje o wpisie do rejestru stanowisk archeologicznych w województwie mazowieckim wydane zostały w 1947 r. Aż do 1966 r. wydawanych było średnio po kilka decyzji w roku, jednak proces ten nie przebiegał z równym natężeniem – w niektórych latach nie wydano ani jednej decyzji, w innych zaś (lata 1960 i 1965) ich liczba dochodziła do 11 i 9. Zdecydowana większość zabytków wpisana została do rejestru w latach 1967–1974, kiedy wpisami objętych zostało 285 stanowisk (71% wszystkich wydanych decyzji). Rekordowy był rok 1970, w którym wydanych zostało aż 50 dokumentów. Po 1974 r. częstotliwość dokonywania wpisów wróciła do średniej sprzed 1967 r. (kilka decyzji w ciągu roku). Niewielkie odchylenie obserwuje się tylko w latach 1993 i 1996, kiedy ochroną prawną objętych zostało odpowiednio 12 i 11 stanowisk.

Mimo stosowania dość zróżnicowanych określeń funkcji stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego, można je pogrupować w kilka głównych kategorii. Stanowiska o charakterze osadniczym (relikty osad i wsi, kompleksy osadnicze oraz ogólnie ujęte osadnictwo) stanowią przeważający liczebnie zbiór 212 zabytków (ok. 53% zabytków w województwie). Są to osady pradziejowe oraz wczesno- i późnośredniowieczne. Kolejny pod względem liczebności zbiór to grodziska, których w rejestrze znajduje się 80 (ok. 20%). Na trzecim miejscu wypada wymienić stanowiska o charakterze sepulkralnym: 15 kurhanów i cmentarzysk kurhanowych (ok. 4%) oraz groby i różnego typu cmentarzyska płaskie, których jest 56 (ok. 14%). W 11 przypadkach (ok. 3%) w decyzjach o wpisie do rejestru wymieniona została funkcja produkcyjna stanowisk (osady hutnicze, produkcyjne oraz kopalnia). Osobnego wymienienia wymaga jeszcze 5 zamków, 4 miasta oraz 4 fortalicje (stanowią one po ok. 1% zabytków). Inne określenia pojawiają się wzdokumentach jednostkowo, nie przekraczając 1–2 przypadków. Największe zagęszczenie wpisów dotyczących osad obserwuje się w powiatach grodziskim, pruszkowskim, sochaczewskim i warszawskim zachodnim – łącznie 54 stanowiska. W powiecie pruszkowskim znajdują się dodatkowo prawie wszystkie zdefiniowane osady hutnicze. Większa od przeciętnej liczba osad wpisana została do rejestru w powiatach sokołowskim (20 stanowisk) i ostrowskim (13). Pod względem liczby grodzisk wyróżnia się powiat płocki (12). Nieco inaczej traktować należy powiat Warszawa, w którym znajduje się największa liczba zabytków określonych mianem osadnictwo – aż 38 przypadków. Pod tym określeniem nie kryją się bowiem zazwyczaj konkretne, definiowalne stanowiska, a raczej strefy objęte ochroną konserwatorską, w obrębie których dokonywane były w przeszłości różnorakie odkrycia. Strefy te charakteryzują się często bardzo dużym obszarem. Trudno jest więc tego typu wpisy w pełni wiarygodnie porównywać z tymi dotyczącymi „klasycznych” stanowisk, któ-

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja															
	obronna			osadnicza/mieszkalna											sepulkralna	
	grodzisko	fortyfikacje i fortalicja	grodzisko + relikty dworu obronnego	dwór	gród + zamek średniowieczny + nowożytny	grodzisko, podgródzie, relikty arch. na terenie Wzgórza Tumskiego	„osadnictwo”	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac i założenie obronne	Góra Gnojna przy Brzozowej	zamek	inne	kurhanowy	krąg kamienny z pochówkiem ciałopalnym
Białobrzegi	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ciechanowski	5	0	0	1	0	0	0	0	0	6	0	0	1	0	0	0
Garwoliński	5	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Gostyński	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Grodziski	1	0	0	0	0	0	0	0	14	0	0	0	0	1	0	0
Grójecki	2	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	1	0	0
Kozienicki	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Legionowski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Lipski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Łosicki	4	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	2	0	0
Makowski	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Miński	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mławski	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Nowodworski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Ostrołęcki	1	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	1	1	0
Ostrołęka	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Ostrowski	1	0	0	0	0	0	0	0	13	0	0	0	0	0	0	0
Otwocki	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Piaseczyński	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Płock	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Płocki	12	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Płoński	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pruszkowski	0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0
Przasnyski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Przuski	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pułtowski	0	0	0	0	0	0	0	1	0	9	0	0	0	0	0	0
Radom	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Radomski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Siedlce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Siedlecki	6	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0
Sierpecki	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Sochaczewski	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0
Sokołowski	3	0	0	0	0	0	0	0	20	0	0	0	0	1	0	0
Szydłowiecki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Warszawa	2	0	0	0	1	0	38	1	0	2	0	1	0	0	0	0
Warszawski zachodni	3	0	0	0	0	0	0	0	0	16	0	0	0	0	0	0
Węrowski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0
Wołomiński	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wyszowski	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0
Zwoleński	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Żuromiński	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Żyrardowski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Razem w województwie	80	4	1	1	1	1	38	4	1	165	1	1	5	1	6	1
Procent w województwie	19,95%	1,00%	0,25%	0,25%	0,25%	0,25%	9,48%	1,00%	0,25%	41,15%	0,25%	0,25%	1,25%	0,25%	1,50%	0,25%
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	42	2	1	1	0	1	36	3	0	112	1	1	2	1	5	1

cmentarzysko								gospodarcza								Razem		
kurhanowe	cmentarzysko kultury lateńskiej z obiektem rowkowym	płaskie						infrastruktura/ wodociąg	miejsce eksploatacji surowca/kopalnie krzemienia	miejsce produkcji/ osady hutnicze	osada produkcyjna	kompleks osadniczy	zespół osadniczo-grzebalny z weż kultury kurhanów zachwałt	kopicc	stanowisko archeologiczne	inne	liczba	procent
		groby w obstawach kamiennych i z konstrukcjami kamiennymi	groby szkieletowe	groby ciałopalne	groby popielnicowe	inne												
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,00%
0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	16	3,99%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1,75%
0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	22	5,49%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	13	3,24%
0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1,25%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5	1,25%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,25%
1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	17	4,24%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	4	1,00%
0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,75%
1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	12	2,99%
0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,75%
0	0	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	4,49%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	3,99%
0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,25%
0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	4,74%
1	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	2,49%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	20	4,99%
0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	5	1,25%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5	1,25%
0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	3,24%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	7	1,75%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	2	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	4,99%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	2,49%
1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	29	7,23%
0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	50	12,47%
0	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	26	6,48%
1	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	2,99%
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,50%
0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,50%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,00%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0,50%
9	1	5	10	8	10	21	1	4	6	1	9	1	1	1	2	401	100,00%	
2,24%	0,25%	1,25%	2,49%	2,00%	2,49%	5,24%	0,25%	1,00%	1,50%	0,25%	2,24%	0,25%	0,25%	0,25%	0,50%	100,00%		
6	1	4	3	3	4	6	0	4	1	0	8	1	0	1	2	253		

rych granice oraz określenie kulturowe i chronologiczne wynikają ściśle z analizy wyników badań terenowych.

Konieczność aktualizacji określenia przedmiotu ochrony wykazana została w przypadku 253 zabytków wpisanych do rejestru. Najczęściej aktualizacja powinna dotyczyć najliczniejszej, opisanej wyżej, kategorii stanowisk o charakterze osadniczym (156). W znacznym stopniu aktualizacji wymaga także blisko połowa (42 stanowiska) decyzji dotyczących grodzisk, 21 decyzji dotyczących grobów i cmentarzysk płaskich, 11 decyzji dotyczących kurhanów i cmentarzysk kurhanowych.

W województwie mazowieckim w 5 decyzjach (ok. 1% zabytków w województwie) wpisujących zabytki archeologiczne do rejestru nie zostały uwzględnione informacje dotyczące ich datowania. W 11 przypadkach (ponad 1%) jako określenie chronologiczne pojawia się sama nazwa kultury lub nazwa kultury i epoki, do której należała. Sama nazwa epoki określa chronologię zabytków w 98 decyzjach (blisko 25%). Dokładniejsze określenie chronologii, polegające na podaniu fazy okresu lub datowania bezwzględnego, zastosowane zostało w 280 decyzjach (ok. 70%). W przypadku 39 decyzji (ok. 10%) uwzględniono datowanie więcej niż jednej fazy chronologicznej zidentyfikowanej na stanowisku.

Po dokonaniu analizy chronologii stanowisk znajdujących się w rejestrze zabytków województwa mazowieckiego można stwierdzić, że największa ich liczba jest datowana na okres wczesnego średniowiecza (179 zabytków; ok. 45% całości). Na drugim miejscu pod względem liczebności należy wymienić 136 zabytków (ok. 33% całości) datowanych na młodszy okres przedrzymski (późnolateński) i wpływów rzymskich. Kolejna grupa 67 stanowisk (ok. 17% całości) pochodzi z okresu późnego średniowiecza i nowożytnego. Na epokę brązu i wczesną epokę żelaza (wczesny okres lateński) datowanych jest 47 stanowisk (12% całości). Na ostatnim miejscu plasuje się 11 stanowisk datowanych na epokę kamienia (blisko 3% całości). Należy podkreślić, że część stanowisk może należeć do kilku tak zdefiniowanych zbiorów, ponieważ jak wspomniano wyżej, w przypadku 39 decyzji wymieniona została więcej niż jedna faza chronologiczna. W przypadku stanowisk wielofazowych często nie została również wyraźnie wskazana faza będąca głównym przedmiotem wpisu, a decyzje powielają informacje z kart Archeologicznego Zdjęcia Polski. Wszelkie podsumowania dotyczące chronologii zabytków znajdujących się w rejestrze utrudniają stosowane w decyzjach niestandardowo i różnie sformułowane jej określenia. Zwłaszcza w starszych dokumentach spotkać można terminy, które nie są już obecnie stosowane w periodyzacji archeologicznej. Jest to szerszy problem niejednorodnych procedur dokonywania wpisów, które w wielu wypadkach tworzone były jedynie na podstawie wyników badań powierzchniowych. Badania Archeologicznego Zdjęcia Polski wymagają zazwyczaj odpowiedniej weryfikacji sondażowej, ponieważ ich wyniki mogą, ale nie muszą odpowiednio odzwierciedlać charakteru kulturowego stanowiska. Z tego względu w trakcie weryfikacji często zalecane było przeprowadzenie badań sondażowych, których celem miałyby być potwierdzenie i uszczegółowienie danych zawartych w decyzjach.

Na duży problem z właściwym i precyzyjnym ujmowaniem chronologii w dokumentacji rejestrowej wskazują aż 324 przypadki (ok. 81% całości) wskazań konieczności ich aktualizacji.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Białobrzegi	4	1,00%	4	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Ciechanowski	10	2,49%	10	2,49%	6	1,50%	0	0,00%	16
Garwoliński	7	1,75%	5	1,25%	2	0,50%	0	0,00%	7
Gostyniński	1	0,25%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	2
Grodziski	21	5,24%	12	2,99%	10	2,49%	2	0,50%	22
Grójecki	11	2,74%	11	2,74%	2	0,50%	0	0,00%	13
Kozienicki	5	1,25%	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	5
Legionowski	5	1,25%	2	0,50%	3	0,75%	0	0,00%	5
Lipski	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	1
Łosicki	17	4,24%	15	3,74%	2	0,50%	0	0,00%	17
Makowski	2	0,50%	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	4
Miński	3	0,75%	2	0,50%	1	0,25%	0	0,00%	3
Mławski	8	2,00%	11	2,74%	1	0,25%	0	0,00%	12
Nowodworski	2	0,50%	2	0,50%	1	0,25%	0	0,00%	3
Ostrołęcki	9	2,24%	16	3,99%	2	0,50%	0	0,00%	18
Ostrołęka	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Ostrowski	13	3,24%	14	3,49%	2	0,50%	0	0,00%	16
Otwocki	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Piaseczyński	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Płock	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	1
Płocki	11	2,74%	17	4,24%	2	0,50%	0	0,00%	19
Płoński	4	1,00%	5	1,25%	5	1,25%	0	0,00%	10
Pruszkowski	20	4,99%	16	3,99%	4	1,00%	0	0,00%	20
Przasnyski	4	1,00%	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	5
Przysuski	5	1,25%	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	5
Pułtuski	9	2,24%	12	2,99%	1	0,25%	0	0,00%	13
Radom	2	0,50%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	2
Radomski	7	1,75%	7	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	7
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Siedlecki	16	3,99%	17	4,24%	3	0,75%	0	0,00%	20
Sierpecki	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Sochaczewski	9	2,24%	7	1,75%	3	0,75%	0	0,00%	10
Sokołowski	29	7,23%	28	6,98%	1	0,25%	0	0,00%	29
Szydłowiecki	2	0,50%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	2
Warszawa	45	11,22%	9	2,24%	41	10,22%	5	1,25%	50
Warszawski zachodni	24	5,99%	21	5,24%	5	1,25%	0	0,00%	26
Węgrowski	12	2,99%	10	2,49%	2	0,50%	0	0,00%	12
Wołomiński	2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Wyszowski	5	1,25%	5	1,25%	1	0,25%	0	0,00%	6
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Żuromiński	3	0,75%	3	0,75%	1	0,25%	0	0,00%	4
Żyrardowski	2	0,50%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	2
Razem w województwie	339	84,54%	294	73,32%	107	26,68%	7	1,75%	401

Podstawę wykonalności decyzji o wpisie do rejestru stanowi m.in. precyzyjne określenie lokalizacji zabytku i granic wprowadzanej ochrony. Decyzje dotyczące zabytków archeologicznych położonych na obszarze województwa mazowieckiego zawierają dość różnorodne dane na ten temat. Około 67% decyzji ma formalne załączniki graficzne z naniesionymi granicami ochrony. Do dalszych 14% decyzji dołączone zostały załączniki nieposiadające statusu formalnego. W ok. 10% przypadków granice ochrony nie zostały w ogóle określone. Dużo gorzej jest z opisami granic ochrony, które znajdują się jedynie w ok. 20% decyzji. Szczególnie w starszych dokumentach jako podkłady do wykonania załączników graficznych stosowano różnego rodzaju szkice wykonane na podstawie bliżej nieokreślonych map. Lokalizacja tak zaznaczonych miejsc na współczesnych mapach stwarza nierzadko duże trudności. Innym problemem jest często spotykane zaznaczenie obszaru ochrony za pomocą owalnych zakreśleń pozbawionych współrzędnych geodezyjnych lub innych precyzyjnych punktów odniesienia. To wszystko sprawia, że w niektórych przypadkach odpowiednio dokładne odtworzenie zakresu decyzji w terenie sprawia spore trudności. Z tych i innych powodów aż 61% decyzji zostało wskazanych jako wymagające aktualizacji granic ochrony.

W trakcie weryfikacji terenowej zidentyfikowanych zostało 71% stanowisk wpisanych do rejestru (stwierdzono istnienie formy terenowej lub zabytków ruchomych na powierzchni gruntu. W pozostałych przypadkach identyfikacji nie udało się dokonać, a dla ok. 2% miejsc wskazanych w decyzjach można było stwierdzić prawdopodobne całkowite zniszczenie zabytków. Wątpliwą zasadność wpisu do rejestru wskazano jedynie w 2 przypadkach stanowiących 0,5% całości. W wyniku weryfikacji poprawności wyznaczonych granic ochrony stwierdzono, że ok. 45% wpisów nie wymaga zmian w tym zakresie. Konieczność zmiany określonych granic, przeważnie ich poszerzenia, wskazano dla ok. 10% decyzji. Nie są to jednak pełne dane obrazujące omawiany problem, ponieważ aż 33% stanowisk, z powodu braku możliwości weryfikacji ich zasięgu w terenie, nie zostało poddanych takiej ocenie.

Około 80% zabytków wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego ma dokumentację ewidencyjną. Według dostępnych informacji na 43% stanowisk prowadzono w przeszłości badania wykopaliskowe o charakterze naukowym, ratowniczym lub sondażowym.

Stosunkowo niewiele stanowisk w skali województwa objętych zostało równolegle innymi formami ochrony. Zaledwie 25 stanowisk ujętych zostało w studium zagospodarowania przestrzennego. W niektórych przypadkach zabytki archeologiczne chronione odrębnymi wpisami do rejestru pokrywają się w całości lub częściowo z granicami wpisów obszarowych związanych z ochroną zespołów urbanistycznych i pałacowych, ochroną zabytkowej zieleni i w 1 przypadku kościoła wraz z otoczeniem. Oprócz wymienionych wyżej 13 stanowisk z terenu Warszawy, znajdujących się w granicach Pomnika Historii, w obrębie chronionych zespołów urbanistycznych znajduje się dalszych 10 zabytków archeologicznych: osada i cmentarzysko Warszawa-Sadyba (nr rej. C-20 i C-49), miasto Ostrołęka (nr rej. 320), grodzisko w Radomiu (nr rej. 123/A/81), osada w Wiskitkach (nr rej. 788), grodzisko w Płocku (nr rej. 824), miasto Maków Mazowiecki (nr rej. 305), miasto i grodzisko w Ciechanowie (nr rej. 317 i 44) oraz zespół urbanistyczny w Pułtusku (nr rej. 212). Z granicami ochrony zespołów pałacowych pokrywają się 2 stanowiska w Falentach (nr rej. 823) i Bieżuniu (nr rej.

254). Druga pod względem liczebności grupa 6 zabytków znajduje się w obrębie układów chronionej zieleni. Są to stanowiska w miejscowości Kowala-Stępocina (nr rej. 332), w Tarczowie (nr rej. 4/A/79), Szczytach (nr rej. 816), Dolanówku (nr rej. A362), Pęcicach (nr rej. C-111) oraz Skotnikach (nr rej. 867). W 1 przypadku granice stanowiska w postaci cmentarzyska średniowiecznego (nr rej. 799) pokrywają się częściowo z obszarem ochrony kościoła wraz z otoczeniem w miejscowości Wyszyny Kościelne. Wspomniane wyżej grodzisko w Radomiu (nr rej. 123/A/81) zostało również włączone do parku kulturowego pod nazwą Park Kulturowy Stary Radom. Ponadto, według dostępnych danych, 56 stanowisk znajduje się w strefach ochrony przyrodniczej: 42 zabytki znajdują się w granicach parków krajobrazowych i ich otulin, 10 zabytków znajduje się w granicach Kampinoskiego Parku Narodowego wraz otuliną oraz 4 zabytki znajdują się na terenie rezerwatów przyrody (w tym 1 jednocześnie w granicach parku krajobrazowego).

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że rejestr zabytków województwa mazowieckiego nie zawiera pełnej reprezentacji stanowisk archeologicznych z różnych epok. W niedostatecznym stopniu ochroną prawną objęte zostały nawarstwienia najmlodszych stanowisk datowanych na okres późnego średniowiecza i nowożytny. Owszem, stanowiska z taką chronologią można odnaleźć w rejestrze, jednak okresy te zazwyczaj nie są tożsame z fazami chronologicznymi, będącymi głównym przedmiotem wpisów. Problem ten dotyczy w wielu wypadkach zabytków o podstawowej roli w odtwarzaniu historii regionu. W rejestrze nie znalazło się wiele historycznych centrów większych miast i małych miasteczek o charakterze wiejskim, a także zamki w Ciechanowie, Czersku, Liwie i Sochaczewie. Wpisy dotyczą też w nikłym stopniu założeń dworskich oraz obszarów historycznych wsi.

W rejestrze zabytków województwa znajduje się 401 zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, co w skali kraju stanowi średnią liczbę. Wśród nich zdecydowanie przeważają stanowiska o charakterze osadniczym bez własnej formy terenowej (56% zabytków). Drugą grupę stanowisk bez własnej formy stanowią cmentarzyska (14% zabytków). Formy terenowe w postaci grodzisk i kurhanów ma odpowiednio 20% i 4% zabytków. Pod względem chronologicznym najwięcej zabytków określonych zostało jako wczesnośredniowieczne (45%), a zaraz po nich plasują się datowane na okres późnolateński i wpływów rzymskich (33%). Tak jak zostało to wspomniane, w rejestrze znalazło się stosunkowo niewiele stanowisk o typowo późnośredniowiecznym i nowożytnym charakterze, w postaci miast, zamków i fortalicji (6% zabytków). Rozmieszczenie zabytków rejestrowych w granicach województwa jest nierównomierne. Obok terenów największego zagęszczenia (obszar Warszawy i powiaty położone na zachód od niej oraz wzdłuż wschodniej granicy województwa), w niektórych rejonach notowane są sporadycznie (północno-zachodnia i północno-wschodnia część województwa). Sytuacja ta, jak się wydaje, jest efektem z jednej strony czynników naturalnych (różna atrakcyjność osadnicza terenu w przeszłości, obecne duże zalesienie ograniczające rozpoznanie), a także skali zainteresowania ze strony instytucji badawczych. Zdecydowana większość stanowisk wpisana została do rejestru w latach 1967–1974. Nie najgorzej, choć niezupełnie dobrze w skali kraju, wypada ocena formalna decyzji o wpisie. Tylko w 10% decyzji nie zostały określone granice ochrony, a blisko 80% wydanych dokumentów posiada for-

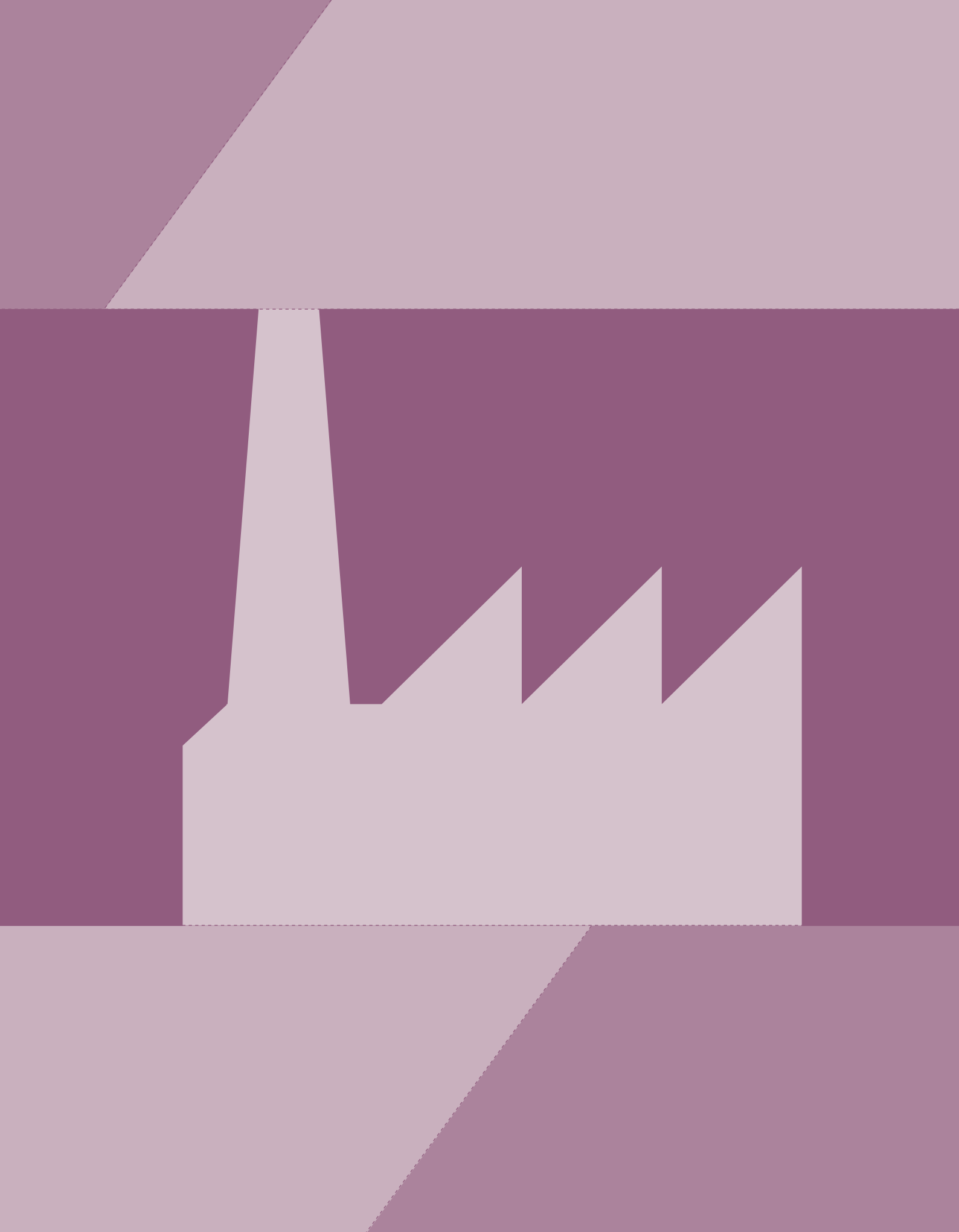
**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzesci	4	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	10	2,49%	0	0,00%	6	1,50%	0	0,00%
Garwoliński	5	1,25%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%
Grodziski	14	3,49%	0	0,00%	8	2,00%	0	0,00%
Grójecki	12	2,99%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Kozienicki	4	1,00%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Legionowski	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	15	3,74%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%
Makowski	4	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	1	0,25%	1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%
Mławski	9	2,24%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
Nowodworski	2	0,50%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Ostrołęcki	17	4,24%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Ostrołęka	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	16	3,99%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	16	3,99%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
Płoński	10	2,49%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	18	4,49%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
Przasnyski	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtuski	13	3,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	7	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	17	4,24%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
Sierpecki	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	7	1,75%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
Sokołowski	29	7,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Warszawa	25	6,23%	0	0,00%	25	6,23%	0	0,00%
Warszawski zachodni	26	6,48%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	11	2,74%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Wołomiński	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	5	1,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	3	0,75%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
Żyrardowski	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	332	82,79%	3	0,75%	66	16,46%	0	0,00%

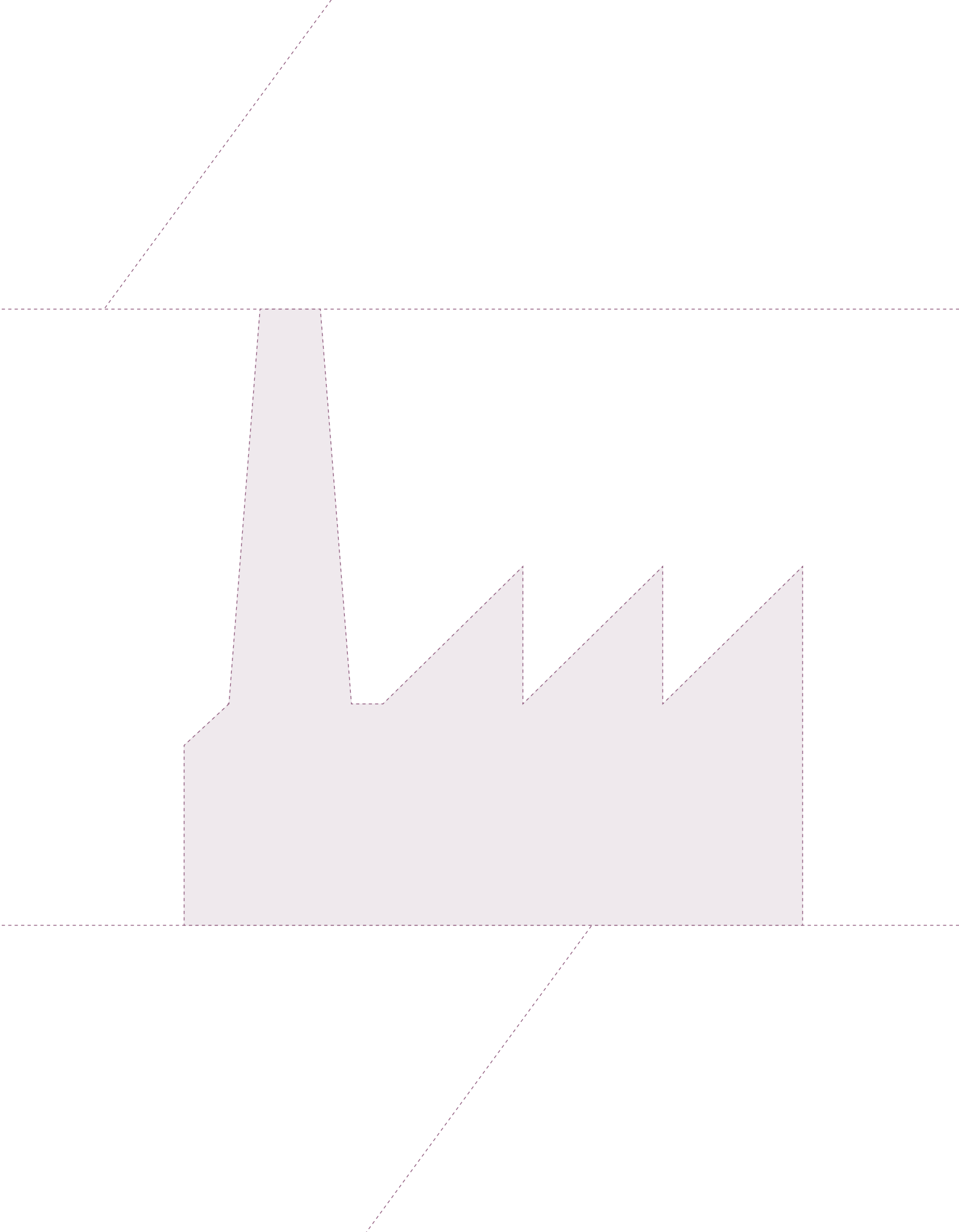
Granice ochrony									
Oznaczone właściwie		Nieokreślone		Określone nieprecyzyjnie		Określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		Określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
3	0,75%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
7	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,75%	2	0,50%
5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
12	2,99%	0	0,00%	0	0,00%	10	2,49%	0	0,00%
8	2,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,25%	0	0,00%
2	0,50%	3	0,75%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
11	2,74%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,50%	4	1,00%
2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	1	0,25%
7	1,75%	3	0,75%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
12	2,99%	1	0,25%	0	0,00%	5	1,25%	0	0,00%
2	0,50%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
12	2,99%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%
1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
12	2,99%	1	0,25%	0	0,00%	6	1,50%	0	0,00%
2	0,50%	2	0,50%	0	0,00%	5	1,25%	1	0,25%
4	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	3,49%	2	0,50%
3	0,75%	1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%
3	0,75%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
8	2,00%	2	0,50%	0	0,00%	3	0,75%	0	0,00%
0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	1,00%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
10	2,49%	0	0,00%	0	0,00%	6	1,50%	4	1,00%
1	0,25%	0	0,00%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%
5	1,25%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,00%	1	0,25%
16	3,99%	2	0,50%	1	0,25%	4	1,00%	6	1,50%
0	0,00%	2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	7	1,75%	0	0,00%	35	8,73%	8	2,00%
18	4,49%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,25%	3	0,75%
3	0,75%	3	0,75%	0	0,00%	4	1,00%	2	0,50%
1	0,25%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,50%	1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
1	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,25%
183	45,64%	38	9,48%	2	0,50%	139	34,66%	39	9,73%

malne lub nieformalne załączniki graficzne. Także 80% stanowisk ma dokumentację ewidencyjną. Mimo wszystko decyzje prezentują bardzo różny poziom formalny, zazwyczaj jednak odbiegający od oczekiwanych standardów i z tego względu wiele z nich zostało wskazanych jako wymagające aktualizacji.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Weryfikacja terenowa zabytków województwa mazowieckiego przeprowadzona w latach 2009–2015 obejmowała 6402 zabytki nieruchome wpisane do rejestru (księga A). W odniesieniu do stanu zachowania obiekty zostały zakwalifikowane do 6 zdefiniowanych grup weryfikacyjnych. Pozostałe zabytki, niezaliczone do żadnej z ww. grup, które w czasie lustracji terenowej nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie były zagrożone z jakichkolwiek przyczyn zniszczeniem, łącznie 6075, stanowiły 94,89% zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru w czasie prowadzenia weryfikacji. Jest to najliczniejszy zbiór i najbardziej pojemny ze względu na zróżnicowany stan zachowania tworzących go obiektów, w różnym stopniu wymagających podjęcia działań konserwatorskich.

Na drugim miejscu ze względu na liczebność jest 168 (2,62% zasobu zweryfikowanych zabytków województwa) obiektów uznanych za zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych. Do kolejnych grup zaliczono: 96 (1,50%) nieistniejących i 33 (0,52%), które utraciły wartości zabytkowe.

Jednym z efektów weryfikacji było wskazanie obiektów tylko formalnie należących do rejestru zabytków: 5 przeniesionych do muzeów lub skansenów, 7 translokowanych, 18 niezidentyfikowanych w terenie (prawdopodobnie nieistniejących).

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezasilzone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent				
Białobrzegi	34	77,27%	2	4,55%	1	2,27%	5	11,36%	0	2	0	44
Ciechanowski	174	93,55%	9	4,84%	1	0,54%	1	0,54%	1	0	0	186
Garwoliński	118	99,16%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,84%	0	0	0	119
Gostyniński	61	92,42%	3	4,55%	0	0,00%	2	3,03%	0	0	0	66
Grodziski	430	96,63%	10	2,25%	1	0,22%	2	0,45%	2	0	0	445
Grójecki	182	89,66%	6	2,96%	3	1,48%	11	5,42%	0	1	0	203
Kozienicki	46	86,79%	0	0,00%	5	9,43%	1	1,89%	0	1	0	53
Legionowski	64	94,12%	2	2,94%	0	0,00%	1	1,47%	1	0	0	68
Lipski	43	91,49%	2	4,26%	0	0,00%	2	4,26%	0	0	0	47
Łosicki	112	88,89%	4	3,17%	4	3,17%	5	3,97%	0	1	0	126
Makowski	43	95,56%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	1	0	45
Miński	131	99,24%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,76%	0	0	0	132
Mławski	59	59,00%	37	37,00%	2	2,00%	1	1,00%	0	0	1	100
Nowodworski	50	98,04%	1	1,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	51
Ostrołęka	27	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	27
Ostrołęcki	61	92,42%	1	1,52%	1	1,52%	2	3,03%	0	1	0	66
Ostrowski	82	97,62%	1	1,19%	0	0,00%	1	1,19%	0	0	0	84
Otwocki	111	95,69%	2	1,72%	1	0,86%	2	1,72%	0	0	0	116
Piaseczyński	218	91,21%	17	7,11%	3	1,26%	1	0,42%	0	0	0	239
Płock	184	96,34%	1	0,52%	1	0,52%	5	2,62%	0	0	0	191
Płocki	163	95,32%	3	1,75%	1	0,58%	3	1,75%	0	1	0	171
Płoński	137	88,96%	7	4,55%	3	1,95%	2	1,30%	0	3	2	154
Pruszkowski	136	97,84%	3	2,16%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	139
Przasnyski	87	97,75%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,12%	0	1	0	89
Przysuski	37	86,05%	1	2,33%	0	0,00%	4	9,30%	0	0	1	43
Pułtuski	77	90,59%	7	8,24%	1	1,18%	0	0,00%	0	0	0	85
Radom	212	98,15%	4	1,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	216
Radomski	99	83,90%	11	9,32%	0	0,00%	6	5,08%	0	1	1	118
Siedlce	38	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	38
Siedlecki	128	94,81%	0	0,00%	0	0,00%	6	4,44%	1	0	0	135
Sierpecki	61	91,04%	5	7,46%	0	0,00%	1	1,49%	0	0	0	67
Sochaczewski	128	97,71%	1	0,76%	0	0,00%	1	0,76%	0	1	0	131
Sokołowski	97	98,98%	1	1,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	98
Szydłowiecki	44	89,80%	1	2,04%	0	0,00%	3	6,12%	0	1	0	49
Warszawa	1740	98,31%	14	0,79%	3	0,17%	11	0,62%	0	2	0	1770
Warszawski zachodni	88	98,88%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,12%	0	0	0	89
Węgrowski	102	96,23%	0	0,00%	1	0,94%	1	0,94%	2	0	0	106
Wołomiński	65	97,01%	0	0,00%	1	1,49%	0	0,00%	0	1	0	67
Wyszowski	65	97,01%	1	1,49%	0	0,00%	1	1,49%	0	0	0	67
Zwoleński	32	82,05%	0	0,00%	0	0,00%	7	17,95%	0	0	0	39
Żuromiński	33	76,74%	9	20,93%	0	0,00%	1	2,33%	0	0	0	43
Żyrardowski	276	98,57%	2	0,71%	0	0,00%	2	0,71%	0	0	0	280
Województwo	6075	94,89%	168	2,62%	33	0,52%	96	1,50%	7	18	5	6402

Uwzględniając podział zabytków według ich funkcji pierwotnej na 11 kategorii w poszczególnych grupach o różnym stanie zachowania – najliczniejszą w skali województwa grupę tworzą obiekty niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie weryfikacji rejestru o funkcji mieszkalnej (1910; 96,95% zasobu tej kategorii). Na drugim miejscu jest, niemal o połowę mniejsza, kategoria zabytków sakralnych (962; 98,16%). Nieliczne są w tej grupie zamki (13; 92,8%), których zasób w województwie jest najmniejszy. W podziale zabytków ze względu na funkcję pierwotną cmentarze wyróżniają się najwyższym udziałem procentowym w zasobie województwa 99,09% (328) obiektów pozostałych poza grupami weryfikacyjnymi. Z tego zestawienia wynika, że stan zachowania zabytków w znacznej mierze zależy od utrzymania ciągłości ich użytkowania zgodnie z pierwotną funkcją.

W grupie zabytków zagrożonych, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowej dominują obiekty rezydencjonalne (40; 8,20%). Na drugim miejscu znajdują się założenia zieleni (35; 3,68%). Wysoki jest też udział obiektów folwarcznych (24; 6,42%). W najgorszym stanie zachowały się zabytki rezydencjonalne i folwarczne, z których najwięcej utraciło też wartość zabytkową (w obu grupach po 7). Zazwyczaj wieloletni brak użytkowania oraz zabezpieczenia przed dewastacją przyspiesza proces destrukcji, który nie zostaje zahamowany.

Najwięcej nieistniejących zabytków pierwotnie pełniło funkcję mieszkalną (35; 1,78%). Niepokojącym zjawiskiem jest najwyższy w skali województwa udział procentowy zabytków nieistniejących w zasobie obiektów gospodarczych (6,11 %) i przemysłowych (4,80%).

W podziale chronologicznym zabytków uwzględniającym ich stan zachowania najliczniejsze są te, które nie zostały zakwalifikowane do tzw. grup weryfikacyjnych. Stan ich zachowania jest zróżnicowany w zależności od czasu powstania. Najlepiej zachowane są najstarsze zabytki: 8 wzniesionych do połowy XIII w. i 142 powstałe od połowy XIII do XV w., gdzie poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 100% tak datowanego zasobu. Jednocześnie te niewielkie grupy obejmują jedne z cenniejszych zabytków w regionie, objęte skuteczną ochroną konserwatorską i staranną opieką właściciela. Wśród zabytków wzniesionych w XVI–XVIII w. odsetek obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych jest też wysoki (95,70%), co świadczy o ich dobrym stanie zachowania. Zabytki wzniesione w XIX w. dominują wśród obiektów niezakwalifikowanych do grup podczas prowadzonej weryfikacji rejestru ze względu na liczbę obiektów (2672; 93,72%) oraz we wszystkich grupach weryfikacyjnych, ze względu na duże zróżnicowanie ich stanu zachowania. Grupa zabytków zagrożonych jest znacząco mniejsza, również przeważają te z XIX w. (91; 3,19%). Jest ich też najwięcej wśród obiektów, które utraciły wartość zabytkową (21; 0,74%) oraz zabytków nieistniejących (55; 1,93%).

W podziale zabytków o różnym stanie zachowania ze względu na materiał/konstrukcję, z którego zostały wzniesione, we wszystkich grupach weryfikacyjnych przeważają obiekty murowane z cegły. W województwie najliczniejsza jest grupa zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych murowanych z cegły (aż 4315; 95,70%). Niewiele jest obiektów murowanych z kamienia (46; 88,89%), co wynika z lokalnego występowania tego materiału. Na drugim miejscu znajdują się zabytki drewniane o konstrukcji wieńcowej i innej (356; 82,41%). W tym przypadku niepokojący jest ich najniższy w skali województwa udział procentowy. Na obszarze wojewódz-

twą odnotowano tylko 1 zabytek drewniany o konstrukcji szkieletowej, stanowiący 100% zasobu, który jest poza grupami weryfikacyjnymi, podobnie jak 5 obiektów z betonu – 100% zasobu.

W grupie zabytków zagrożonych najliczniej występują też obiekty murowane z cegły (107; 2,37%). Niewiele większy odsetek zagrożonych jest wśród obiektów drewnianych o konstrukcji wieńcowej i innej (12; 2,78%). W gorszym stanie są zachowane obiekty murowane z kamienia (6; 11,54%), gdzie odsetek zagrożonych jest zdecydowanie większy. Podobnie wysoki jest udział zagrożonych w kategorii zabytków: ziemnych (2; 11,11%) i metalowych (2; 16,67%), najwyższy w skali województwa.

W grupie obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, dominują murowane z cegły (24; 0,53%), ze względu na liczbę obiektów na drugim miejscu są zabytki drewniane (6; 1,39%), ich stan zachowania jest gorszy, bo większy odsetek uległ zniszczeniu. W grupie zabytków nieistniejących też liczbowo przeważają obiekty ceglane (51; 1,13%), tuż za nimi są zabytki drewniane (44; 10,19%). Jest to najgorzej zachowana kategoria, w której całkowitemu zniszczeniu uległo ponad 10% zasobu, co świadczy o jego dużym zagrożeniu.

W podziale zabytków według rodzajów ich własności najwięcej obiektów niezagrażonych, pozostałych poza grupami weryfikacyjnymi, jest własnością kościołów i związków wyznaniowych (1342; 98,53% zasobu tej własności). Nieliczne obiekty z tej grupy są własności mieszanej (211; 92,54%), której zasób na tle pozostałych jest najmniejszy.

Własność prywatna zdominowała 3 kolejne grupy weryfikacyjne: obiektów zagrożonych, które jeszcze nie utraciły wartość (53; 4,41%), i tych, które utraciły wartości zabytkowe (21; 1,75%) oraz obiektów nieistniejących (41; 3,41%). Pozostałe rodzaje własności występują tam sporadycznie. Najgorszy stan zachowania obiektów prywatnych zazwyczaj wynika z wieloletnich zaniedbań, braku remontów bieżących i zabezpieczenia przed postępującą destrukcją. W wielu przypadkach wysokie koszty prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach przekraczają możliwości finansowe ich właścicieli.

Dobry stan zachowania zabytków jest zależny od sposobu ich użytkowania. Najwięcej obiektów jest użytkowanych w sposób niekolidujący z ich pierwotnym przeznaczeniem i stanowi włą-

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrażone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	717	93,85%	31	4,06%	2	0,26%	7	0,92%	757
Samorządowe	989	95,83%	28	2,71%	3	0,29%	10	0,97%	1030
Kościółów i związków wyznaniowych	1342	98,53%	4	0,29%	1	0,07%	8	0,59%	1355
Prywatne	1080	89,85%	53	4,41%	21	1,75%	41	3,41%	1195
Mieszane	211	92,54%	12	5,26%	1	0,44%	4	1,75%	228
Inne	476	96,36%	12	2,43%	2	0,40%	2	0,40%	492
Brak danych	1260	95,45%	28	2,12%	3	0,23%	24	1,82%	1315

ność kościołów i związków wyznaniowych (1086; 79,74% zasobu tej własności), wszystkie uznano za niezagrożone. Na drugiej pozycji plasują się zabytki prywatne (877; 72,96%), w większości pozostałe poza grupami weryfikacyjnymi. Jedynie w tym rodzaju własności 5 obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący z funkcją pierwotną utraciło wartości zabytkowe. Nieliczne zabytki użytkowane w ten sposób reprezentują własność mieszaną.

W grupie zabytków użytkowanych w sposób kolidujący z ich pierwotną funkcją występuje więcej niż w poprzednich kategoriach zagrożonych obiektów. Najlicniejszą grupę tworzy własność samorządowa (30; 2,91%), w tym 8 zagrożonych. Nieznacznie mniej jest własności państwowej (27; 3,53%), w tym 5 zagrożonych i 1 utracił wartości.

Wśród zabytków nieużytkowanych przeważają obiekty własności prywatnej (150; 12,48%), z których 42 są zagrożone i 7 utraciło wartości. Znaczny udział ma również własność samorządowa (132; 12,79%), w tym 3 zagrożone i 1 utracił wartości.

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	495	64,79%	27	3,53%	120	15,71%
Samorządowe	782	75,78%	30	2,91%	132	12,79%
Kościółów i związków wyznaniowych	1086	79,74%	3	0,22%	100	7,34%
Prywatne	877	72,96%	19	1,58%	150	12,48%
Mieszane	165	72,37%	10	4,39%	33	14,47%
Inne	340	68,83%	10	2,02%	80	16,19%
Brak danych	722	54,70%	14	1,06%	107	8,11%
Razem	4467	69,78%	113	1,77%	722	11,28%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTEKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	844	86,12%	1	0,10%	44	4,49%
Obronne	27	54,00%	3	6,00%	15	30,00%
Zamki	7	50,00%	0	0,00%	6	42,86%
Użyteczności publicznej	390	71,96%	8	1,48%	66	12,18%
Rezydencyjne	333	68,24%	11	2,25%	98	20,08%
Zieleń	686	72,21%	58	6,11%	119	12,53%
Folwarczne	231	61,76%	17	4,55%	64	17,11%
Gospodarcze	62	47,33%	4	3,05%	20	15,27%
Mieszkalne	1431	72,64%	5	0,25%	74	3,76%
Przemysłowe	122	48,80%	2	0,80%	68	27,20%
Cmentarze	125	37,76%	1	0,30%	104	31,42%
Inne	209	64,91%	3	0,93%	44	13,66%
Razem	4467	69,78%	113	1,77%	722	11,28%

W zestawieniu wyników weryfikacji brak jest danych dotyczących sposobu użytkowania znacznej liczby 974 zabytków (955 pozostało poza grupami weryfikacyjnymi, 9 zagrożonych, 10 utraciło wartości zabytkowe), co utrudnia sformułowanie wniosków dotyczących ich stanu zachowania.

Najliczniejsza grupa zabytków użytkowanych w sposób niekolidujący z ich pierwotną funkcją to budynki mieszkalne (1431; 72,64% zasobu zabytków o tej funkcji), w większości niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych. Na drugim miejscu plasują się zabytki sakralne (844; 86,12%), wszystkie poza grupami weryfikacyjnymi. Najwięcej zabytków użytkowanych w sposób kolidujący z ich historyczną funkcją występuje w grupie określanej terminem zieleń (58; 1,67%), gdzie jest 9 zagrożonych i 2 utraciły wartości zabytkowe. W grupie obiektów nieużytkowanych także najliczniej reprezentowana jest zieleń zabytkowa (119; 12,53%), gdzie zbliżony jest udział 21 zagrożonych. Na drugiej pozycji plasują się zabytkowe cmentarze (104; 31,42%), z najwyższym udziałem procentowym obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych na tle innych kategorii podziału według funkcji pierwotnej.

Najliczniejszą grupę zabytków o różnym stanie zachowania, pozostałych poza podziałem weryfikacyjnymi użytkowanych zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem lub w sposób z nim niekolidujący tworzą budynki mieszkalne, niezależnie od rodzaju własności. Niewłaściwe użytkowanie obiektów zabytkowych, w sposób kolidujący z historyczną funkcją występuje najczęściej w założeniach zieleni, w których nie zachowały się budynki dworskie. Najczęściej właściciele nie sprawują nad nimi należytej opieki i nieodpowiednio użytkują parki, np. jako tereny upraw. Zagrożeniem dla nieużytkowanych założeń zieleni jest naturalna sukcesja samosiewów i bezprawna wycinka starodrzewu.

We wszystkich grupach weryfikacyjnych liczba obiektów murowanych z cegły jest ponad 10-krotnie większa niż obiektów zbudowanych z drewna z wyłączeniem szkieletowych o nie-drewnianym wypełnieniu. W skali województwa najgorzej zachowaną kategorią są zabytki drewniane konstrukcji wieńcowej i innej, z których całkowitemu zniszczeniu uległo ponad 10% zasobu, co jest wynikiem wieloletnich zaniedbań i ich niedostatecznej ochrony.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

W ramach weryfikacji zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru województwa obiekty, które nie zostały zakwalifikowane do grup weryfikacyjnych, uznano za niezagrożone, w sumie 6075 obiektów stanowiących 94,89% zasobu województwa. Stan ich zachowania jest niejednorodny i w różnym stopniu wymaga interwencji konserwatorskich.

Wyróżniają się zespoły obiektów cennych, prezentujących ponadregionalne wartości artystyczne, historyczne i naukowe, wyjątkowe w skali kraju. Na pierwszym miejscu należy wymienić historyczne centrum Warszawy, czyli obszar Starego Miasta, jedyny obiekt z terenu województwa wpisany w 1980 r. na Listę światowego dziedzictwa UNESCO, jako unikalny przykład rekonstrukcji miasta opartej na źródłach ikonograficznych, będący „symbolem odrodzenia kultury polskiej, śmiertelnie zagrożonej przez hitlerowców”. W województwie mazowieckim zarządzeniem Prezydenta RP zostały uznane za Pomniki Historii 4 zabytkowe zespoły, z czego 3 występują na terenie Warszawy, 1 w Żyrardowie. W granicach 4 Pomników Historii w tabelach weryfikacyjnych wyodrębniono 37 obiektów. Stan zachowania poszczególnych zabytków tworzących zespoły w granicach Pomników Historii nie jest jednorodny, występują pojedyncze obiekty uznane za zagrożone.

Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem to Pomnik Historii uznany w 1994 r., zawiera on w swych granicach najcenniejsze stołeczne zabytki (obszar Starego Miasta objęty wpisem UNESCO), zespoły pałacowo-ogrodowe, sakralne i użyteczności publicznej oraz XIX-wieczną Cytadelę – dzieło rosyjskiego zaborcy. Położone są wzdłuż skarpy wiślanej i dawnego traktu prowadzącego od zespołu staromiejskiego z Zamkiem Królewskim na południe do podmiejskich siedzib polskich władców (Ujazdów, Łazienki Królewskie), z uwzględnieniem zespołu pałacu w Wilanowie. Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya od 2012 r. uznany jest za Pomnik Historii jako wybitny zabytek techniki XIX w. na skalę europejską, nadal funkcjonujący, na który składają się hale, budynki administracji, podziemne zbiorniki, budynki pomocnicze i mieszkalne, maszyny i urządzenia. Trzeci stołeczny Pomnik Historii uznany w 2014 r. to zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach. Jego

początki sięgają końca XVIII w. Jest rzadkim zespołem 6 historycznych cmentarzy różnych wyznań chrześcijańskich, judaizmu i islamu świadczącym o wielokulturowym obliczu dawnej Warszawy i stanowiącym galerię XIX-wiecznej rzeźby sepulkralnej. Czwarty Pomnik Historii w województwie to od 2012 r. Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna. Granice ochrony obejmują autentyczną zabudowę osady oraz sąsiadujące z nią częściowo przekształcone w XX w. zespoły zabudowań przemysłowych i administracyjnych dawnych zakładów lnianych. Jest to przykład miasta nawiązującego programem i układem do idealnych miast przemysłowych XIX-wiecznej Europy.

Na obszarze województwa mazowieckiego rozmieszczenie zabytków rejestrowych niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych jest nierównomierne. Najzasobniejszym powiatem jest miasto stołeczne Warszawa, skupiające 1740 obiektów (98,31% stołecznego zasobu). Na drugim miejscu jest powiat grodziski z 430 obiektami (96,63% zasobu powiatu). W Warszawie i powiatach podmiejskich występuje największa koncentracja zabytków niezaliczonych do grup wydzielonych podczas weryfikacji rejestru. Spośród nich wymienić można wiele cennych zabytków zlokalizowanych na terenie województwa, do szczególnie wartościowych zaliczyć należy: Wzgórze Tumskie w Płocku z katedrą i zespołem dawnego opactwa Benedyktynskiego (XII–XX w.) oraz zespół opactwa Kanoników Regularnych, obecnie Salezjanów w Czerwińsku nad Wisłą (XII–XX w.), zespół klasztorny Bernardynów (1687–94) na Czerniakowie w Warszawie, kościół parafialny pw. Świętej Trójcy w Kobyłce (XVIII w.), bazylika kolegiacka w Pułtusku (XVI–XVIII) oraz zespół twierdzy Modlin (XIX w.). Jednym z cenniejszych zabytków przemysłowych w kraju jest zabytkowa Huta Żelaza w Chlewiskach.

Tylko w 2 miastach na prawach powiatu wyróżniających się najmniejszą liczbą zabytków wpisanych do rejestru w 100% zasób zabytkowy jest poza grupami podziału weryfikacyjnego: w Ostrołęce (27; 100%) i Siedlcach (38; 100%). Najniższy odsetek zabytków niezaliczonych do wyodrębnionych grup odnotowano w zasobie powiatu mławskiego, gdzie stanowi on 59% ze 100 obiektów rejestrowych.

Niejednorodne rozmieszczenia na obszarze województwa zabytków rejestrowych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych wynika z uwarunkowań historycznych i rozwoju sieci osadniczej. Największa ich koncentracja występuje w Warszawie i w sąsiednich powiatach. Na obrzeżach odsetek tego typu zabytków jest niższy niż w centralnej części województwa, wynika to z mniejszego zasobu zabytków w północnych i południowych powiatach: w zwoleńskim (32; 82,05%), żuromińskim (33; 76,74%) i biało-brzeskim (34; 77,27%).

W podziale zabytków niewyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji według funkcji pierwotnej najliczniejszą kategorię tworzą budynki mieszkalne (1910; 96,95% ich zasobu). Następnie zabytki sakralne (962; 98,16%), obiekty zabytkowej zieleni (911; 95,89%), obiekty użyteczności publicznej (521; 96,13%), obiekty rezydencjonalne (427; 87,50%), zabytkowe cmentarze (328; 99,09%), obiekty folwarczne (324; 86,63%), inne (303; 94,10%), przemysłowe (219; 87,60%), gospodarcze (109; 83,21%), obronne (48; 96,00%) oraz zamki (13; 92,86%).

W Warszawie znajduje się najwięcej zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych we wszystkich kategoriach podziału według pierwotnej funkcji, z wyjątkiem obiektów folwarcz-

nych. Najliczniej są reprezentowane budynki mieszkalne (917; 99,14%), ale w najlepszym stanie zachowane są zabytki sakralne (122; 100% zasobu) i cmentarze zabytkowe (22; 100%).

Zasób zabytkowy Warszawy charakteryzuje się wysokim udziałem procentowym obiektów pozostałych poza grupami weryfikacyjnymi, jako najlepiej zachowane wyróżniają się obiekty użyteczności publicznej (213; 99,07% zasobu tej kategorii), następnie założenia zieleni (109; 98,20%) i zabytki przemysłowe (115; 97,46%), a także założenia rezydencjonalne (38; 97,44%).

Na obszarze województwa rozmieszczenie pozostałych zabytków podzielonych według funkcji pierwotnej jest zróżnicowane i zależy od uwarunkowań historyczno-kulturowych. Dużą koncentracją obiektów mieszkalnych wyróżniają się powiaty grodziski (307; 98,71%) i żyrdowski (146; 99,32%). Zabytki sakralne najliczniej występują w powiecie płońskim (50; 98,04%), a zabytkowe założenia zieleni w powiecie piaseczyńskim (59; 90,77%). Zabytki rezydencjonalne dominują w powiecie grójeckim (34; 87,18%), ich liczba jest nieznacznie niższa od największej grupy 38 obiektów tej kategorii znajdujących się na terenie Warszawy. Jednak stan zachowania zabytków rezydencjonalnych w powiecie grójeckim jest gorszy, co potwierdza o 10% niższy udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych w zasobie powiatu. Zabytkowe cmentarze rozmieszczone równomiernie na terenie wszystkich powiatów - nie zaliczone do grup weryfikacyjnych - aż w 40 z nich stanowią 100% ich zasobu. Dlatego też ich stan, w zestawieniu z pozostałymi kategoriami wydzielonymi z uwagi na funkcję zabytku, można uznać za najlepszy.

Najliczniejszą grupą zabytków są obiekty mieszkalne, na drugim miejscu są zabytki sakralne, obie kategorie utrzymały ciągłość użytkowania zgodnie z ich pierwotną funkcją, w większości są użytkowane od czasu powstania do chwili obecnej. Zabytki sakralne z reguły podlegają ochronie ze względu na wybitne wartości historyczne, naukowe i artystyczne, dlatego na ich konserwację pozyskiwane są dodatkowe środki finansowe. Niezaliczenie do żadnej z grup weryfikacyjnych przeważającej liczby założeń zieleni i obiektów użyteczności publicznej, głównie z terenu Warszawy i dużych ośrodków miejskich w województwie, wynika z ich należytego utrzymania i konserwacji wyływających z zaangażowania władz samorządowych w ich ochronę a także z dostępności środków finansowych na konserwację i remonty tych obiektów.

W podziale ze względu na czas powstania zabytków najliczniejszą grupę tworzą obiekty pozostałe poza grupami weryfikacyjnymi, datowane na XIX w. (2672; 93,72%). Następnie datowane na XX w. (1787; 95,66% zasobu), XVI–XVIII w. (1246; 95,70%), przedział od połowy XIII do XV w. (142; 100% zasobu). Grupa najstarszych zabytków wzniesionych do połowy XIII w. jest najmniej liczna (8; 100%) i rozmieszczona na terenie tylko 3 powiatów: płońskiego (zespół opactwa w Czerwińsku nad Wisłą i zabytkowe cmentarze przykościelne powstałe około połowy XIII w.), w Płocku (zespół katedralny i dawne opactwo na Wzgórzu Tumskim) i piaseczyńskiego (ruiny zamku w Czersku). Za najlepiej zachowane można uznać najstarsze obiekty powstałe w dwóch okresach – do połowy XIII w. i od połowy XIII do XV w., które jednocześnie wymieniane są jako jedne z cenniejszych zabytków w województwie. Zapewne świadczy to o skutecznej ochronie i troskliwej opiece ze względu na ich rangę i wartości zabytkowe. W Warszawie skoncentrowanych jest najwięcej zabytków powstałych w okresie od połowy XIII do XV w. (67). Pozostałe

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzegi	12	85,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	71,43%	11	91,67%
Ciechanowski	23	100,00%	0	0,00%	40	100,00%	1	100,00%	17	62,96%	45	100,00%
Garwoliński	21	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	15	100,00%	21	100,00%
Gostyniński	16	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	11	78,57%	18	100,00%
Grodziski	11	91,67%	0	0,00%	7	87,50%	0	0,00%	14	82,35%	50	94,34%
Grójecki	38	97,44%	0	0,00%	14	100,00%	0	0,00%	34	87,18%	47	100,00%
Kozienicki	17	100,00%	3	100,00%	3	75,00%	0	0,00%	3	100,00%	7	87,50%
Legionowski	5	100,00%	2	100,00%	8	88,89%	0	0,00%	3	75,00%	6	100,00%
Lipski	20	90,91%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	2	100,00%	7	100,00%
Łosicki	26	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	92,86%	21	100,00%
Makowski	19	95,00%	2	100,00%	3	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	7	100,00%
Miński	21	100,00%	0	0,00%	11	100,00%	0	0,00%	21	95,45%	34	100,00%
Mławski	20	95,24%	0	0,00%	6	75,00%	0	0,00%	6	50,00%	12	40,00%
Nowodworski	13	100,00%	8	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	11	100,00%
Ostrołęka	5	100,00%	1	100,00%	10	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%
Ostrołęcki	26	96,30%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	9	100,00%
Ostrowski	21	95,45%	0	0,00%	6	100,00%	1	100,00%	5	83,33%	13	100,00%
Otwocki	16	100,00%	0	0,00%	15	93,75%	0	0,00%	9	100,00%	25	100,00%
Piaseczyński	27	100,00%	0	0,00%	20	95,24%	1	100,00%	6	66,67%	59	90,77%
Płock	19	100,00%	3	100,00%	34	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	3	100,00%
Płocki	50	98,04%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	31	88,57%	53	100,00%
Płoński	41	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17	73,91%	50	98,04%
Pruszkowski	16	100,00%	1	100,00%	24	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	17	100,00%
Przasnyski	26	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	14	100,00%
Przysuski	18	94,74%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	4	66,67%	9	100,00%
Pułtuski	25	100,00%	3	100,00%	4	44,44%	1	100,00%	3	75,00%	11	100,00%
Radom	17	100,00%	0	0,00%	23	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	9	100,00%
Radomski	34	97,14%	0	0,00%	2	66,67%	1	100,00%	8	88,89%	24	92,31%
Siedlce	3	100,00%	1	100,00%	15	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%
Siedlecki	34	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22	100,00%	27	100,00%
Sierpecki	25	96,15%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	5	83,33%	14	100,00%
Sochaczewski	21	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	1	100,00%	25	92,59%	44	100,00%
Sokołowski	30	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	11	100,00%	17	100,00%
Szydłowiecki	6	85,71%	0	0,00%	3	75,00%	1	100,00%	4	100,00%	7	100,00%
Warszawa	122	100,00%	23	95,83%	213	99,07%	2	100,00%	38	97,44%	109	98,20%
Warszawski zachodni	12	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	14	100,00%	26	100,00%
Węgrowski	29	96,67%	0	0,00%	5	83,33%	1	100,00%	12	92,31%	16	100,00%
Wołomiński	13	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	6	85,71%	13	92,86%
Wyszowski	19	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	88,89%	14	93,33%
Zwoleński	12	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	66,67%	6	100,00%
Żuromiński	10	90,91%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	3	50,00%	4	57,14%
Żyrardowski	23	95,83%	0	0,00%	18	94,74%	0	0,00%	11	100,00%	19	100,00%
Województwo	962	98,16%	48	96,00%	521	96,13%	13	92,86%	427	87,50%	911	95,89%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	3	100,00%	1	100,00%	34	77,27%
12	100,00%	4	100,00%	17	89,47%	4	100,00%	5	100,00%	6	100,00%	174	93,55%
31	96,88%	1	100,00%	15	100,00%	3	100,00%	4	100,00%	3	100,00%	118	99,16%
3	100,00%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	4	100,00%	5	100,00%	61	92,42%
2	100,00%	20	90,91%	307	98,71%	1	100,00%	10	100,00%	8	88,89%	430	96,63%
19	76,00%	0	0,00%	11	68,75%	2	40,00%	10	100,00%	7	100,00%	182	89,66%
2	100,00%	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	7	100,00%	1	100,00%	46	86,79%
5	71,43%	5	100,00%	14	100,00%	1	100,00%	5	100,00%	10	100,00%	64	94,12%
0	0,00%	0	0,00%	4	66,67%	0	0,00%	7	100,00%	1	100,00%	43	91,49%
19	73,08%	2	66,67%	7	100,00%	1	33,33%	13	100,00%	10	76,92%	112	88,89%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	6	100,00%	1	100,00%	43	95,56%
15	100,00%	0	0,00%	11	100,00%	3	100,00%	11	100,00%	4	100,00%	131	99,24%
2	40,00%	2	100,00%	7	87,50%	0	0,00%	2	100,00%	2	40,00%	59	59,00%
3	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	2	100,00%	3	100,00%	1	100,00%	50	98,04%
0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	27	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	33,33%	11	84,62%	3	100,00%	61	92,42%
2	100,00%	1	100,00%	12	100,00%	1	100,00%	16	100,00%	4	100,00%	82	97,62%
13	86,67%	3	100,00%	18	94,74%	4	80,00%	6	100,00%	2	100,00%	111	95,69%
5	62,50%	3	75,00%	62	91,18%	11	91,67%	12	100,00%	12	100,00%	218	91,21%
2	100,00%	2	50,00%	109	95,61%	4	100,00%	3	100,00%	2	100,00%	184	96,34%
9	81,82%	1	100,00%	3	100,00%	1	50,00%	8	100,00%	4	100,00%	163	95,32%
8	61,54%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	12	100,00%	7	77,78%	137	88,96%
12	92,31%	5	83,33%	18	100,00%	9	100,00%	10	100,00%	16	94,12%	136	97,84%
16	94,12%	0	0,00%	2	100,00%	2	100,00%	6	85,71%	3	100,00%	87	97,75%
2	100,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	37	86,05%
5	100,00%	0	0,00%	11	100,00%	1	50,00%	7	100,00%	6	100,00%	77	90,59%
0	0,00%	5	100,00%	138	97,18%	4	100,00%	4	100,00%	10	100,00%	212	98,15%
5	50,00%	2	50,00%	3	50,00%	2	50,00%	14	100,00%	4	66,67%	99	83,90%
2	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	1	100,00%	38	100,00%
24	96,00%	1	100,00%	1	50,00%	2	33,33%	6	100,00%	11	100,00%	128	94,81%
3	100,00%	0	0,00%	8	88,89%	1	25,00%	3	100,00%	0	0,00%	61	91,04%
3	100,00%	2	100,00%	2	66,67%	2	100,00%	20	100,00%	5	100,00%	128	97,71%
23	95,83%	1	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	8	100,00%	97	98,98%
12	92,31%	3	100,00%	2	66,67%	3	75,00%	2	100,00%	1	100,00%	44	89,80%
18	78,26%	41	91,11%	917	99,14%	115	97,46%	22	100,00%	120	96,77%	1740	98,31%
12	100,00%	0	0,00%	6	85,71%	1	100,00%	11	100,00%	3	100,00%	88	98,88%
14	100,00%	0	0,00%	12	100,00%	2	66,67%	5	100,00%	6	100,00%	102	96,23%
4	100,00%	1	100,00%	9	100,00%	1	100,00%	11	100,00%	3	100,00%	65	97,01%
7	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	2	100,00%	11	100,00%	0	0,00%	65	97,01%
3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	4	100,00%	3	60,00%	32	82,05%
6	85,71%	0	0,00%	4	80,00%	0	0,00%	2	100,00%	3	100,00%	33	76,74%
1	100,00%	4	100,00%	146	99,32%	29	100,00%	20	100,00%	5	83,33%	276	98,57%
324	86,63%	109	83,21%	1910	96,95%	219	87,60%	328	99,09%	303	94,10%	6075	94,89%

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Białobrzegi	0	0,00%	1	100,00%	9	81,82%	21	72,41%	3	100,00%	0	0,00%	34
Ciechanowski	0	0,00%	5	100,00%	20	95,24%	96	91,43%	52	96,30%	1	100,00%	174
Garwoliński	0	0,00%	1	100,00%	19	100,00%	81	100,00%	7	100,00%	10	90,91%	118
Gostyniński	0	0,00%	1	100,00%	13	100,00%	41	91,11%	4	100,00%	2	66,67%	61
Grodziski	0	0,00%	2	100,00%	9	69,23%	43	89,58%	372	98,41%	4	100,00%	430
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	41	85,42%	113	91,87%	23	88,46%	5	83,33%	182
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	17	100,00%	24	77,42%	3	100,00%	2	100,00%	46
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	15	100,00%	39	92,86%	9	100,00%	1	50,00%	64
Lipski	0	0,00%	1	100,00%	24	96,00%	14	82,35%	3	100,00%	1	100,00%	43
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	25	100,00%	50	87,72%	24	80,00%	13	92,86%	112
Makowski	0	0,00%	1	100,00%	8	88,89%	21	95,45%	9	100,00%	4	100,00%	43
Miński	0	0,00%	0	0,00%	21	95,45%	79	100,00%	24	100,00%	7	100,00%	131
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	18	72,00%	18	48,65%	21	61,76%	2	50,00%	59
Nowodworski	0	0,00%	1	100,00%	8	100,00%	25	96,15%	12	100,00%	4	100,00%	50
Ostrołęka	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%	18	100,00%	4	100,00%	2	100,00%	27
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	18	100,00%	28	96,55%	11	78,57%	4	80,00%	61
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	15	100,00%	34	97,14%	26	96,30%	7	100,00%	82
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	15	93,75%	35	94,59%	52	96,30%	9	100,00%	111
Piaseczyński	1	100,00%	2	100,00%	29	100,00%	59	93,65%	120	87,59%	7	100,00%	218
Płock	3	100,00%	8	100,00%	22	100,00%	117	94,35%	32	100,00%	2	100,00%	184
Płocki	0	0,00%	6	100,00%	39	97,50%	89	93,68%	23	95,83%	6	100,00%	163
Płoński	4	100,00%	11	100,00%	23	95,83%	65	86,67%	31	86,11%	3	75,00%	137
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	14	87,50%	59	98,33%	51	100,00%	12	100,00%	136
Przasnyski	0	0,00%	3	100,00%	22	100,00%	40	97,56%	15	100,00%	7	87,50%	87
Przysuski	0	0,00%	1	100,00%	20	90,91%	12	85,71%	4	66,67%	0	0,00%	37
Pułtuski	0	0,00%	5	100,00%	27	100,00%	36	83,72%	4	80,00%	5	100,00%	77
Radom	0	0,00%	3	100,00%	18	100,00%	145	97,32%	40	100,00%	6	100,00%	212
Radomski	0	0,00%	4	100,00%	38	84,44%	40	85,11%	14	73,68%	3	100,00%	99
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%	15	100,00%	13	100,00%	0	0,00%	38
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	37	100,00%	69	92,00%	15	93,75%	7	100,00%	128
Sierpecki	0	0,00%	4	100,00%	12	92,31%	31	93,94%	11	78,57%	3	100,00%	61
Sochaczewski	0	0,00%	7	100,00%	20	100,00%	85	96,59%	12	100,00%	4	100,00%	128
Sokołowski	0	0,00%	1	100,00%	13	100,00%	63	98,44%	10	100,00%	10	100,00%	97
Szydłowiecki	0	0,00%	2	100,00%	11	91,67%	29	93,55%	1	50,00%	1	50,00%	44
Warszawa	0	0,00%	67	100,00%	493	98,01%	522	96,85%	629	99,53%	29	100,00%	1740
Warszawski zachodni	0	0,00%	1	100,00%	17	100,00%	44	97,78%	17	100,00%	9	100,00%	88
Węgrowski	0	0,00%	1	100,00%	33	100,00%	53	94,64%	12	92,31%	3	100,00%	102
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	14	100,00%	27	93,10%	20	100,00%	4	100,00%	65
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	11	91,67%	35	97,22%	9	100,00%	10	100,00%	65
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%	21	77,78%	3	75,00%	2	100,00%	32
Żuromiński	0	0,00%	1	100,00%	3	37,50%	24	88,89%	1	33,33%	4	100,00%	33
Żyrardowski	0	0,00%	1	100,00%	17	100,00%	212	99,07%	41	95,35%	5	100,00%	276
Województwo	8	100,00%	142	100,00%	1246	95,70%	2672	93,72%	1787	95,66%	220	95,24%	6075

tak datowane obiekty występują w 27 powiatach, w tym najliczniej: w płońskim (11), w Płocku (8) i w plockim (6), sochaczewskim (7), ciechanowskim (5) i pułtuskim (5). Zabytki wzniesione w XVI–XVIII w. rozmieszczone są we wszystkich powiatach, ale ich liczba jest różna. Najwięcej tak datowanych zabytków jest w Warszawie (493; 98,01%), znacznie mniej jest ich w pozostałych powiatach – grójeckim (41; 85,42%) i radomskim (38; 84,44%). Można uznać, że zabytki z tego okresu są niezagrożone aż w 23 powiatach, gdzie ich zasób w 100% nie został zaliczony do grup weryfikacyjnych, najwięcej w powiatach węgrowskim (33) i piaseczyńskim (29). Najliczniej we wszystkich powiatach reprezentowane są zabytki XIX-wieczne, ich odsetek w zasobie jest różny. Najzasobniejsza jest grupa obiektów z terenu Warszawy (522; 96,85%), wysoko plasuje się powiat żyrardowski (212; 99,07%), gdzie zabytki występują głównie na obszarze XIX-wiecznej osady fabrycznej i dawnych zakładów Iniarskich w Żyrardowie. Liczne tak datowane obiekty są w Radomiu (145; 97,32%) i Płocku (117; 94,35%). Zabytki z XIX w., niezaliczone do grup wyodrębnionych w trakcie weryfikacji mają najniższy udział procentowy w zasobie powiatu mławskiego (48,65%), gdzie jest ich tylko 18. Zabytki XX-wieczne koncentrują się głównie w Warszawie (629; 99,53%) i w graniczących z nią powiatach podmiejskich – grodziskim (372; 93,18%), z zabytkami dawnego letniska Milanówek, i piaseczyńskim (120; 87,59%), z zabudową uzdrowiska Konstancin-Jeziorna. O problemach z ustaleniem daty powstania części zabytków pozostałych poza grupami weryfikacyjnymi świadczy pokaźna grupa 220 obiektów, dla których brak jest datowania, aż w 29 mazowieckich powiatach stanowią one 100% zasobu.

Warszawa jest najzasobniejsza w zabytki niezaliczone do żadnej grupy weryfikacyjnej, wzniesione w okresie nowożytnym, głównie w XIX–XX w. Znaczna część zabytków Warszawy lewobrzeżnej została zniszczona w czasie działań II wojny światowej. Po 1945 r. podjęto dzieło odbudowy Starego Miasta, które doprowadziło do odtworzenia kościołów, pałaców i domów, zgodnie z powojennymi koncepcjami konserwatorskimi, Stare Miasto stanowi wyjątkowy przykład całkowitej rekonstrukcji historycznego centrum Warszawy, który znalazł swoje uhonorowanie we wpisie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Należy pamiętać, że datowanie obiektów na obszarze Starego Miasta i Śródmieścia Warszawy odnosi się do najstarszych zachowanych części budynków.

Wśród zabytków pozostałych poza grupami weryfikacyjnymi, podzielonych według materiału/konstrukcji, z którego zostały wzniesione, dominują obiekty murowane z cegły (4315; 95,7% zasobu). Ponad 12-krotnie mniej jest niezagrożonych zabytków drewnianych o konstrukcji wieńcowej i innej z wypełnieniem drewnianym (356; 82,41% zasobu). W powiecie gostyński zlokalizowany jest jedyny w województwie zabytek drewniany konstrukcji szkieletowej, stanowiący 100% zasobu tej kategorii, który nie został włączony do żadnej grupy w trakcie weryfikacji. Pośrednio może to wynikać z braku danych o materiale dużej liczby obiektów tzw. pozostałych (87; 94,57%), co zapewne rzutuje na obraz statystyczny tego podziału. Warto zwrócić uwagę na lokalne występowanie zabytków murowanych z kamienia (46; 88,46%), w powiatach szydłowieckim (13) i przysuskim (7) oraz budowli ziemnych (16; 88,89%) w powiatach kozienickim (3), w Warszawie (5) i w nowodworskim (6), w którym jest ich najwięcej. Najmniej liczna jest grupa 5 obiektów zbudowanych z betonu, w 100% niezagrożona i zlokalizowana na terenie Warszawy.

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzegi	6	54,55%	0	0,00%	14	77,78%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	19	79,17%	0	0,00%	104	93,69%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	10	100,00%	0	0,00%	83	98,81%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	2	66,67%	1	100,00%	36	90,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	8	88,89%	0	0,00%	352	96,97%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	11	61,11%	0	0,00%	114	89,06%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	3	75,00%	0	0,00%	26	83,87%	0	0,00%	3	100,00%
Legionowski	2	66,67%	0	0,00%	49	94,23%	1	100,00%	1	100,00%
Lipski	4	66,67%	0	0,00%	25	92,59%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	8	72,73%	0	0,00%	66	89,19%	3	50,00%	0	0,00%
Makowski	5	83,33%	0	0,00%	25	96,15%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	14	93,33%	0	0,00%	71	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	11	68,75%	0	0,00%	34	69,39%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	4	100,00%	0	0,00%	26	96,30%	0	0,00%	6	100,00%
Ostrołęka	3	100,00%	0	0,00%	21	100,00%	0	0,00%	1	100,00%
Ostrołęcki	8	88,89%	0	0,00%	33	94,29%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	14	93,33%	0	0,00%	37	97,37%	2	100,00%	0	0,00%
Otwocki	19	95,00%	0	0,00%	52	92,86%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	10	100,00%	0	0,00%	130	89,66%	1	100,00%	0	0,00%
Płock	3	100,00%	0	0,00%	175	96,15%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	17	89,47%	0	0,00%	85	93,41%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	17	89,47%	0	0,00%	55	80,88%	2	100,00%	0	0,00%
Pruszkowski	2	100,00%	0	0,00%	99	97,06%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	11	100,00%	0	0,00%	55	98,21%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	4	50,00%	0	0,00%	16	88,89%	7	100,00%	0	0,00%
Pułtowski	7	100,00%	0	0,00%	49	85,96%	1	100,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	196	98,00%	1	100,00%	0	0,00%
Radomski	5	41,67%	0	0,00%	52	85,25%	4	80,00%	0	0,00%
Siedlce	1	100,00%	0	0,00%	29	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	13	68,42%	0	0,00%	81	98,78%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	15	88,24%	0	0,00%	29	90,63%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	4	100,00%	0	0,00%	53	94,64%	3	100,00%	0	0,00%
Sokołowski	12	100,00%	0	0,00%	62	98,41%	1	100,00%	1	100,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	23	92,00%	12	92,31%	0	0,00%
Warszawa	26	89,66%	0	0,00%	1524	98,58%	7	87,50%	4	80,00%
Warszawski zachodni	7	100,00%	0	0,00%	44	97,78%	0	0,00%	0	0,00%
Węrowski	17	85,00%	0	0,00%	63	98,44%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	2	100,00%	0	0,00%	39	97,50%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	12	92,31%	0	0,00%	28	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	3	37,50%	0	0,00%	19	90,48%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	6	75,00%	0	0,00%	21	84,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrdowski	11	91,67%	0	0,00%	220	99,10%	1	100,00%	0	0,00%
Województwo	356	82,41%	1	100,00%	4315	95,70%	46	88,46%	16	88,89%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	20
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	124
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	93
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	39
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%	370
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	125
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	32
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	53
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	29
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	78
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	30
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	86
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	45
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	36
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	25
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	41
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	53
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	100,00%	80
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	5	100,00%	147
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	178
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	102
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	75
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	7	100,00%	109
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	67
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	27
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	59
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	199
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	61
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	30
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	95
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	44
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	64
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	77
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	35
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	6	100,00%	37	97,37%	1609
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	51
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	81
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	41
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	27
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	237
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	10	83,33%	87	94,57%	4836

Najlepiej zachowane i dominujące liczebnie są pozostałe obiekty murowane z cegły, skupione głównie w Warszawie i w ościennych powiatach oraz w dużych miastach. Na obrzeżach województwa, w części północnej i wschodniej, jest ich mniej, występują głównie w małych miastach. Jednocześnie na tych terenach zachowana jest większa liczba obiektów drewnianych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych, choć w części oddających, niezachowany już, charakter dawnej zabudowy Mazowska małomiasteczkowej i wiejskiej. Jak wynika z powyższych zestawień, w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków województwa mazowieckiego większość z nich pozostała poza grupami weryfikacyjnymi. Nie znaczy to, że substancja zabytkowa tych obiektów jest w dobrym stanie technicznym i nie wymaga interwencji konserwatorskich. W grupie tej znalazły się zarówno obiekty użytkowane, jak i nieużytkowane, które zachowały walory zabytkowe. Brak użytkowania to jedno z głównych zagrożeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Ze względu na przyjęte kryteria kwalifikacji obiektów do grup weryfikacyjnych wiele zabytków niezaliczonych do tych grup reprezentowało zróżnicowany stan zachowania, często budzący pewne obawy ze względu na brak użytkowania i zabezpieczenia przed procesem destrukcji. W grupie tej wyróżniały się aż 152 obiekty, które uznano za zagrożone w mniejszym stopniu, podczas weryfikacji niezakwalifikowane do grupy obiektów szczególnie zagrożonych. Wśród nich występowały liczne wille z terenu Konstancina-Jeziorny, zaniedbane, od lat nieremontowane i nieużytkowane, ich stan stopniowo ulega pogorszeniu. W części obiektów rozpoczęto przed laty remonty generalne, dotychczas niedokończone, co przyspiesza proces ich destrukcji. Drugą grupę obiektów zagrożonych tworzą pozostawione bez opieki i nieużytkowane od lat parki podworskie, w których dwory się nie zachowały. Na ich terenie postępuje proces sukcesji naturalnych zbiorowisk roślinnych i powstawania ubytków starodrzewu w historycznej kompozycji, która nie została zewidencjonowana.

Przy ocenie stanu zachowania obiektów pozostawionych poza grupami wyodrębnionymi w trakcie weryfikacji rejestru zabytków województwa mazowieckiego w zależności od rodzaju własności przeważają obiekty należące do kościołów i związków wyznaniowych (1342; 98,53% tej własności). Wyjątkowo liczna jest grupa obiektów o nieznanym rodzaju własności (1260; 95,45%), co może zniekształcać obraz statystyczny tego podziału. Następną dużą grupę tworzą zabytki prywatne (1080; 89,85%), kolejne miejsca zajmują samorządowe (989; 95,85%) i państwowe (717; 93,85%); najmniej jest własności mieszanej (211; 92,54%).

W podziale tej największej grupy zabytków według sposobu ich użytkowania dominują użytkowane zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem (4451), reprezentujące różne rodzaje własności, z przewagą kościołów i związków wyznaniowych (1086), prywatną (870) i samorządową (780).

W większości przypadków zadowalający stan zachowania zabytków wynika z uregulowanej sytuacji własnościowej i utrzymania ciągłości użytkowania zgodnie z pierwotną funkcją. Najlepiej zachowane są zabytki będące we władaniu kościołów i związków wyznaniowych, użytkowane zgodnie ze swoim pierwotnym przeznaczeniem od czasu powstania do chwili obecnej.

Kolejna grupa to obiekty nieużytkowane (584), z największym udziałem własności samorządowej (112) i zbliżoną liczbą obiektów w 3 kategoriach własności: prywatnej (101), państwowej (98) oraz kościołów i związków wyznaniowych (96). Najmniej zabytków wśród nie-

zagrożonych stanowią obiekty użytkowane w sposób kolidujący z ich pierwotną funkcją (85), z podobnym udziałem własności samorządowej (22) i państwowej (21) oraz o połowę mniejszym własności prywatnej (11). Brak danych odnośnie do sposobu użytkowania aż 955 niezagrożonych obiektów (z czego dla 444 nie ustalono rodzaju własności) zniekształca obraz statystyczny i wnioski dotyczące ich stanu zachowania.

W województwie mazowieckim w podziale zabytków niezagrożonych według funkcji pierwotnej najliczniejszą grupę tworzą obiekty mieszkalne (1424). Ze względu na liczbę obiektów wysoko uplasowały się zabytki sakralne (844), następnie założenia zabytkowej zieleni (685), najmniej jest zamków (7), co wynika z niewielkiego zasobu zabytków o tej funkcji.

W grupie zabytków niezagrożonych i użytkowanych w sposób kolidujący z ich historyczną funkcją przeważają założenia zieleni zabytkowej (47). Kolejne miejsca zajmują obiekty folwarczne (14), użyteczności publicznej (7) i rezydencjonalne (6).

Wśród niezagrożonych i nieużytkowanych zabytków najwięcej jest cmentarzy (104), które są najlepiej zachowaną kategorią, na drugim miejscu są obiekty zieleni (98).

Na terenie województwa widoczna jest znacząca przewaga zabytków niezagrożonych, użytkowanych w sposób niekolidujący z historyczną funkcją. Najliczniejszą grupę tworzą obiekty mieszkalne, które utrzymały pierwotną funkcję i są użytkowane w sposób z nią niekolidujący. Niemal o połowę mniejsza jest liczba niezagrożonych zabytków sakralnych oraz zabytków określonych jako zieleni. Przeważają zabytki murowane z cegły, powstałe w XIX w., które najliczniej występują w Warszawie i w jej strefie podmiejskiej, a także w Żyrardowie z osadą fabryczną i miastach na prawach powiatu – Płocku i Radomiu. Jedynie w 2 powiatach o najmniejszej liczbie zabytków wpisanych do rejestru – w Ostrołęce (29 zabytków) i Siedlcach (43) – obiekty niezagrożone stanowią 100% zasobu.

Najlepiej zachowane są zabytki stanowiące własność kościołów i związków wyznaniowych, obiekty sakralne, które utrzymały ciągłość funkcji od czasu powstania do chwili obecnej i są na bieżąco konserwowane oraz remontowane. Wynika z tego, że stan zachowania zabytków w większym stopniu zależy od utrzymania pierwotnej funkcji i zgodnego z nią właściwego użytkowania niż od rodzaju własności. W grupie obiektów użytkowanych w sposób kolidujący z historyczną funkcją oraz nieużytkowanych, które nie zostały zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji, dominują zabytkowe założenia zieleni. Zazwyczaj są to parki podworskie lub ich pozostałości, w których nie zachowały się zabudowania dworskie, a pozostał starodrzew.

W najlepszym stanie są cenne obiekty wpisane do rejestru ze względu na swoje walory historyczne, artystyczne i naukowe, odległy czas powstania i związek ze znanymi postaciami, które korzystają z różnych dofinansowań prac remontowo-konserwatorskich. Dla zabytków umiejscowionych w dużych miastach łatwiej pozyskać środki na niezbędne remonty i prace konserwatorskie. Nie do przecenienia jest również wykorzystanie dopłat i refundacji środków na remonty zabytków z puli nie tylko Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, ale też z zasobów samorządowych.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009-2015

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

W oparciu o kryteria przyjęte przez pracowników Oddziału Terenowego w Warszawie przy weryfikacji terenowej za zagrożone uznawane były zabytki w bardzo złym stanie, częściowo zrujnowane, często bez dachów, zazwyczaj nieużytkowane od lat i pozbawione opieki, które nie utraciły jeszcze wartości zabytkowej. Stan tych obiektów wymagał podjęcia pilnych działań zabezpieczających. Grupę tą należałoby szczególnie potraktować w strategicznych projektach regionu dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami.

Z tego powodu odsetek zabytków zagrożonych w województwie mazowieckim jest zaniżony i wynosi tylko 2,62% z 6402 zweryfikowanych zabytków wpisanych do rejestru.

Liczebność tej grupy jest niedoszacowana i wprowadza pewne zafałszowanie ogólnej oceny stanu zachowania zabytków w porównaniu z innymi województwami. W województwie mazowieckim 168 zabytków nieruchomości uznano za zagrożone, które jednak nie utraciły wartości zabytkowych. Region jest stosunkowo zróżnicowany pod względem rozmieszczenia zagrożonych zabytków. Największa liczba tych zabytków występuje w powiatach mławskim (37 obiektów; 37% zasobu powiatu), piaseczyńskim (17) i radomskim (11). Spośród 5 miast na prawach powiatu w 2 nie stwierdzono zabytków zagrożonych (Siedlce i Ostrołęka). Na terenie województwa nie ma jednej wyraźnie czytelnej zależności pomiędzy rodzajami jednostek administracyjnych a liczbą obiektów zagrożonych. Liczba obiektów w poszczególnych powiatach poddanych weryfikacji jest zróżnicowana: od 39 w powiecie zwoleńskim, 43 w przysuskim i żuromińskim do 239 w piaseczyńskim, 445 w grodziskim, a nawet 1770 w samej Warszawie. Zróżnicowanie wynika z uwarunkowań historycznych i nierównomiernego nasycenia województwa zabytkami wpisanymi do rejestru. Jest odbiciem lokalnych tendencji w polityce konserwatorskiej występujących w okresie podziału kraju na 49 województw.

W podziale zabytków zagrożonych według ich funkcji pierwotnej najliczniejszą grupę tworzą obiekty rezydencjonalne (40; 8,2%), których udział procentowy w zasobie jest najwyższy w województwie na tle pozostałych kategorii tego podziału. Ze względu na liczbę zagrożonych zabytków w kolejności występują założenia zieleni (35; 3,68%) oraz obiekty folwarczne (24; 6,42%), których odsetek jest wysoki. Z zamków, których zasób obejmuje tylko 14 obiektów, zagrożony jest 1 (7,1%), co przekłada się na wysoki udział procentowy w zasobie zabytków o tej funkcji w województwie. Zabytki sakralne wyróżniają się najmniejszym odsetkiem obiektów zagrożonych.

Rozmieszczenie zabytków zagrożonych jest nierównomierne. Specyfikę w poszczególnych powiatach można rozpoznać z udziału procentowego obiektów zagrożonych w ich

zasobie. Najwięcej zabytków rezydencjonalnych odnotowano w powiecie ciechanowskim (8; 29,63% zasobu), założeń zieleni zaś w powiecie mławskim (17; 56,67%). Po 4 obiekty folwarczne odnotowano w powiatach grójeckim (16%), radomskim (40%) oraz Warszawie (17,39%). Po 4 obiekty mieszkalne odnotowano w powiatach piaseczyńskim (5,88%) i Radomiu (2,82%). W przypadku zagrożonych budynków przemysłowych najczęściej znajduje się w powiatach mławskim (6; 100% z całego zasobu) oraz sierpeckim (3; 75%), co wskazuje na szczególne zagrożenie całego zasobu obiektów przemysłowych w tych powiatach. Lokalizacja zagrożonych obiektów rezydencjonalnych wynika z historycznego rozmieszczenia siedzib drobnej szlachty na Mazowszu w rejonach, gdzie gleby były najlepsze. Do grupy zagrożonych obiektów rezydencjonalnych należą przede wszystkim dwory i pałace, często z nieuregulowanym stanem prawnym, znajdujące się w małych miejscowościach. Zagrożone obiekty zieleni to najczęściej parki towarzyszące obiektom rezydencjonalnym lub jedyne pozostałości po zespołach dworsko-parkowych. Trzecią grupę stanowią obiekty folwarczne wchodzące w skład zespołów dawnych majątków ziemskich.

Do grupy zagrożonych zabytków zakwalifikowane zostały też obiekty wchodzące w skład większych zabytkowych zespołów rezydencjonalnych z terenu województwa mazowieckiego, powstałe w XVIII i XIX w. Na szczególną uwagę zasługuje 11 zagrożonych zabytków w granicach 2 Pomników Historii. Na obszarze Warszawy – historycznego zespołu miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem – jest zlokalizowanych 10 zagrożonych zabytków, w tym na terenie zespołu pałacowego w Wilanowie 5 obiektów folwarcznych, następne 5 obiektów wchodzi w skład zespołu w Morysinie. W granicach zespołu osady fabrycznej w Żyrardowie uznanej za Pomnik Historii jest 1 zagrożony areoszt.

Pozostałe obiekty z grupy zagrożonych wchodzi w skład zespołów dworskich i pałacowych, są to 3 obiekty w zespole zamkowym (zamek, park i wozownia) w Szreńsku (pow. mławski); 5 obiektów łącznie z pałacem w Błędowie (pow. grójecki) i 4 budynki w zespole dworskim w Kuszlewie (pow. łosicki). Zagrożonych jest również 6 obiektów przemysłowych (z I połowy XX w.) wchodzących w skład zespołu Mławskiej Kolei Dojazdowej. Zagrożenie zniszczeniem czy zniszczenie całkowite dotyka również zabudowania młynów wodnych i wietrznych położonych na terenie wsi i małych miasteczek, jak np. zagrody młynarskiej (5 obiektów) w Łosicach (pow. łosicki). W przypadku zespołów dworskich oraz wiejskich zagród często występuje zagrożenie pojedynczych obiektów gospodarczych czy założeń zieleni w zespołach.

Podział zabytków zagrożonych ze względu na czas ich powstania jest zróżnicowany. W zasobie zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa aż 44,53% powstało w XIX w. Z tego okresu pochodzi też najwięcej zabytków zagrożonych w województwie (91; 3,19% zasobu). Spośród zabytków z XX w. zagrożonych jest 46 (2,46%). W grupie obiektów z XVI–XVIII w. zagrożonych jest 28 (2,15%). Przewaga obiektów XIX-wiecznych wśród wszystkich zagrożonych wynika z ich swoistego społecznego niedoceniaenia – jeszcze w nieodległej przeszłości obiekty XIX-wieczne w ogóle rzadko uznawano za zabytki, w związku z tym dbałość o nie była zdecydowanie mniejsza niż o pochodzące z epok wcześniejszych.

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzescki	1	7,14%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	29,63%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	21,43%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	11,76%	3	5,66%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,13%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	2	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	1	4,76%	0	0,00%	2	25,00%	1	100,00%	5	41,67%	17	56,67%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	3	33,33%	6	9,23%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	8,57%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	17,39%	1	1,96%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	5	55,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	2	7,69%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	0	0,00%	1	4,17%	1	0,47%	0	0,00%	1	2,56%	2	1,80%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	50,00%	3	42,86%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	5	0,51%	2	4,00%	13	2,40%	1	7,14%	40	8,20%	35	3,68%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,55%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	4,84%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,55%
0	0,00%	1	4,55%	3	0,96%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	10	2,25%
4	16,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	2,96%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,26%
2	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	4	3,17%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	20,00%	0	0,00%	1	12,50%	6	100,00%	0	0,00%	3	60,00%	37	37,00%
0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,96%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	1	1,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,19%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,72%
2	25,00%	0	0,00%	4	5,88%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	17	7,11%
0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,75%
2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	4,55%
1	7,69%	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	3	2,16%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%
0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	8,24%
0	0,00%	0	0,00%	4	2,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,85%
4	40,00%	1	25,00%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	1	16,67%	11	9,32%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	7,46%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,76%
1	4,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,02%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,04%
4	17,39%	1	2,22%	2	0,22%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,61%	14	0,79%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,49%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	14,29%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	20,93%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	2	0,71%
24	6,42%	7	5,34%	17	0,86%	13	5,20%	1	0,30%	10	3,11%	168	2,62%

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Białobrzegi	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	2
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	7,62%	1	1,85%	0	0,00%	9
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	3
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	2	15,38%	3	6,25%	5	1,32%	0	0,00%	10
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	6	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,38%	0	0,00%	1	50,00%	2
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	11,76%	0	0,00%	0	0,00%	2
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,26%	1	3,33%	0	0,00%	4
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	5	20,00%	18	48,65%	12	35,29%	2	50,00%	37
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	1
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	1
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%	1
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	1	1,85%	0	0,00%	2
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,76%	14	10,22%	0	0,00%	17
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%	0	0,00%	0	0,00%	1
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,16%	0	0,00%	0	0,00%	3
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	6,67%	2	5,56%	0	0,00%	7
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	2	12,50%	1	1,67%	0	0,00%	0	0,00%	3
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	1
Pułtusk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	16,28%	0	0,00%	0	0,00%	7
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	2,68%	0	0,00%	0	0,00%	4
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	4	8,89%	5	10,64%	2	10,53%	0	0,00%	11
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	1	3,03%	3	21,43%	0	0,00%	5
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,56%	0	0,00%	0	0,00%	1
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	1
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	3	0,60%	11	2,04%	0	0,00%	0	0,00%	14
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	1
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	4	50,00%	3	11,11%	2	66,67%	0	0,00%	9
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,47%	1	2,33%	0	0,00%	2
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	28	2,15%	91	3,19%	46	2,46%	3	1,30%	168

W podziale zabytków zagrożonych ze względu na materiał/konstrukcję, z którego zostały wzniesione, najliczniejszą grupę tworzą obiekty murowane z cegły (107; 2,37%) oraz drewniane o konstrukcji wieńcowej i innej (12; 2,78%), których odsetek zagrożonych jest niewiele wyższy od murowanych z cegły.

Wśród zabytków zagrożonych najwięcej jest murowanych z cegły, jednak za bardziej zagrożone uznaje należy zabytki murowane z kamienia (6; 11,54%), których udział procentowy w zasobie jest wyższy. Podobnie wysoki jest udział obiektów zagrożonych w zasobie zabytków ziemnych (2; 11,11%) i metalowych (2; 16,67%), najwyższy w województwie we wszystkich grupach podziału według materiału.

Największa liczba murowanych obiektów zagrożonych odnotowana została w powiatach mławskim (14), następnie piaseczyńskim (11) oraz w Warszawie (10). W pozostałych powiatach występuje średnio od 3 do 6 obiektów. Z kolei najwięcej zagrożonych obiektów drewnianych odnotowano w powiatach ciechanowskim (4) oraz mławskim (3).

Odnosząc się do zależności pomiędzy rodzajem własności, funkcją pierwotną oraz oceną stanu użytkowania, stwierdzono, że najwięcej obiektów zagrożonych stanowi własność prywatną (31% ze 168 obiektów zagrożonych w województwie mazowieckim). Na drugim miejscu znalazły się zagrożone obiekty państwowe, a na trzecim samorządowe.

Wśród zabytków zagrożonych największą grupę stanowią obiekty nieużytkowane (127), w tym najliczniejsze są obiekty rezydencjonalne (32). Drugą grupę zagrożonych stanowią obiekty użytkowane w sposób kolidujący (22).

Najczęściej występujące przyczyny zagrożeń stwierdzone w grupach obiektów to kolejno: brak użytkownika (104 obiekty), brak zabezpieczenia, pielęgnacji, prac konserwatorskich (92), zużycie materiału/konstrukcji (88). W dalszej kolejności są niewłaściwe użytkowanie (21) oraz zagrożenie inwestycyjne (18). Nie odnotowano, by zagrożenie stwarzało nieuregulowany stan prawny. Taka sama też jest kolejność pierwszych trzech głównych przyczyn zagrożeń dla obiektów rezydencjonalnych, zieleni, folwarcznych, przemysłowych i mieszkalnych. Dla obiektów sakralnych, obiektów użyteczności publicznej oraz innych kluczowe są pierwsze dwie przyczyny.

W przypadku uwzględnienia materiału/konstrukcji najczęstsze przyczyny zagrożeń dla obiektów murowanych (ceglanych) to w kolejności: zużycie materiału/konstrukcji (71), brak użytkownika (68), brak zabezpieczenia, pielęgnacji, prac konserwatorskich (57). Kolejnymi, jednak znacznie mniej częstymi przyczynami są zagrożenia inwestycyjne (11) i niewłaściwe użytkowanie (9). W przypadku obiektów drewnianych (nieskieletowych) główne zagrożenie także wynika ze zużycia konstrukcji i materiału (10 obiektów), a drugą przyczyną jest brak zabezpieczenia, pielęgnacji, prac konserwatorskich (9). Dopiero na trzecim miejscu jest brak użytkownika (6), co wydaje się oczywiste, gdyż w przypadku braku użytkownika obiekt drewniany zwykle bardzo szybko ulega całkowitej destrukcji.

W odniesieniu do rodzaju własności rozkład przyczyn zagrożeń dla obiektów prywatnych, samorządowych, państwowych, o własności mieszanej, a także o własności definowanej jako inna jest taki sam jak najczęstszych przyczyn zagrożeń (brak użytkownika, brak zabezpieczenia, pielęgnacji, prac konserwatorskich, zużycie konstrukcji i materiału).

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzegi	1	9,09%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	4	16,67%	0	0,00%	5	4,50%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	1	33,33%	0	0,00%	2	5,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	7	1,93%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	6	4,69%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	2	7,41%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,35%	3	50,00%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	3	18,75%	0	0,00%	14	28,57%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,63%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	2	3,57%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	11	7,59%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	1	0,55%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	3	3,30%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	6	8,82%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	3	2,94%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	7	12,28%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	4	2,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	1	8,33%	0	0,00%	7	11,48%	1	20,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	1	5,88%	0	0,00%	3	9,38%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	10	0,65%	1	12,50%	1	20,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	1	12,50%	0	0,00%	4	16,00%	0	0,00%	1	100,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,45%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	12	2,78%	0	0,00%	107	2,37%	6	11,54%	2	11,11%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%	20
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	16,67%	3	3,26%	132

Dla obiektów należących do kościołów i związków wyznaniowych najczęstszą przyczyną zagrożeń jest zużycie materiału/konstrukcji, na drugim miejscu brak użytkowania, a na trzecim brak zabezpieczenia, pielęgnacji, prac konserwatorskich.

Na terenie województwa mazowieckiego w zabytkach zagrożonych wyróżniają się trzy dominujące grupy obiektów: rezydencjonalne, zieleń oraz folwarczne. Najbardziej zagrożone są obiekty XIX-wieczne, co m.in. wynika z wcześniejszego niedoceniaenia dziedzictwa kulturowego pochodzącego z tego okresu.

Główne przyczyny zagrożeń mają charakter powtarzalny: brak zabezpieczenia, brak pielęgnacji i prac konserwatorskich, brak użytkownika oraz zużycie materiału/konstrukcji. Często w stosunku do pojedynczych obiektów występuje więcej niż jedna przyczyna zagrożeń. Przyczyny te są również ze sobą powiązane (brak użytkownika skutkuje brakiem bieżącej pielęgnacji, konserwacji, zabezpieczenia, co prowadzi do przyspieszonego zużycia materiału/konstrukcji). Obiekty zagrożone są zwykle murowane (z cegły), pozostaje to w korelacji z ogólną liczbą zabytkowych obiektów murowanych w województwie. Stanowią znaczącą większość obiektów zagrożonych (głównie teren powiatów mławskiego, piaseczyńskiego oraz Warszawy), są jednak rozproszone i nie tworzą zespołów.

Zabytki zagrożone w dalszym ciągu figurujące w rejestrze zabytków nie utraciły wartości zabytkowych, choć stan zachowania części z nich jest niezadowolający, nadal są one elementem mazowieckiej spuścizny. Zagrożone obiekty rezydencjonalne, folwarczne, gospodarcze, przemysłowe oraz obiekty zieleni niosą informację o dziejach ziemiaństwa i szlachty zamieszkujących historyczne tereny Mazowsza w XIX w., choć często również są przekazywaniem wiedzy o czasach dawniejszych, bo lokalizacje, w których się znajdują, mają zwykle korzenie wcześniejsze. Obiekty XIX-wieczne są równocześnie zazwyczaj mniej docenianym – właśnie ze względu na okres powstania – elementem dziedzictwa kulturowego, w związku z tym są potencjalnie bardziej narażone na zagrożenia.

Zagrożone obiekty mieszkalne, najczęściej małomiasteczkowe i wiejskie, stanowią cenny element krajobrazu kulturowego miasteczek i osad, prezentując najcenniejsze elementy zarówno układów urbanistycznych, jak i ruralistycznych. Zagrożone obiekty drewniane prezentują nierzadko ostatnie świadectwa dawniej podstawowego materiału budowlanego w regionie, jak choćby na terenie powiatów ciechanowskiego i mławskiego.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Do grupy weryfikacyjnej zabytków, które utraciły lub nigdy nie posiadały wartości zabytkowych, zakwalifikowano obiekty wpisane do rejestru zabytków, których autentyczna forma i substancja historyczna uległy zniszczeniu w znacznym zakresie, powodując utratę wartości zabytkowej. Na terenie województwa mazowieckiego z 6402 zweryfikowanych zabytków wpisanych do rejestru wartości zabytkowe utraciły 33 obiekty.

Uwzględniając podział zabytków według funkcji pierwotnej, najwięcej obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, odnotowano w grupie zabytków rezydencjonalnych (7; 1,43% zasobu) oraz folwarcznych (7; 2,00%). Z obiektów o przeznaczeniu gospodarczym utraciło wartości 5 (3,65%), co stanowi najwyższą procentowo stratę w zasobie województwa na tle pozostałych funkcji. Najwięcej obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, znajduje się w powiecie kozienickim (5). Jest to zagroda składająca się z domu, chlewu, stodoły, szopy i spichlerza. Na terenie 3 powiatów (piaseczyńskiego, płońskiego i Warszawy) znajdują się po 3 obiekty, które utraciły wartości zabytkowe. W powiecie mławskim obiekty o utraconych wartościach zabytkowych są 2. Pojedyncze obiekty w tej kategorii znajdują się na terenie 7 powiatów: ostrowskiego, otwockiego, Płocka, plockiego, pułtuskiego, węgrowskiego i wołomińskiego. Na terenie województwa mazowieckiego największą liczbę zabytków tworzą powstałe w XIX w. i właśnie z tej grupy najwięcej utraciło wartości zabytkowe (aż 21; 0,74% zasobu). Z obiektów z XX w. wartości zabytkowe utraciło 8 (0,43%). Z zabytków starszych, powstałych w XVI–XVIII w. wartości utraciły 3, co zważywszy na czas powstania, stanowi dużą liczbę.

Oceniając zabytki, które utraciły wartości z uwzględnieniem podziału ze względu na materiał/konstrukcję, z którego powstały, przeważają 24 wzniesione z cegły, co stanowi zaledwie 0,53%, tylko 6 (1,39%) zbudowano z drewna, ale ich udział procentowy w zasobie jest zdecydowanie wyższy.

Analizując stan zachowania grupy 33 zabytków, które utraciły wartości, można wskazać zależności pomiędzy rodzajem własności i funkcją pierwotną. Dominuje własność prywatna (21 obiektów), tylko 3 są samorządowe i 2 państwowe, pozostałe rodzaje własności występują sporadycznie. Z nieużytkowanych 11 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, 7 znajduje się w rękach prywatnych, 3 są samorządowe oraz 1 kościołów i związków wyznaniowych.

Zabytków użytkowanych w sposób niekolidujący z funkcją pierwotną, które utraciły wartości zabytkowe, jest 6, z czego 5 w rękach prywatnych. Obiektów użytkowanych w sposób kolidujący z funkcją pierwotną, o utraconych wartościach jest 6, z czego 2 są w rękach prywatnych i pojedyncze reprezentują własności: państwową, mieszaną oraz inną.

Zabytki o utraconych wartościach można podzielić na trzy grupy: przekształcone, zniszczone z powodu zaniedbań oraz rozebrane i odbudowane. 14 obiektów ceglanych przekształcono, zmieniając ich wysokość, rozmieszczenie otworów oraz formę dachu. Spośród tych 14 obiektów 10 należy do właścicieli prywatnych. 10 obiektów ceglanych utraciło wartości zabytkowe poprzez złe użytkowanie oraz wieloletnie zaniedbania, które doprowadziły do zniszczenia substancji historycznej. 8 obiektów zostało rozebranych, niektóre z nich odbudowano.

W przypadku tych obiektów nie można określić jednoznacznie momentu ich destrukcji. Następować ona przez dłuższy okres, w zależności od aktywności użytkowników lub jej braku. W obiektach kubaturowych właściciele nie są skłonni informować o dacie przekształceń, często z obawy przed konsekwencjami prawnymi lub obiekt nabyli już w zmie-

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzescki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,13%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	1	1,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	8,70%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Puttuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	1	0,10%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	7	1,43%	2	0,21%

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Białobrzegi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	1
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%	1
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	0	0,00%	0	0,00%	1
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,44%	0	0,00%	0	0,00%	3
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	16,13%	0	0,00%	0	0,00%	5
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,51%	2	6,67%	0	0,00%	4
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	1	4,00%	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%	2
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	1
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%	1
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%	2	1,46%	0	0,00%	3
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%	0	0,00%	0	0,00%	1
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,67%	0	0,00%	1	25,00%	3
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Pułtuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	1
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	1	0,20%	1	0,19%	1	0,16%	0	0,00%	3
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	3	0,23%	21	0,74%	8	0,43%	1	0,43%	33

nionej formie. Główną przyczyną utraty wartości zabytkowych na terenie województwa są przekształcenia obiektów mieszkalnych, gospodarczych i folwarcznych, w ramach remontów, adaptacji do nowej funkcji bez nadzoru konserwatorskiego. W dalszej kolejności: zły stan techniczny, zniszczenie substancji historycznej, rozbiórka i odbudowa oraz inne czynniki, m.in. katastrofy budowlane i pożary.

Brak było również działań zabezpieczających i remontów oraz nie przeciwdziałano grabieży i dewastacji, co doprowadziło do nieodwracalnych zmian w substancji zabytkowej, a w rezultacie do całkowitego zniszczenia zabytków. Najczęściej obiektami o utraczonej wartości są zabytki budownictwa rezydencjonalnego i mieszkalnego z towarzyszącymi budynkami folwarcznymi i gospodarczymi. Do grupy tej zalicza się też 2 zdegradowane obiekty zieleni, które utraciły charakter parkowy.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Obiekty nieistniejące zostały rozebrane, spalone, zburzone, zarówno ich historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości. W ramach weryfikacji 6402 zabytków ustalono, że nie istnieje 96 obiektów nadal wpisanych do rejestru zabytków, w tym 95 obiektów kubaturowych i 1 park.

Nie istnieje: 6 obiektów sakralnych (0,61% z 980 wpisanych do rejestru), 3 użyteczności publicznej (0,55%), 10 obiektów rezydencjonalnych (2,00%), 14 folwarcznych (3,74%), 8 budynków gospodarczych (ponad 6%), 35 mieszkalnych (1,78%), 12 przemysłowych (4,80%) i 7 innych (ponad 2,2%).

Najwyższy procent nieistniejących zabytków jest w zasobie obiektów gospodarczych i przemysłowych.

Największą liczbę obiektów nieistniejących stwierdzono na terenie powiatów grójeckiego (11 z 203 wpisanych), Warszawy (11 z 1770) i zwoleńskiego (7 z 39), w którym występuje najwyższy w województwie (aż 17,95%) udział procentowy zabytków nieistniejących.

Rozmieszczenie zabytków nieistniejących na obszarze województwa odpowiada wysokiemu procentowi strat w zasobie zabytków w powiatach biało-brzeskim (11,36%), przysuskim (9,3%), szydłowieckim (6,12%), grójeckim (5,42%) i radomskim (5,08%). Zniszczeniu uległo 35 budynków mieszkalnych (domów, chałup i kamienic), 14 budynków folwarcznych, 12 obiektów przemysłowych, 10 rezydencjonalnych, 8 budynków gospodarczych, 7 obiektów innych (m.in. studnia, portiernia, brama), 6 obiektów sakralnych, 3 użyteczności publicznej i 1 park. Strat nie zanotowano pośród obiektów obronnych, zamków i cmentarzy.

Największa grupa obiektów nieistniejących (55) powstała w XIX w. – w okresie, z którego pochodzi najwięcej zabytkowych obiektów województwa mazowieckiego (2851). Powstanie 20 obiektów datowane jest na XX w., natomiast 16 na XVI–XVIII w.

W województwie mazowieckim przestało istnieć 51 (1,13% zasobu) zabytków ceglanych murowanych i 45 (10%) drewnianych – konstrukcji wieńcowej i innej. W świetle stale male-

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzeski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,90%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,28%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	1	5,56%	0	0,00%	2	1,56%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	1	25,00%	0	0,00%	4	12,90%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	1	9,09%	0	0,00%	3	4,05%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	1	2,86%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	3	2,07%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	1	0,55%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	1	3,45%	0	0,00%	2	0,13%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,56%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	6	1,39%	0	0,00%	24	0,53%	0	0,00%	0	0,00%

jącej liczby budynków drewnianych jest to zjawisko alarmujące. Ubytek ten dotyczy zwłaszcza obiektów położonych na wsi, z dala od ośrodków miejskich. W powiecie szydłowieckim w gminie Orońsko zniszczeniu uległy oba wpisane do rejestru budynki drewniane (młyn wodny we wsi Ciepła i obora w zespole pałacowo-folwarcznym w Łaziskach), co wynosi 100% zasobu powiatu konstrukcji drewnianej wieńcowej i innej. Również w powiecie zwoleńskim całkowita destrukcja 5 drewnianych budynków spowodowała stratę ponad 60% zasobu. W powiatach białobrzeskim, grójeckim, przysuskim i siedleckim straty w zasobie zabytków drewnianych mieszczą się w granicach 30–40% (są to tylko pojedyncze obiekty, najwięcej 6). Nadmienić należy również, że na terenie wielu powiatów utrata nawet 1–2 obiektów drewnianych powoduje obniżenie statystyki chronionych obiektów w tej grupie o 5–16%. Wobec tak małej liczby obiektów drewnianych chronionych prawem utrata każdego z nich powoduje niepowetowany uszczerbek.

Największa grupa zniszczonych obiektów była własnością prywatną. Właściciele prywatni posiadają 1195 obiektów rejestrowych, zatem utracone zabytki stanowią w tej grupie ponad 3,4%.

Dla 24 obiektów brak jest danych – nie istnieją od dawna i nie można było ustalić, kto był ich właścicielem w momencie zniszczenia.

W połowie przypadków przyczyna zniszczenia obiektów nie jest znana. Tam, gdzie wiadomo, można stwierdzić, że o zniszczeniu obiektów decydował ich zły stan techniczny – całkowite zniszczenie materiału, które często było bezpośrednią przyczyną rozbiórki. W sporadycznych przypadkach powodem zniszczenia były nowe inwestycje (budowlane, drogowe), na skutek których obiekty rozbierano lub zastępowano nowymi, jak również pożary, które dotykały głównie obiekty drewniane.

W większości przypadków określenie momentu zniszczenia obiektów zabytkowych nie jest możliwe do ustalenia z braku danych. Zdarzeń tych nie zgłaszano do urzędów chroniących zabytki, prawdopodobnie też nie uzyskiwano pozwoleń na ich rozbiórkę. Wiele uległo destrukcji głównie w latach 80.–90. XX w. oraz na początku XXI w.

Całkowitemu i nieodwracalnemu zniszczeniu uległy najczęściej prywatne budynki mieszkalne wykonane z drewna o konstrukcji wieńcowej i innej, jak też folwarczne i gospodarcze wykonane zarówno z drewna, jak i murowane z cegły, położone na obszarach wiejskich. Niszczono były również obiekty przemysłowe: rzeźnie, młyny wodne i wiatraki (jak np. 3 „holendry” w pow. siedleckim). Niestety, praktycznie w połowie przypadków nie są znane ani przyczyna zniszczenia, ani też czas.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

W okresie weryfikacji w latach 2009–2015 z rejestru zabytków województwa mazowieckiego skreślono 72 obiekty, spośród których 12 to obiekty nieistniejące, 2 przeniesiono do skansenów, 5 określono jako zagrożone, a 4 utraciły wartości zabytkowe. W tej grupie znalazło się 46 obiektów uznanych za niezagrożone. Z rejestru wykreślono najwięcej budynków

mieszkalnych (15) oraz zbliżone liczby obiektów folwarcznych (13) i rezydencjonalnych (12). Najwięcej obiektów skreślono w powiecie grójeckim (9), podobne liczby zabytków skreślonych z rejestru znajdowały się w Warszawie (6) oraz w powiatach mińskim, radomskim i żyrardowskim (po 5).

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Za obiekty niezidentyfikowane uznano te, których wskazanie w czasie weryfikacji terenowej na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji wpisu do rejestru było niemożliwe. Zwłaszcza część dawnych decyzji wpisujących do rejestru zabytków tzw. obiekty typowe, bez określenia przedmiotu ochrony i aktualizacji danych adresowych i dotyczących własności uniemożliwiła zidentyfikowanie tych obiektów. Decyzje tego typu dotyczyły głównie chałup drewnianych obecnie uznanych za nieistniejące, stwierdzenie tego faktu wymaga przeprowadzenia postępowania wyjaśniającego.

Spośród całego zasobu zabytków wpisanych do rejestru na terenie województwa nie zidentyfikowano 18 obiektów.

Obiekty niezidentyfikowane występowały zazwyczaj pojedynczo na obszarze wielu powiatów: białobrzeskiego (rządówka w zespole pałacowym i spichlerz), grójeckiego (dzwonnica), kozienickiego (park), łosickiego (wiatrak), makowskiego (plebania), ostrołęckiego (cmentarz), płockiego (oficyna w zespole dworskim), płońskiego (2 domy i lodownia w zespole dworskim), przasnyskiego (cmentarz), radomskiego (kaplica), sochaczewskiego (dom), szydłowieckiego (kapliczka), m.st. Warszawy (obiekty przemysłowe i dawna kuchnia przy Ermitażu w zespole Łazienek Królewskich w granicach Pomnika Historii) i wołomińskiego (dwór).

Na uwagę zasługuje przypadek dawnej kuchni przy Ermitażu w zespole Łazienek Królewskich zapewne nieistniejącej, której identyfikację uniemożliwia brak karty ewidencyjnej i wadliwa decyzja o wpisie do rejestru zabytków, wymagająca wyjaśnienia.

Obiekty, dla których można było określić datę powstania, według zapisów decyzji pochodziły z XVI–XVIII w. (4), XIX w. (8) i XX w. (4). Niepełne dane posiadane dla tego zasobu pozwoliły stwierdzić, że w 11 przypadkach zostały one wymurowane z cegły, w 3 wykonane z drewna.

Obiekty niezidentyfikowane w dalszym ciągu wpisane są do rejestru zabytków województwa. Nie odnaleziono ich w terenie – najprawdopodobniej zostały rozebrane lub uległy całkowitemu zniszczeniu. Dzięki rozmowom przeprowadzonym z mieszkańcami ustalono, że zniszczenia – nastąpiły na tyle dawno, że nie sposób ustalić położenia obiektów. Identyfikację obiektów uniemożliwiły również wady decyzji o wpisie do rejestru zabytków (brak opisów obiektu lub opisy mylne i nieprecyzyjne, brak adresu lub niewłaściwa lokalizacja, brak załączników graficznych). Najprawdopodobniej obiekty niezidentyfikowane nie istnieją, stwierdzenie tego faktu wymaga przeprowadzenia postępowania wyjaśniającego.

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzeski	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	1	8,33%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,86%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Pułtuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	1	0,47%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%
Żuromiński	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	1	4,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	6	0,61%	0	0,00%	3	0,55%	0	0,00%	10	2,05%	1	0,11%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	11,36%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,54%
1	3,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,84%
0	0,00%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,03%
0	0,00%	1	4,55%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,45%
1	4,00%	1	100,00%	5	31,25%	3	60,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	5,42%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,89%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,47%
0	0,00%	0	0,00%	2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,26%
3	11,54%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	5	3,97%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,76%
1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,03%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,19%
1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,72%
0	0,00%	0	0,00%	1	1,47%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,42%
0	0,00%	1	25,00%	4	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,62%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,75%
0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	2	1,30%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,12%
0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	9,30%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	10,00%	1	25,00%	3	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	6	5,08%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,00%	0	0,00%	1	50,00%	3	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	4,44%
0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,49%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,76%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	7,69%	0	0,00%	1	33,33%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	6,12%
0	0,00%	2	4,44%	5	0,54%	1	0,85%	0	0,00%	2	1,61%	11	0,62%
0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,12%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,94%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,49%
0	0,00%	1	100,00%	3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	40,00%	7	17,95%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,68%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,71%
14	3,74%	8	6,11%	35	1,78%	12	4,80%	0	0,00%	7	2,17%	96	1,50%

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Białobrzegi	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	4	13,79%	0	0,00%	0	0,00%	5
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	1
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	1	33,33%	2
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	1	0,26%	0	0,00%	2
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	5,69%	3	11,54%	1	16,67%	11
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	1
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,38%	0	0,00%	0	0,00%	1
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	1	4,00%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	2
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	3	10,00%	1	7,14%	5
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Miński	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	1
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	1	7,14%	0	0,00%	2
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,86%	0	0,00%	0	0,00%	1
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%	2
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,73%	0	0,00%	1
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	4,03%	0	0,00%	0	0,00%	5
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,11%	1	4,17%	0	0,00%	3
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,67%	0	0,00%	0	0,00%	2
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%	1
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	1	7,14%	2	33,33%	0	0,00%	4
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,44%	2	4,26%	2	10,53%	0	0,00%	6
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	8,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,03%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	1	50,00%	1	50,00%	3
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	5	0,99%	5	0,93%	1	0,16%	0	0,00%	11
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	0	0,00%	1
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	22,22%	1	25,00%	0	0,00%	7
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,47%	1	2,33%	0	0,00%	2
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	16	1,23%	55	1,93%	20	1,07%	5	2,16%	96

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Ta grupa weryfikacyjna obejmuje obiekty pozostające w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego lub translokowania w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków. Na terenie województwa mazowieckiego do skansenów przeniesiono 5 drewnianych obiektów zabytkowych (2 z nich w XXI w.), dzięki temu zachowane są one w dobrym stanie. Pierwotnie znajdowały się one w powiatach mławskim, płońskim, przysuskim i radomskim. Karczmę z Sochocina z XVIII w., chałupę z Dzierżąni z 1871 r. oraz dwór z Uniszek Zawadzkich z końca XVIII w. przeniesiono do Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, zaś drewnianą kaplicę z Rdzuchowa Kolonii z 1786 r. oraz dom ludowy z Poświętnego z 1933 r. – do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu.

W związku z przeniesieniem budynków do skansenów 3 miejsca pierwotnych lokalizacji utraciły całkowicie wartości zabytkowe, natomiast 2 miejsca utraciły je częściowo ze względu na wpis do rejestru otoczenia, którego nie wykreślono (w Uniszkach Zawadzkich pozostał drzewostan otaczający dwór; w Dzierżąni pozostał teren zagrody).

Translokacją na inne miejsce, począwszy od lat 90. XX w., objęto 7 zabytków wpisanych do rejestru, dzięki temu uratowano je dla przyszłych pokoleń i zachowane są one w dobrym stanie (choć zagrażały im nowe inwestycje). Niemniej w wyniku tych działań większość miejsc pierwotnych lokalizacji całkowicie utraciła wartości zabytkowe. Tylko w dwóch miejscach zostały one częściowo zachowane (dwór drewniany z Zawad przeniesiony do Luszewa, pozostały dwór murowany i park; dwór z Rudzienka przeniesiony do Nowej Suchej, pozostały oficyna, lamus i park).

Spoza granic województwa translokowano 3 obiekty, m.in. dawny szpital dla ubogich na teren powiatu grodziskiego do Petrykoz (z woj. podkarpackiego). Pozostałe przeniesiono w ramach granic powiatu, m.in. kaplicę przedpogrzebową w powiecie grodziskim (Grodzisk Mazowiecki, przeniesiona w granicach miasta), i województwa, m.in. dwór na teren powiatu ciechanowskiego do Luszewa (z pow. mławskiego). Jeden obiekt został przeniesiony poza granicę województwa mazowieckiego (wiatrak z Niegocina, z pow. mławskiego, w 2012 r.).

Translokacji poddano 2 obiekty sakralne, 2 użyteczności publicznej, 2 rezydencjonalne i 1 przemysłowy. Z wyjątkiem 1 murowanego z cegły (kaplica przedpogrzebowa w Grodzisku Mazowieckim) wszystkie wykonane zostały w wieńcowej konstrukcji drewnianej. Powstały one w różnych okresach: 2 obiekty pochodzą z XVI–XVIII w. (z Grodziska Mazowieckiego i Petrykoz), 3 z XIX w. (z Legionowa, Luszewa i Nowej Suchej) oraz 2 z XX w. (z Łochowa i Krzeska-Królowej Niwy).

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzegi	3	27,27%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,90%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,19%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	2	5,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	2	0,55%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	6	33,33%	0	0,00%	5	3,91%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	1	9,09%	0	0,00%	4	5,41%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,04%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	1	11,11%	0	0,00%	1	2,86%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	1	5,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	1	0,69%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	5	2,75%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	1	5,26%	0	0,00%	2	2,20%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	3	37,50%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtusk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	4	33,33%	0	0,00%	2	3,28%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	5	26,32%	0	0,00%	1	1,22%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	2	100,00%	0	0,00%	1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	2	6,90%	0	0,00%	9	0,58%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	5	62,50%	0	0,00%	2	9,52%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	1	8,33%	0	0,00%	1	0,45%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	44	10,19%	0	0,00%	51	1,13%	0	0,00%	0	0,00%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	95

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych województwa mazowieckiego wpisanych do rejestru objęła tylko część zasobu tych zabytków według stanu z 2014 r. Podczas weryfikacji nie uwzględniono 8 zabytków, dla których uchylono decyzje, i 2 obejmujących pole bitwy. Rozpoznaniu podlegało zatem 114 obszarów chronionych. Podczas pierwszego etapu prac polegających na analizie dokumentów administracyjnych poszczególnych obszarów przyjęto kryteria wyłaniające grupę zabytków, dla których dopiero po opracowaniu dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich będzie możliwe uściślenie przedmiotu i zakresu ochrony. W grupie tej znalazło się 60 decyzji (52,63% zabytków podlegających rozpoznaniu), dla których nie przeprowadzono drugiego etapu weryfikacji w terenie. Prawie wszystkie dotyczą układów urbanistycznych warszawskich ulic i placów. Jeden zabytkowy obszar z tej grupy dotyczył decyzji dla zespołu urbanistycznego Nowego Dworu, dla której zaginął załącznik z oznaczonymi granicami ochrony, na które powołano się w orzeczeniu.

Do drugiego etapu prac weryfikacyjnych, czyli lustracji terenowej, zakwalifikowano 54 zabytki obszarowe (47,37% rozpoznanych decyzji). A zatem tylko dla tych wpisów dokonano oceny zachowania wszystkich atrybutów, które stanowiły podstawę wpisu do rejestru zabytków. Weryfikacja w terenie pozwalała na ocenę wartości zabytkowych (historycznych, artystycznych i naukowych) oraz historycznych elementów kompozycji (rozplanowania, zabudowy i ekspozycji), a co za tym idzie określenie przyczyny utraty tych wartości i rodzaje zagrożeń.

Na ocenę poziomu zachowania poszczególnych walorów miała też wpływ subiektywna interpretacja pracowników Oddziału Terenowego w Warszawie problematyki zlustrowanych zabytków. Ponadto analiza grupy obszarów mniejszej niż połowa całego zasobu ma znaczący wpływ na niepełny obraz statystyczny stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru na terenie województwa mazowieckiego.

Ważnym wskaźnikiem jest fakt, że w żadnym ze zbadanych 54 przypadków nie stwierdzono całkowitej utraty wartości zabytkowych. Przy ocenie wartości zabytkowych najlepiej w zbadanej grupie wypadły wartości naukowe, dla których określano reprezentatywność obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także powiązania miejsca z wydarzeniami historycznymi. W tej grupie aż 50 zabytków obszarowych (44 układy urbanistyczne i 6 zespołów zabudowy) zachowało te cechy w pełni, a pozostałe 4 częściowo.

Przy ocenie wartości historycznych rozpoznaniu podlegał stopień zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wnętrz urbanistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej. Wartości te w pełni zachowało 39 zabytków obszarowych (33 układy urbanistyczne i 6 zespołów zabudowy), a częściowo pozostałe 15 układów urbanistycznych.

Wartości artystyczne, określane m.in. przez stopień zachowania charakteru i zasad kompozycji, typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów kompozycyjnych, zachowało w pełni 37 zabytków obszarowych (31 układów urbanistycznych oraz 6 zespołów zabudowy), a częściowo 17 układów urbanistycznych. Wszystkie trzy wartości zabytkowe w pełnym zakresie zachowało 37 obszarów poddanych weryfikacji w terenie, co stanowi 68,52% z tej grupy. Wśród nich znalazły się wszystkie 6 zespołów zabudowy z terenu Warszawy, na które składają się osiedla Szare Domy, Praga I, dwa kwartały ulic w Śródmieściu i dwie ulice na Żoliborzu oraz 31 układów urbanistycznych, z czego 15 z Warszawy.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Podobnie jak w przypadku wartości zabytkowych, w żadnym ze zlustrowanych w terenie 54 przypadków nie stwierdzono całkowitej utraty historycznych elementów kompozycyjnych. Najlepiej zachowanym atrybutem układu kompozycyjnego obszarów w terenie okazało się rozplanowanie, na które składają się elementy historycznego planu, jak sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji. Elementy te w pełni zachowało 46 zabytków (40 układów urbanistycznych i 6 zespołów zabudowy), a 8 układów urbanistycznych częściowo.

Nieco gorsze wyniki przedstawia analiza ekspozycji, czyli istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych, którą zachowało 41 obszarów (36 układów urbanistycznych i 5 zespołów zabudowy). 12 układów urbanistycznych i 1 zespół zabudowy (warszawskie osiedle Szare Domy) zachowały ekspozycję częściowo.

Najstabilniej wypadła ocena historycznej zabudowy jej autentycznej substancji i formy, zasad kompozycyjnych, które to cechy w pełni zachowało 29 zabytków obszarowych (23 układy urbanistyczne, 6 zespołów zabudowy). W przypadku 25 układów urbanistycznych historyczna zabudowa została zachowana częściowo. Wszystkie trzy elementy historycznej kompozycji w pełni zachowało 46,30% obiektów zweryfikowanych w terenie, czyli 20 układów urbanistycznych, w tym 11 z terenu Warszawy i 5 z 6 warszawskich zespołów zabudowy.

RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

Rezultaty rozpoznania stanu zachowania wartości zabytkowych i kompozycyjnych zweryfikowanych w terenie obszarów zabytkowych przekładają się na ocenę zagrożeń i przyczyn zniszczenia poszczególnych składowych tych wartości. Nie stwierdzono w żadnym

ze zlustrowanych obszarów całkowitej straty wartości zabytkowych i historycznych elementów kompozycyjnych. Z analizy powyższych danych wynika, że największej częściowej utracie podlegają wartości artystyczne i historyczna zabudowa.

Lustracja terenowa pozwoliła ustalić, że najczęstszą przyczyną utraty tych walorów są przekształcenia i niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy (wymieniona dla 24 obszarów, w tym w 2 zespołach zabudowy) oraz zły stan techniczny zabudowy (zasygnalizowany w ankietach dla 16 układów urbanistycznych). Zły stan zabudowy prowadzi do jej destrukcji i wprowadzania na jej miejsce nowej, najczęściej nienawiązującej do pierwotnej materiałem, formą ani gabarytami. Ewidentnym przykładem układu urbanistycznego stopniowo pozbawianego historycznej zabudowy jest Gąbin. Problem ten dotyczy zwłaszcza mieszkalnej zabudowy drewnianej, która znika z krajobrazu Mazowsza.

Historyczna zabudowa drewniana, w większości małych gabarytów, nie odpowiada obecnym potrzebom użytkowników. Zazwyczaj nieremontowana jest w złym stanie technicznym lub poddawana jest niewłaściwej modernizacji, przez co traci wartości historyczne. W niektórych przypadkach rozebrane bez wiedzy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zniszczone budynki drewniane zastąpiono większą gabarytowo murowaną zabudową.

Drugim zagrożeniem dla zaniedbanej zabudowy są podjęte niewłaściwe działania remontowe zazwyczaj niezgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, prowadzące do wymiany autentycznej substancji i zatarcia wartości artystycznych. Przekształcenia pojedynczych budynków lub fragmentów zabytkowej zabudowy obniżają wartości zabytkowe całego układu historycznych budynków. Zagrożenia te nie omijają też dobrze zachowanej zabudowy ze względu na rozwój inwestycyjny miast, a zwłaszcza Warszawy. Jak wspomniano, najczęstszą przyczyną utraty wartości zabytkowych i historycznej kompozycji zabytków obszarowych są przekształcenia wynikające z niekontrolowanej modernizacji historycznej zabudowy oraz niewłaściwie rozumianej rewitalizacji zabytkowych wnętrz urbanistycznych.

Na terenie całego województwa powszechna jest nadbudowa i rozbudowa obiektów tworzących historyczne układy, np. warszawska Saska Kępa obfitująca w nadbudowane budynki. Stosowanie niewłaściwych materiałów i kolorystyki przy wymianie stolarki, pokryć dachów i termoizolacji zacierają wartości artystyczne i estetyczne układów zabudowy.

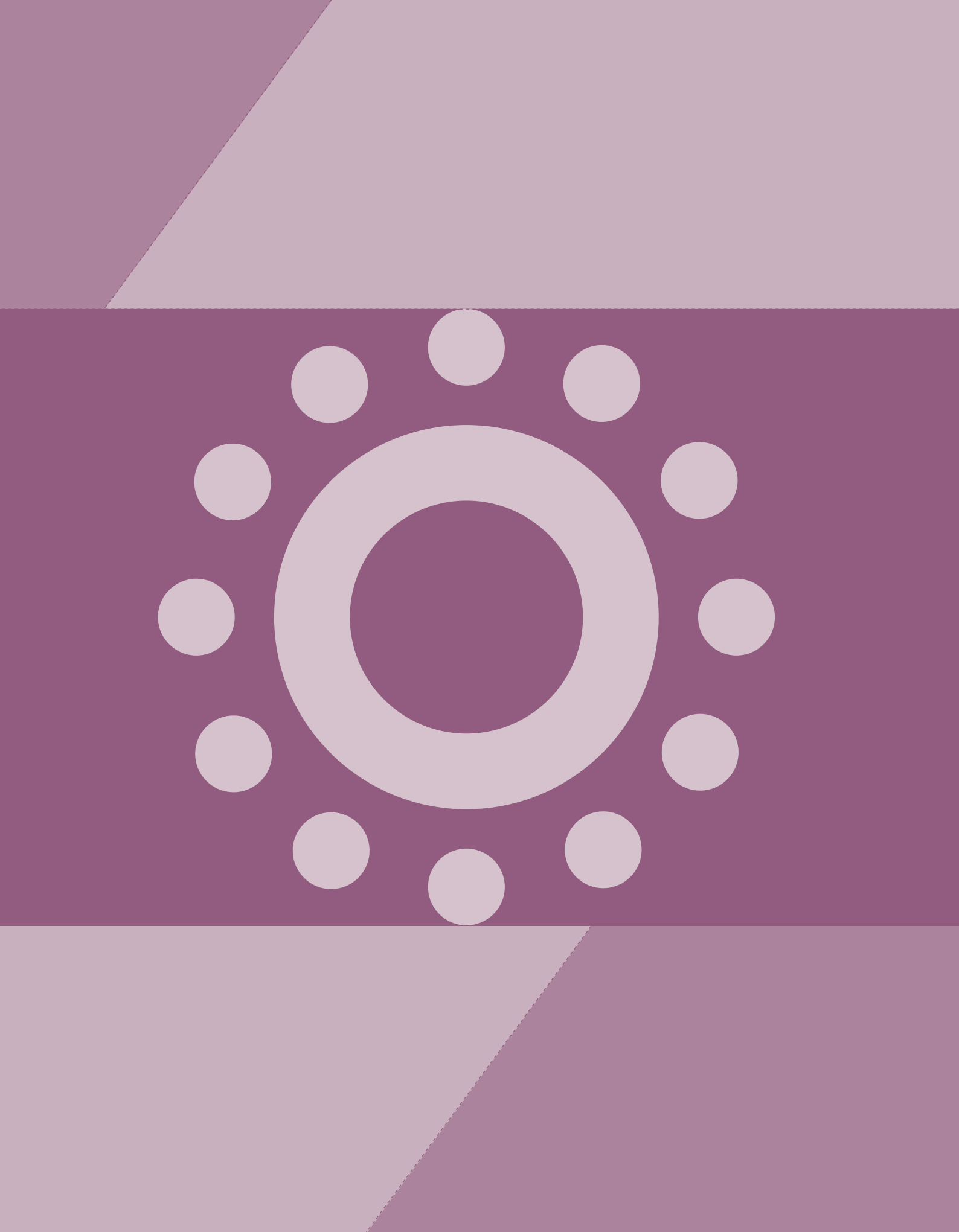
W dużych miastach, zwłaszcza w Warszawie, silna presja inwestycyjna prowadzi do znacznego zagęszczenia zabudowy, a co za tym idzie znaczących zmian w kompozycji urbanistycznej. Przyczyną przekształcania warszawskich powojennych osiedli modernistycznych (np. Koło) czy socrealistycznych (np. Praga II) jest też niska świadomość mieszkańców i decydentów o walorach artystycznych i historycznych tych obszarów.

Wprowadzane są też ahistoryczne formy i funkcje do zabytkowych wnętrz (Czerniaków, Płońsk). Dochodzi do zmian pierwotnej funkcji chronionego terenu i przekształcenia obszarów zieleni miejskiej w kameralne osiedla mieszkaniowe, np. na warszawskim Żoliborzu. Najbardziej narażone na utratę wartości zabytkowych są układy urbanistyczne w małych miejscowościach, gdzie zmiany postępują najszybciej i zachodzą w sposób żywiołowy

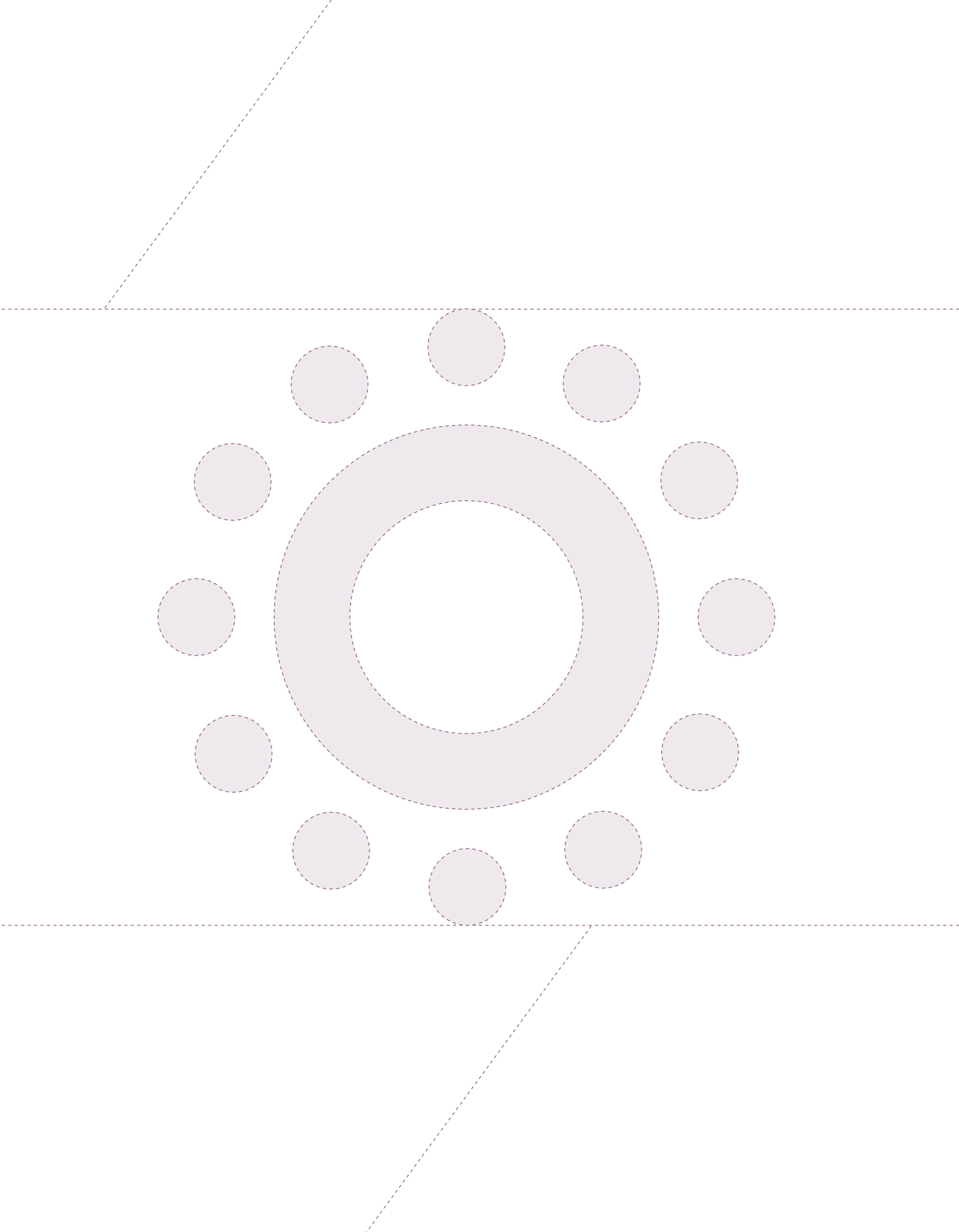
i pozbawiony kontroli. Z drugiej strony, zabytkowe układy urbanistyczne, zabytki obszarowe z terenu warszawskiego Śródmieścia, Starego i Nowego Miasta są również w znacznym stopniu zagrożone.

Zakres ochrony wymieniony w znaczącej większości decyzji układów urbanistycznych dotyczących ulic z tego obszaru nie jest jednoznacznie określony i w związku z tym bardziej podatny na nadużycia w interpretacji. Historyczne centrum Warszawy z Traktem Królewskim i Wilanowem uznane za Pomnik Historii, z racji swojej turystycznej i biznesowej atrakcyjności, narażone jest na wzmożoną presję inwestycyjną.

Znaczącym zagrożeniem jest również brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla tej części miasta. To zagrożenie występuje też w przypadku jeszcze kilku wpisów obszarowych województwa, np. Czerska i Czerwińska nad Wisłą. Wśród zlustrowanych obszarów jednym z najrzadziej stwierdzonych zagrożeń jest budowa nowych arterii komunikacyjnych.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V.

CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Jednym z podstawowych problemów związanych z funkcjonowaniem rejestru zabytków są różnego rodzaju zagrożenia mające wpływ na stan zachowania chronionego dziedzictwa archeologicznego, a w skrajnych wypadkach nawet jego fizycznego istnienia. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa mazowieckiego zostały pod względem stanu zachowania i dotyczących ich zagrożeń podzielone na kilka grup.

Grupa pierwsza to zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych ze względu na fakt, że zostały zasadnie wpisane do rejestru zabytków i nie podlegają znaczącym zagrożeniom, są zachowane prawdopodobnie w całości oraz nie wymagają zabiegów konserwatorskich. W województwie zidentyfikowano 10 takich stanowisk, co daje nieco ponad 3% wszystkich zidentyfikowanych zabytków.

Druża grupa obejmuje zabytki zagrożone, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone są ich częściową utratą lub/ oraz wymagają podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź badań ratowniczych. Znalazły się tu także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak ich wpis w całości pozostał zasadny (nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych). W tej grupie znalazły się 284 stanowiska stanowiące ok. 92% zidentyfikowanych zabytków. Wśród zdefiniowanych zagrożeń przede wszystkim wskazana została orka, której wpływ dotyczy 54%

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem	
	niezakwalifiko- wane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestrów zabytków		nieistniejące			
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny							
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzegi	1	0,32%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,29%
Ciechanowski	1	0,32%	9	2,91%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	3,24%
Garwoliński	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,62%
Gostyniński	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Grodziski	0	0,00%	12	3,88%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	14	4,53%
Grójecki	1	0,32%	11	3,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	3,88%
Kozienicki	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,62%
Legionowski	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,62%
Lipski	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Łosicki	0	0,00%	15	4,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	4,85%
Makowski	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Miński	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Mławski	0	0,00%	9	2,91%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	10	3,24%
Nowodworski	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Ostrołęcki	0	0,00%	14	4,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	4,53%
Ostrołęka	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Ostrowski	0	0,00%	13	4,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	4,21%
Otwocki	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Piaseczyński	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Płock	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Płocki	0	0,00%	14	4,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	4,53%
Płoński	3	0,97%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	1,94%
Pruszkowski	0	0,00%	17	5,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17	5,50%
Przasnyski	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,62%
Przysuski	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,62%
Pułtuski	0	0,00%	11	3,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	3,56%
Radom	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	2	0,65%
Radomski	0	0,00%	7	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,27%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	14	4,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	4,53%
Sierpecki	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Sochaczewski	0	0,00%	6	1,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	1,94%
Sokołowski	0	0,00%	29	9,39%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	29	9,39%
Szydłowiecki	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Warszawa	1	0,32%	17	5,50%	0	0,00%	1	0,32%	7	2,27%	26	8,41%
Warszawski zachodni	1	0,32%	24	7,77%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	25	8,09%
Węgrowski	0	0,00%	8	2,59%	0	0,00%	2	0,65%	1	0,32%	11	3,56%
Wołomiński	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Wyszowski	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,97%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	10	3,24%	284	91,91%	0	0,00%	5	1,62%	10	3,24%	309	100,00%
Zabytki szczególnie cenne	6	1,94%	37	11,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%	43	

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Funkcja pierwotna		Stan zachowania										
		niezakwalifiko- wane do grup weryfikacyjnych		zagrożone		utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		razem		zachowana forma terenowa zabytku
		liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Obronna	grodzisko	7	2,27%	72	23,30%	0	0,00%	0	0,00%	79	48	15,53%
	fortyfikacje	0	0,00%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	3	3	0,97%
	fortalicja	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
Osadnicza/mieszkalna	dwór	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
	„osadnictwo”	0	0,00%	11	3,56%	1	0,32%	6	1,94%	18	0	0,00%
	miasto	0	0,00%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	3	0	0,00%
	obozowisko	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	osada, wieś	0	0,00%	129	41,75%	1	0,32%	1	0,32%	131	17	5,50%
	pałac	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
	Góra Gnojna przy Brzozowej	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
	ślad osadniczy	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	2	0	0,00%
	zamek	1	0,32%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	5	1	0,32%
Grób	kurhanowy	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	5	4	1,29%
	krąg z pochówkiem ciałopalnym	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Cmentarzysko	kurhanowe	0	0,00%	6	1,94%	1	0,32%	1	0,32%	8	5	1,62%
	kult lateńskiej z ob. rowkowym	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	z grobami szkieletowymi	0	0,00%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	4	1	0,32%
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0,00%	2	0,65%	1	0,32%	0	0,00%	3	0	0,00%
	z grobami ciałopalnymi	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	z grobami popielnicowymi	0	0,00%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	4	0	0,00%
	inne cmentarzysko	0	0,00%	11	3,56%	0	0,00%	1	0,32%	12	0	0,00%
Gospodarcza	miejsce eksploatacji surowca krzemienno-	0	0,00%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	4	0	0,00%
	miejsce produkcji/osady hutnicze	0	0,00%	5	1,62%	0	0,00%	0	0,00%	5	0	0,00%
Kompleks osadniczy		0	0,00%	8	2,59%	0	0,00%	0	0,00%	8	1	0,32%
Kopiec		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Grodzisko + relikty dworu obronnego		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
Gród + zamek średniowieczny + nowożytny		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Grodzisko, podgr., rel. arch. na terenie Wzgórza Tumskiego		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Inne		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,32%
Zespół grzebalny kultury kurchanów zachodniobałtyjskich		0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Razem w województwie		10	3,24%	284	91,91%	5	1,62%	10	3,24%	309		27,83%
Zachowana forma terenowa zabytku		10	3,24%	75	24,27%	1	0,32%	0	0,00%		86	27,83%

stanowisk. Na drugim miejscu wymienić wypada inwestycje, które zagrażają 20% stanowisk. Trzecie pod względem liczebności przypadków jest zagrożenie czynnikami naturalnymi stwierdzone w ponad 18% przypadków. Dalsze miejsca zajmują: rabunek, którego ślady zaobserwowano na blisko 14% stanowisk, wydobywanie kruszyw stwierdzone w ponad 5% przypadków i gospodarka leśna zagrażająca 5,5% stanowisk. Częściowe zniszczenie zabytku potwierdzone zostało aż na 210 stanowiskach, co należy uznać za alarmujące dane. Trzeba jednak zaznaczyć, że często nie można stwierdzić, czy konkretne zniszczenia powstały przed wpisaniem czy po wpisaniu zabytku do rejestru, co ma podstawowe znaczenie dla oceny skuteczności ochrony konserwatorskiej. Ponadto na obszarze 43% stanowisk prowadzone były w różnej skali inwazyjne badania archeologiczne.

Kolejną grupę tworzą zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru – istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawanie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków. Jest to 5 stanowisk stanowiących niecałe 2% wszystkich zidentyfikowanych z obszaru województwa.

Czwarta grupa obejmuje zabytki nieistniejące, czyli stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpis do rejestru zabytków był zasadny. Takie kryterium spełniło 10 stanowisk stanowiących ponad 3% zidentyfikowanych zabytków.

Analizowane w tym rozdziale zabytki o określonym stanie zachowania obejmują powyższe cztery kategorie. Odrębnie zostały omówione obiekty skreślone z rejestru zabytków oraz 107 stanowisk (prawie wyłącznie o płaskim charakterze) niezidentyfikowanych, tj. takich, których zasadność wpisu jest aktualnie niemożliwa do stwierdzenia z różnych przyczyn.

Na obszarze województwa mazowieckiego brak zabytków archeologicznych uznanych za Pomniki Historii oraz miejsc wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO (znajdują się jedynie w granicach szerszych wpisów o charakterze urbanistycznym). Z kolei 43 zabytki określone jako szczególnie cenne nie różnią się zasadniczo od pozostałych pod względem stanu zachowania i istniejących zagrożeń. Aż 28 z nich jest częściowo zniszczonych i jedynie w przypadku 7 nie stwierdzono istnienia zagrożeń dla ich stanu zachowania.

Wśród 10 zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych zdecydowanie przeważa 7 grodzisk. Pozostałe stanowiska z tej grupy to zamek, dwór i śmietnisko miejskie – Góra Gnojna w Warszawie. Zabytki zagrożone, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, reprezentowane są przez 150 stanowisk o funkcji osadniczej i mieszkalnej, 72 grodziska i 4 inne założenia fortyfikacyjne, 11 kurhanów i cmentarzysk kurhanowych, 24 groby i cmentarzyska płaskie (pozostałe to inne, jednostkowe przypadki). W grupie zabytków o utraconych wartościach i obiektów niezasadnie wpisanych do rejestru znajdują się 3 stanowiska o charakterze osadniczym oraz 2 cmentarzyska – kurhanowe i płaskie. Zabytki nieistniejące to 7 stanowisk z kategorii osadnictwo i 3 cmentarzyska.

Problemy dotyczące stanu zachowania zabytków archeologicznych i związanych z tym zagrożeń nie wydają się wykazywać zależności od ich chronologii.

Zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych w większości położone są na gruntach państwowych i samorządowych, jest to łącznie 5 stanowisk (50% w grupie). Kolejne 3 stanowiska (30%) zlokalizowane są na gruntach prywatnych. Jedynie pojedyncze przypadki należą do kategorii mieszanej bądź nieustalonej własności. Nieco inaczej przedstawia się struktura własności wśród zabytków zagrożonych, z których 154 (ok. 54%) położone są na gruntach prywatnych, 63 stanowiska (ok. 20%) na gruntach o mieszanej własności, a 45 stanowisk (blisko 16%) na gruntach państwowych i samorządowych. W 21 przypadkach w tej grupie własność nie została ustalona. Nieliczną grupę zabytków o utraconych wartościach i niezasadnie wpisanych do rejestru trudno analizować statystycznie i można jedynie stwierdzić, że żadne z tych stanowisk nie znajduje się na gruntach państwowych oraz należących do kościołów i związków wyznaniowych. Zabytki nieistniejące (10 przypadków), które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe, w 4 przypadkach znajdują się na gruntach prywatnych, w 1 przypadku na gruntach samorządowych, a dla pozostałej części własność pozostaje nieustalona.

Najwięcej zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych znajduje się na terenach o łączonym sposobie użytkowania (ok. 40% kategorii). Pozostałe z nich znajdują się w równych częściach (po 2 przypadki) w lasach oraz innych terenach. Pojedyncze stanowiska niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych znajdują się w granicach łąk i pastwisk oraz parków i terenów rekreacyjnych. Zagrożone zabytki, tak jak te dobrze zachowane, przede wszystkim zlokalizowane są na gruntach o łączonym sposobie użytkowania (146 przypadków stanowiących 51% tej kategorii). Dalszych 68 tego typu stanowisk (blisko 24% kategorii) położonych jest w obrębie pól uprawnych. Po kilkanaście stanowisk z tej grupy (5–6%) znajduje się w obrębie łąk i pastwisk, lasów oraz zabudowy mieszkalnej i gospodarczej. Poniżej 10 przypadków zlokalizowanych zostało na nieużytkach i innych terenach. Zabytki o utraconych wartościach znajdują się głównie w granicach parków i terenów rekreacyjnych oraz o łączonych formach użytkowania (po 2 przypadki). Większość zabytków nieistniejących położona jest na terenach o innym charakterze (4 przypadki) oraz o łączonym sposobie użytkowania (3 zabytki).

Pod względem struktury własności gruntów najwięcej zidentyfikowanych zabytków wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego znajduje się na działkach prywatnych (łącznie 162 stanowiska). W liczbie tej zawiera się prawie połowa wszystkich grodzisk (41), większość stanowisk o funkcji mieszkalno-osadniczej (89), większość grobów i cmentarzysk (24) oraz 4 z 5 stanowisk o funkcji gospodarczej (produkcyjnej). Na drugim miejscu znajduje się kategoria własności mieszanej (65 stanowisk), gdzie wyróżnia się liczba grodzisk (14) i stanowisk o funkcji mieszkalno-osadniczej (37). Najmniej zabytków położonych jest na gruntach państwowych i samorządowych (łącznie 52). Są to przede wszystkim grodziska (18), stanowiska o funkcji mieszkalno-osadniczej (14) oraz groby i cmentarzyska (13). Wśród przypadków o nieustalonej własności (łącznie 28) najwięcej jest osad (20) i grodzisk (5).

Najwięcej zabytków z każdej kategorii własnościowej znajduje się na terenach o łączonych sposobach użytkowania. Poza tym stanowiska położone na gruntach państwowych znajdują się przeważnie na polach uprawnych, w lasach oraz na łąkach i pastwiskach.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzeski	1	0,32%	3	0,97%	0	0,00%	1	0,32%	3	0,97%
Ciechanowski	9	2,91%	3	0,97%	2	0,65%	4	1,29%	2	0,65%
Garwoliński	0	0,00%	4	1,29%	1	0,32%	1	0,32%	4	1,29%
Gostyniński	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	2	0,65%	1	0,32%	5	1,62%	1	0,32%
Grójecki	5	1,62%	4	1,29%	2	0,65%	2	0,65%	1	0,32%
Kozienicki	0	0,00%	3	0,97%	2	0,65%	2	0,65%	2	0,65%
Legionowski	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	1	0,32%	6	1,94%	1	0,32%	3	0,97%	3	0,97%
Makowski	2	0,65%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Mławski	0	0,00%	6	1,94%	1	0,32%	11	3,56%	4	1,29%
Nowodworski	2	0,65%	1	0,32%	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%
Ostrołęcki	9	2,91%	0	0,00%	1	0,32%	2	0,65%	1	0,32%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%
Ostrowski	11	3,56%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	1	0,32%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	4	1,29%	0	0,00%	12	3,88%	0	0,00%
Płoński	10	3,24%	3	0,97%	2	0,65%	6	1,94%	3	0,97%
Pruszkowski	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	3	0,97%	1	0,32%	0	0,00%	4	1,29%	1	0,32%
Przysuski	0	0,00%	4	1,29%	2	0,65%	4	1,29%	4	1,29%
Pułtowski	6	1,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	1	0,32%	9	2,91%	3	0,97%	2	0,65%	5	1,62%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,29%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	15	4,85%	6	1,94%	7	2,27%	1	0,32%
Szydłowiecki	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	2	0,65%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	5	1,62%	3	0,97%	2	0,65%	11	3,56%	2	0,65%
Węgrowski	0	0,00%	4	1,29%	3	0,97%	1	0,32%	1	0,32%
Wołomiński	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%
Wyszowski	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	3	0,97%	4	1,29%	1	0,32%	4	1,29%	2	0,65%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	75	24,27%	89	28,80%	33	10,68%	95	30,74%	44	14,24%
Zabytki szczególnie cenne	7	2,27%	27	8,74%	9	2,91%	16	5,18%	10	3,24%

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	3	0,97%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,32%	3	0,97%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	1,29%	0	0,00%	2	0,65%	6	1,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	6	1,94%	0	0,00%	2	0,65%	2	0,65%	0	0,00%
6	1,94%	0	0,00%	6	1,94%	11	3,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,32%	0	0,00%	3	0,97%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,32%	0	0,00%	4	1,29%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
6	1,94%	1	0,32%	12	3,88%	14	4,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,65%	0	0,00%	2	0,65%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	0,65%	2	0,65%	7	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	7	2,27%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	0,65%	11	3,56%	9	2,91%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
11	3,56%	0	0,00%	14	4,53%	19	6,15%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,32%	0	0,00%	3	0,97%	4	1,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	1,62%	1	0,32%	15	4,85%	13	4,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	3	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
20	6,47%	1	0,32%	21	6,80%	13	4,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,65%	0	0,00%	23	7,44%	34	11,00%	7	2,27%	0	0,00%	0	0,00%
11	3,56%	0	0,00%	11	3,56%	25	8,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
8	2,59%	1	0,32%	6	1,94%	10	3,24%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,32%	1	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
78	25,24%	11	3,56%	175	56,63%	210	67,96%	10	3,24%	2	0,65%	0	0,00%
8	2,59%	2	0,65%	16	5,18%	28	9,06%	0	0,00%	2	0,65%	0	0,00%

Podobnie w kategorii gruntów prywatnych i o mieszanej własności przeważają pola uprawne, a w mniejszym stopniu obecne są łąki i pastwiska, lasy oraz nieużytki.

Połowa stanowisk wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego znajduje się na terenach o łączonych sposobach użytkowania. W liczbie tej wyróżniają się 44 grodziska, 85 stanowisk o charakterze mieszkalno-osadniczym oraz 15 grobów i cmentarzysk. Pozostałe grodziska znajdują się przeważnie w lasach, na łąkach i pastwiskach, wśród zabudowy mieszkalnej i na nieużytkach. Typową lokalizacją dla osad są pola uprawne (49 przypadków), a w dużo mniejszym stopniu łąki i pastwiska (9). Groby i cmentarzyska przede wszystkim zlokalizowane są w lasach (11) i na polach uprawnych (9).

Wśród zagrożeń dla zabytków wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego najczęściej wskazana została orka, która dotyczy 167 stanowisk (54% zidentyfikowanych). W dużym stopniu zabytkom zagrażać mogą także inwestycje wskazane w 62 przypadkach (20%). Podobna liczba, 57 zabytków (ponad 18%) zagrożonych jest procesami naturalnymi wywołanymi przez działanie sił natury. Dalsze zagrożenia, które zostały zidentyfikowane w trakcie weryfikacji, to rabunek, którego ślady stwierdzono na 43 stanowiskach (bliisko 14%), gospodarka leśna odnotowana w 17 przypadkach oraz wydobywanie kruszyw stwierdzone na 16 stanowiskach (po ok. 5%). Spora grupa, 36 zabytków zagrożona jest innymi, bardziej złożonymi lub mniej typowymi, czynnikami. Najwięcej zdefiniowanych zagrożeń stwierdzonych zostało na gruntach prywatnych (52%) i o mieszanej własności (21%). W mniejszym stopniu zagrożone są stanowiska położone na gruntach państwowych (12%) i samorządowych (5%). Analizując omawiany problem pod kątem sposobu użytkowania terenu, najwięcej zagrożonych stanowisk znajduje się na gruntach o łączonym użytkowaniu (50%) oraz na polach uprawnych (22%). W mniejszym stopniu zagrożenia dotyczą lasów, łąk i pastwisk oraz terenów zabudowanych. W województwie mazowieckim nie da się wykazać specjalnego związku śladów rabunku ze stanowiskami o zachowanej formie terenowej. W nieco większym stopniu zagrożenie to dotyczy stanowisk o charakterze płaskim – osad i cmentarzysk. W największym stopniu rabunkiem dotknięte zostały zabytki położone na terenie powiatu mławskiego – jego ślady odnotowane są na 11 z 12 stanowisk rejestrowych. Pod względem liczby podobnych przypadków wyróżniają się jeszcze powiaty ciechanowski i płoński (po 6 stanowisk). Mimo przedstawionych danych, obecna powszechność stosowania detektorów metali powoduje, że rabunkiem zagrożone jest praktycznie każde stanowisko archeologiczne. Wydaje się również, że statystyce w dużym stopniu umykają przypadki poszukiwań prowadzonych na polach uprawnych. Jest to rodzaj terenu najbardziej sprzyjający nielegalnej eksploracji i stąd może dziwić stwierdzony zaledwie 1 przypadek rabunku związany z tą formą użytkowania. Wpływ na tę sytuację ma z pewnością stosunkowo szybkie zacieranie się na polach śladów tego procederu w efekcie prac polowych i czynników atmosferycznych.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

W granicach województwa mazowieckiego znajduje się 10 zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, co stanowi zaledwie 2,5% stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru. Najwięcej z nich znajduje się w powiecie płońskim (3), są to wyłącznie grodziska. W pozostałych 7 powiatach występują pojedynczo. Stanowiska te nie są rozmieszczone równomiernie na obszarze województwa i koncentrują się w strefie przebiegającej po linii północ-południe, na obszarze między powiatami ciechanowskim i makowskim na północy i szydłowieckim na południu. Wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych 6 uznanych zostało za szczególnie cenne, w tym 1 jako cenny w skali ponadregionalnej (nie ma wśród nich obiektów wpisanych na listę Pomników Historii ani miejsc światowego dziedzictwa UNESCO).

Niewielką grupę zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego tworzą 8 grodzisk, 1 zamek oraz 1 stanowisko o charakterze dawnego miejskiego śmietniska. Zwraca uwagę fakt, że są to głównie stanowiska o własnej formie terenowej. Złożyło się na to z pewnością kilka czynników. Grodziska są chyba najbardziej rozpoznawalną formą nieruchomego zabytku archeologicznego, co przekłada się bezpośrednio na większe możliwości ich ochrony. Są stosunkowo mało zagrożone objęciem przez uprawy rolne, co jest również w dużej mierze związane z ich specyficzną zazwyczaj lokalizacją geograficzną. Te wybrane obiekty były także w niewielkim stopniu objęte badaniami wykopaliskowymi, a więc ich oryginalna substancja zabytkowa została w potencjalnie niewielkim stopniu naruszona. Wielkim atutem większości tych grodzisk jest ich otoczenie (lasy i łąki), które zachowało elementy naturalnego krajobrazu. Specyficznym przypadkiem jest natomiast Góra Gnojna w Warszawie – dawne śmietnisko miejskie, które mimo znajdowania się na silnie zurbanizowanym terenie jest dobrze zachowane dzięki przykryciu przez grubą warstwę nowożytnych i współczesnych nasypów oraz niwelacji. Odosobniony pod względem specyfiki jest jeszcze zamek w Szydłowcu, jako rzadki przykład zamku objętego wpisem chroniącym dziedzictwo archeologiczne.

LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja				Razem	
	obronna		osadnicza/mieszkalna		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzegi	1	10,00%	0	0,00%	1	10,00%
Ciechanowski	0	0,00%	1	10,00%	1	10,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	1	10,00%	0	0,00%	1	10,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	1	10,00%	0	0,00%	1	10,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	3	30,00%	0	0,00%	3	30,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	1	10,00%	1	10,00%
Warszawa	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawski zachodni	2	20,00%	0	0,00%	2	20,00%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	8	80,00%	2	20,00%	10	100,00%

Pod względem chronologii wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych zdecydowanie dominują stanowiska wczesnośredniowieczne, co wyraźnie odbiega od struktury chronologicznej stanowisk rejestrowych w województwie. Tak jak zostało to wyżej wspomniane, takie datowanie jest ściśle związane z dominującą w omawianej grupie formą terenową, jaką są grodziska.

Aż 8 niezakwalifikowanych zabytków archeologicznych to stanowiska o zachowanej formie terenowej. Jest to 80% zabytków z tej kategorii. Połowa z nich położona jest na gruntach państwowych, a w dalszej kolejności na gruntach prywatnych (30%). Większość z nich znajduje się na terenach leśnych i użytkowanych jako łąki i pastwiska (po 30%). Dalsze 20% zlokalizowane jest na gruntach zaklasyfikowanych jako inne, czyli nieobjęte standardową formą zagospodarowania. Pojedyncze zabytki znajdują się na polach uprawnych i w parku/terenie rekreacyjnym.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Status zagrożonych uzyskały aż 284 zabytki, stanowiące blisko 92% zidentyfikowanych stanowisk wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego. Mimo że to zdecydowanie przeważająca pod względem liczby grupa, nie jest ona reprezentowana zbyt równomiernie na obszarach poszczególnych powiatów. Najwięcej, czyli 5–7% ogółu zagrożonych stanowisk znajduje się w powiatach sokołowskim (29), warszawskim zachodnim (23), pruszkowskim (17), w Warszawie (16) łosickim (15) i siedleckim (14). Warto podkreślić, że w przypadku powiatu sokołowskiego są to wszystkie stanowiska rejestrowe. Wszystkie stanowiska są zagrożone także w mniej licznie reprezentowanych powiatach: legionowskim, otwockim, ostrołęckim, przasnyskim, przysuskim, radomskim, sierpeckim i wołomińskim. Z kolei ani jedno zagrożone stanowisko nie zostało zlokalizowane na terenie powiatów szydłowieckiego i żyrardowskiego. Obszary największego zagęszczenia zagrożonych stanowisk to pas powiatów wzdłuż wschodniej granicy województwa (łosicki, ostrołęcki, ostrowski, siedlecki, sokołowski) oraz powiaty w strefie centralnej (grodziski, pruszkowski, Warszawa, warszawski zachodni). Oba te regiony różnią się pod względem struktury zagrożeń, ponieważ w powiatach wschodnich, o charakterze rolniczym, wskazywana jest orka i gospodarka leśna, natomiast na obszarze na zachód od Warszawy wyraźnie wzrasta zagrożenie inwestycjami. Jak pokazują powyższe dane, skala zagrożeń dla stanowisk rejestrowych znajdujących się w granicach województwa jest bardzo duża. Decydujące znaczenie miało włączenie do katalogu działań niszczących orki. Użytkowanie rolnicze gruntu nie było wcześniej konsekwentnie traktowane jako wywołujące niszczenie stanowisk. Skutki orki były bardziej dostrzegane w kontekście stanowisk z własną formą

LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja												Razem	
	obronna		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy		inne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzeski	3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,08%
Ciechanowski	5	83,33%	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	2,15%
Garwoliński	5	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,79%
Gostyniński	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
Grodziski	1	10,00%	9	90,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	3,58%
Grójecki	1	9,09%	8	72,73%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	11	3,94%
Kozienicki	4	80,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,79%
Legionowski	1	20,00%	3	60,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	5	1,79%
Lipski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
Łosicki	4	26,67%	6	40,00%	4	26,67%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%	15	5,38%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	0,36%
Miński	1	50,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Mławski	7	77,78%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	9	3,23%
Nowodworski	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Ostrołęcki	1	7,14%	9	64,29%	4	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	5,02%
Ostrołęka	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Ostrowski	1	7,69%	10	76,92%	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	4,66%
Otwocki	0	0,00%	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Piaseczyński	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
Płock	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
Płocki	11	78,57%	3	21,43%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	5,02%
Płoński	1	33,33%	0	0,00%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,08%
Pruszkowski	0	0,00%	13	76,47%	0	0,00%	4	23,53%	0	0,00%	0	0,00%	17	6,09%
Przasnyski	1	20,00%	1	20,00%	3	60,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,79%
Przysuski	4	80,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	5	1,79%
Pułtowski	0	0,00%	10	90,91%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	3,94%
Radom	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
Radomski	2	28,57%	1	14,29%	0	0,00%	4	57,14%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,51%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	6	42,86%	5	35,71%	3	21,43%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	5,02%
Sierpecki	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Sochaczewski	0	0,00%	6	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	2,15%
Sokołowski	3	10,34%	20	68,97%	5	17,24%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	29	10,39%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	3	17,65%	13	76,47%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17	6,09%
Warszawski zachodni	2	8,33%	17	70,83%	5	20,83%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	8,60%
Węrowski	2	25,00%	5	62,50%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	2,87%
Wołomiński	1	50,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Wyszowski	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	2	66,67%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,08%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	78	27,96%	150	53,76%	36	12,90%	8	2,87%	6	2,15%	1	0,36%	279	100,00%

terenową, jednak w przypadku stanowisk płaskich często była to dopuszczalna pod względem konserwatorskim forma użytkowania gruntu. Biorąc pod uwagę rozwój techniki upraw rolnych i powszechne stosowanie bardzo głębokiej orki, należy uznać ten czynnik za jedno z głównych zagrożeń dla stanu zachowania dziedzictwa archeologicznego.

Zagrożone zabytki archeologiczne w województwie mazowieckim to przede wszystkim te o funkcji osadniczej i mieszkalnej (150 stanowisk), obronnej (78) i sepulkralnej (36). Z podanych liczb wynika, że zagrożona jest przeważająca większość lub prawie wszystkie zabytki w poszczególnych kategoriach.

Jak wynika z poprzedniego rozdziału, trudno wskazać prawidłowości dla liczby zagrożonych, ponieważ występują one w powiatach o typowo rolniczym charakterze, jak i takich, w których intensywnie rozwijają się także inne dziedziny gospodarki. Zagrożenia rozkładają się dość równomiernie na obszarze województwa i w nielicznych powiatach ich procent jest mniejszy niż 50%. Stałym zagrożeniem, oprócz opisanej wyżej orki, są inwestycje, które na skutek niespójnie prowadzonej polityki konserwatorskiej pojawiały się stopniowo na obszarze niektórych stanowisk wpisanych do rejestru. Obecnie stanowiska częściowo zabudowane, ale w części nadal istniejące, narażone są na dalsze zniszczenia, ponieważ wobec zaistniałych precedensów brak jest skutecznej możliwości zatrzymania kolejnych inwestycji na ich zachowanych częściach.

Datowanie stanowisk uznanych za zagrożone odzwierciedla ogólną tendencję w chronologii rejestrowych zabytków archeologicznych województwa mazowieckiego. Przeważają stanowiska datowane na wczesne średniowiecze, zaraz po nich plasują się zabytki o chronologii obejmującej okres późnolateński i rzymski, a dopiero na końcu późnośredniowieczne i nowożytnie oraz pozostałe – pradziejowe. Należy jednak pamiętać o wielokulturowości części stanowisk, przez co nie należą one w sposób wyłączny do wydzielonych grup.

Stanowiska uznane za zagrożone w województwie w ok. 50% zlokalizowane są na gruntach prywatnych. Pod względem własności gruntu wyróżnia się jeszcze 20% lokalizacji na gruntach o mieszanej własności i 10% na gruntach należących do Skarbu Państwa.

Pod względem użytkowania terenów, na których położone są omawiane stanowiska, zdecydowanie przeważają sposoby łączone (ponad 47% przypadków). Drugą wyróżniającą się grupę stanowisk w tej kategorii tworzą położone na polach uprawnych (22%). Niewielki odsetek (zaledwie 6%) tych stanowisk znajduje się w lasach.

Wśród zagrożeń największą rolę odgrywa rozorywanie dotyczące 54% stanowisk, a w dalszej kolejności inwestycje (ok. 19%) i działanie sił natury (18%). Rabunek dotyczył jedynie ok. 14% przypadków, a najmniej zagrażającymi czynnikami okazały się gospodarka leśna i wydobywanie kruszyw. Można ogólnie stwierdzić, że rodzaj zagrożenia ma ścisły związek z lokalizacją stanowiska, która najczęściej dotyczy gruntów rolnych, a zwłaszcza tych corocznie uprawianych. Można tu wskazać kilka zależności. Wśród stanowisk zagrożonych rozorywaniem wiodącym typem zabytku są osady, które stanowią aż 37% tegorodzaju przypadków. Przede wszystkim osady narażone są również na rozwój inwestycji. Działanie sił natury i wydobywanie kruszyw zagraża w największym stopniu grodziskom. Można zaobserwować także zależność pomiędzy zagrożeniami a zachowaną formą własną stanowisk – zagrożone są aż 73 gro-

dziska oraz 18 cmentarzysk kurhanowych i kurhanów. Z tej puli 30% zabytków narażonych jest na rabunek, który jako jedyny z czynników może mieć ścisły związek z istnieniem formy terenowej. Pod tym względem wyróżniają się grodziska, które zdecydowanie dominują wśród przypadków stwierdzenia śladów rabunku. Stanowiskom o własnej formie terenowej również mocno zagrażają siły natury, w nieco mniejszym stopniu rozorywanie, a najmniej inwestycje i gospodarka leśna.

Zachowanie wartości nieruchomości zabytków archeologicznych jest ściśle związane z fizycznym zachowaniem tworzących je struktur w postaci nawarstwień kulturowych i obiektów. Kluczowe znaczenie ma tutaj materialna nieodnawialność tego dziedzictwa, ponieważ jego zniszczenie nie może zostać zrekomensowane przez jakiegokolwiek odtworzenie. Także rekonstrukcje form terenowych mają jedynie charakter krajobrazowy i po zniszczeniu w całości pierwotnie tworzących je struktur ziemnych przestają być co do zasady zabytkiem. Nie znaczy to oczywiście, że uzupełnianie ubytków w formie powstałych w wyniku badań lub zniszczeń nie jest wskazane. Przyjąć zatem należy, że nawet część stanowiska archeologicznego, o ile pozostaje nienaruszona, nadal posiada wartość zabytkową. Zabytki zagrożone w wielu przypadkach zostały częściowo zniszczone i ich obecna wartość zależy od stopnia zaistniałych zniszczeń. Miernikiem stopnia zniszczenia może być np. skala zabudowania powierzchni stanowisk. Kwestia zachowanej wartości jest bardzo indywidualna i nie da się tutaj wskazać jakichś prawidłowości. Inaczej sprawa się przedstawia ze stałym, aktywnym zagrożeniem, jakim jest oranie powierzchni stanowisk, ponieważ oprócz samego faktu zagrożenia w tym przypadku występuje cykliczne ich niszczenie. Częściowe zniszczenie stanowisk zasadnie wpisanych do rejestru odnotowane zostało w 168 przypadkach. Najczęstsze przyczyny zniszczeń to rozwój zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, niewłaściwy sposób użytkowania gruntu lub badania wykopaliskowe. W wielu przypadkach do niszczenia stanowisk przyczyniła się niewłaściwa i niespójna polityka konserwatorska. Z załączników graficznych dołączanych do decyzji często wynika, że obejmowane ochroną zabytki zlokalizowane były na gruntach rolnych z niewielkim udziałem zabudowy. Następnie już w okresie funkcjonowania ochrony urzędy konserwatorskie wydawały pozwolenia na dalszą zabudowę, pod warunkiem przeprowadzenia wyprzedzających badań wykopaliskowych w zakresie dokonywanych zniszczeń. Tworzone w ten sposób były precedensy, które pod względem prawnym praktycznie uniemożliwiają skuteczne blokowanie kolejnych inwestycji, a tym samym realną ochronę tych stanowisk. W ten sposób niektóre zabytki rejestrowe prawie przestały istnieć (znajdują się obecnie na terenie gęsto zabudowanym) lub ich dalsze przetrwanie będzie zależało ściśle od działań podejmowanych przez ewentualnych inwestorów. Także w przypadku form użytkowania gruntu do decyzji z reguły nie były dołączane odpowiednio sprecyzowane wytyczne, co w wielu przypadkach skutkuje podejmowaniem przez właścicieli działań o destrukcyjnym charakterze.

W województwie mazowieckim zagrożonych jest 91% nieruchomości zabytków archeologicznych znajdujących się w rejestrze. Jest to bardzo liczna grupa stanowisk, która pod względem charakteru i datowania odzwierciedla stosunkowo wiernie strukturę całości zbioru. Najwyższy poziom zagrożenia dotyczy zarówno powiatów o charakterze rolniczym (łosicki, sokołowski), jak i silnie zurbanizowanych stanowiących zaplecze dla dużych aglomeracji

(pruszkowski, warszawski zachodni). Niższa liczba stwierdzonych zagrożeń z reguły jest dość proporcjonalna do liczby wpisów w danym powiecie, co dodatkowo podkreśla powagę sytuacji. Zagrożenia są determinowane formą własności i sposobem użytkowania gruntu oraz w licznych wypadkach atrakcyjnością inwestycyjną terenu. Aż 50% stanowisk zagrożonych zlokalizowane jest na gruntach prywatnych, a dalsze 20% na tych o mieszanej własności. Najmniej, bo tylko 10%, należy do Skarbu Państwa. Najczęściej notowane zagrożenia to orka (54% kategorii), inwestycje (19%) i działanie sił natury (18%). Dużą skalę osiąga również rabunek dotyczący 14% stanowisk zagrożonych. Wydaje się, że jednak są to dane wyraźnie zaniżone, z uwagi na nietrwałość śladów tego procederu na terenach użytkowanych rolniczo. Pokazuje to skala rabunku dotyczącego stanowisk z własną formą terenową wynoszącą 30% tej kategorii. Poważny, dotąd niedoceniany problem stanowi stałe zagrożenie dużego odsetka stanowisk orką, która przy obecnych możliwościach technicznych bardzo aktywnie przyczynia się do dewastacji ich ziemnych struktur. Duże niebezpieczeństwo spowodowały także decyzje konserwatorskie zezwalające na, poprzedzone badaniami ratowniczymi, wkraczanie zabudowy na obszar niektórych stanowisk rejestrowych. Wydane decyzje będą miały w przyszłości charakter precedensów prawnych, które zablokują możliwość dalszej fizycznej ochrony stanowisk przed kolejnymi inwestycjami.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

W tej kategorii znalazło się zaledwie 5 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Największa liczba (2 takie przypadki) odnotowana została w powiecie węgrowskim, a pojedyncze przypadki w powiatach mławskim, radomskim i w Warszawie. Brak zasadności wpisu został wykazany dla 2 stanowisk. Pozostałe stanowiska zostały przebadane w całości, a w 1 przypadku, oprócz częściowego przebadania, także zabudowane w stopniu powodującym utratę wartości zabytkowych. Niska liczebność tej kategorii odbiera sens wyliczeniom natury statystycznej.

W tej kategorii obiektów znalazły się 3 stanowiska o charakterze sepulkralnym i 2 osady. Jedno z cmentarzysk miało własną formę terenową w postaci kurhanów.

Pod względem chronologii, wśród omawianych stanowisk najczęściej reprezentowane jest wczesne średniowiecze przypisane trzem cmentarzyskom. Jedno z cmentarzysk ma chronologię dwufazową dodatkowo obejmującą wczesną epokę żelaza. Osady datowane są na wczesne średniowiecze i epokę brązu.

Struktura własności jest bardzo zróżnicowana i każde z 5 stanowisk znalazło się w oddzielnej kategorii, z wyłączeniem gruntów państwowych i należących do kościołów i związków wyznaniowych. 2 z opisywanych stanowisk znajdują się na terenie parków i terenów rekreacyjnych, 2 na terenach o łączonym sposobie użytkowania i 1 na nieużytku. Przyczyną utraty wartości 3 stanowisk był stopień przebadania oraz w jednym wypadku dodatkowo zabudowa terenu.

Na 2 cmentarzyskach – w Miedzeszynie, pow. Warszawa (nr rej. C-30) oraz w Łączynie Starym, pow. mławski (nr rej. 786) – prowadzone były badania archeologiczne, które doprowadziły

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIEJ UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWIANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW, LUB OBIEKTÓW NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja						Razem	
	obronna		sepulkralna		inne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzegi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	20,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przysuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	20,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgrowski	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	2	40,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	1	20,00%	3	60,00%	1	20,00%	5	100,00%

do wyeksplorowania całości stanowisk. Osada w Radomiu-Żakowicach (nr rej. 815) została częściowo przebadana, a w głównej mierze zniszczona przez zabudowę blokami mieszkalnymi.

Cmentarzysko w Miedzeszynie w dużej części przebadane zostało już w 1935 r. O jego przebadaniu w całości można mówić od 1962 r., kiedy odbyły się tam ostatnie badania wykopaliskowe świadczące o braku zachowanych obiektów. Drugie cmentarzysko, zlokalizowane w Łączynie Starym, przebadane zostało w całości w latach 70. XX w. Osada w Radomiu-Żakowicach kilkakrotnie badana była sondażowo i weryfikowana powierzchniowo. Ostatnia weryfikacja Archeologicznego Zdjęcia Polski miała miejsce 2007 r. Brak informacji o dacie powstania bloków mieszkalnych na obszarze tego stanowiska.

W przypadku 2 z wymienionych wyżej stanowisk stwierdzony został prawdopodobny lub potwierdzony badaniami brak podstaw merytorycznych wpisu do rejestru. Cmentarzysko w Borku, pow. węgrowski (nr. rej. 848), nie ma ustalonej lokalizacji oraz brak jest jakichkolwiek danych o samym stanowisku – o okolicznościach jego odkrycia i pochodzących stamtąd zabytkach. Domniemane wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Kucyku, pow. węgrowski (nr rej. 872), po dokonanej weryfikacji wykopaliskowej, okazało się formą terenową pochodzącą z XX w.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Zabytki uznane za nieistniejące to stanowiska archeologiczne, które utraciły wartości zabytkowe, ponieważ zostały w całości zniszczone, ale pierwotnie ich wprowadzenie do rejestru zabytków było zasadne. Na terenie województwa mazowieckiego zidentyfikowanych zostało ich 10, co stanowi ok. 2,5% zasobu rejestrowego województwa. Zdecydowana większość omawianych przypadków znajduje się na terenie powiatu Warszawa (7 stanowisk), a pozostałe na obszarze powiatów grodziskiego (2) oraz węgrowskiego (1). Wyróżniający się powiat Warszawa, oprócz tego że na jego terenie znajduje się najwięcej stanowisk rejestrowych w całym województwie, był także z oczywistych względów obszarem najsilniej dotkniętym zagrożeniami.

W omawianej kategorii stanowisk nieistniejących znajduje się 7 osad, 2 cmentarzyska oraz 1 przypadek o innym charakterze. Jedno z cmentarzysk miało posiadać własną formę terenową – kurhany.

Najwięcej zniszczonych stanowisk datowanych było na wczesną epokę żelaza (3 stanowiska), niewiele mniej pochodziło z okresu średniowiecza (3), a pojedyncze stanowiska reprezentowały epokę kamienia (neolit), okres przedrzymski, okres wpływów rzymskich i wczesne średniowiecze. Struktura chronologiczna stanowisk zniszczonych odbiega więc od prawidłowości ustalonych dla całości zasobu województwa mazowieckiego.

Wśród przypadków, dla których udało się ustalić rodzaj własności, 4 stanowiska położone są na gruntach prywatnych oraz 1 na gruntach samorządowych. Najwięcej stanowisk z tej kategorii znajduje się na terenach o mieszanym sposobie użytkowania, który w omawianych przypadkach dotyczy różnych form zabudowy (4 stanowiska) oraz z zabudową

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW, KTÓRE OBECNIE NIE ISTNIEJĄ, A NADAL SĄ WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW, W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja						Razem	
	osadnicza/mieszkalna		sepulkralna		inne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Białobrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Garwoliński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	2	20,00%
Grójecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Makowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płoński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pruszkowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokołowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warszawa	6	85,71%	0	0,00%	1	14,29%	7	70,00%
Warszawski zachodni	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węrowski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	10,00%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żyrardowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	7	70,00%	2	20,00%	1	10,00%	10	0,00%

przemysłową (1). Pojedyncze stanowiska zlokalizowane są na polach uprawnych i w lesie. W 2 przypadkach stwierdzona została lokalizacja na terenie współczesnego cmentarza oraz węzła drogowego związanego z autostradą A2.

Dla zdecydowanej większości omawianych stanowisk przyczyną zniszczenia stały się inwestycje budowlane i infrastrukturalne (w tym w 2 przypadkach drogowe), ale ich przeprowadzenie poprzedzone zostało badaniami wykopaliskowymi (łącznie 6 stanowisk). Kolejne 2 stanowiska uległy zniszczeniu poprzez przebadanie ich w całości. W jednym przypadku na obszarze zajmowanym przez stanowisko funkcjonuje obecnie cmentarz.

Dla omawianych stanowisk zachodzi domniemanie całkowitego zniszczenia podziemnych struktur (nawarstwień i obiektów), z których pierwotnie składały się stanowiska. Oczywiście ostatecznym tego dowodem mogą być tylko badania sondażowe i tylko na ich podstawie można będzie np. dokonać wykreślenia tych zabytków z rejestru.

Prawie wszystkie stanowiska z omawianej kategorii były częściowo zniszczone już w momencie wpisywania ich do rejestru zabytków. Zniszczenia miały miejsce głównie w przedziale czasu od lat 40. do 70. XX w. Wpisywanie ich do rejestru miało więc na celu bardziej administracyjne wymuszenie przeprowadzenia badań poprzedzających ewentualne inwestycje niż zachowanie w jak najlepszym stanie. W przypadku 3 stanowisk zniszczenia dokonane zostały po 2010 r., w tym jak wspomniano wyżej w związku z dużą inwestycją drogową, jaką była budowa autostrady A2.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W latach 2009–2016 z rejestru zabytków województwa mazowieckiego wykreślone zostało 1 stanowisko archeologiczne – cmentarzysko neolityczne w miejscowości Bieniewo-Parcela (nr rej. 1131/788). Powodem wykreślenia było potwierdzone zniszczenie części stanowiska w przeszłości i całkowite przebadanie jego zachowanej części.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Stanowiska, których nie udało się zidentyfikować, to 23% wszystkich zabytków rejestrowych w województwie mazowieckim. Najwięcej, bo aż 7%, z nich znajduje się w powiecie Warszawa. Na drugim miejscu plasuje się powiat grodziski (2%). W pozostałych powiatach ich udział co najwyżej przekracza 1%. W 15 powiatach nie zarejestrowano ani jednego przypadku niezidentyfikowania stanowiska.

W omawianej kategorii zdecydowanie dominują stanowiska płaskie, przeważnie osady (59 przypadków) i w mniejszym stopniu cmentarzyska (29). Tego typu zabytki najtrudniej jest zidentyfikować w terenie, ponieważ różne formy zagospodarowania mogą całkowicie uniemożliwiać identyfikację wszelkich ich wyróżników na powierzchni gruntu. Znamienny jest fakt, że wśród zabytków niezidentyfikowanych znajdują się jedynie dwa grodziska, czyli stanowiska

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY OBIEKTÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH W TERENIE, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

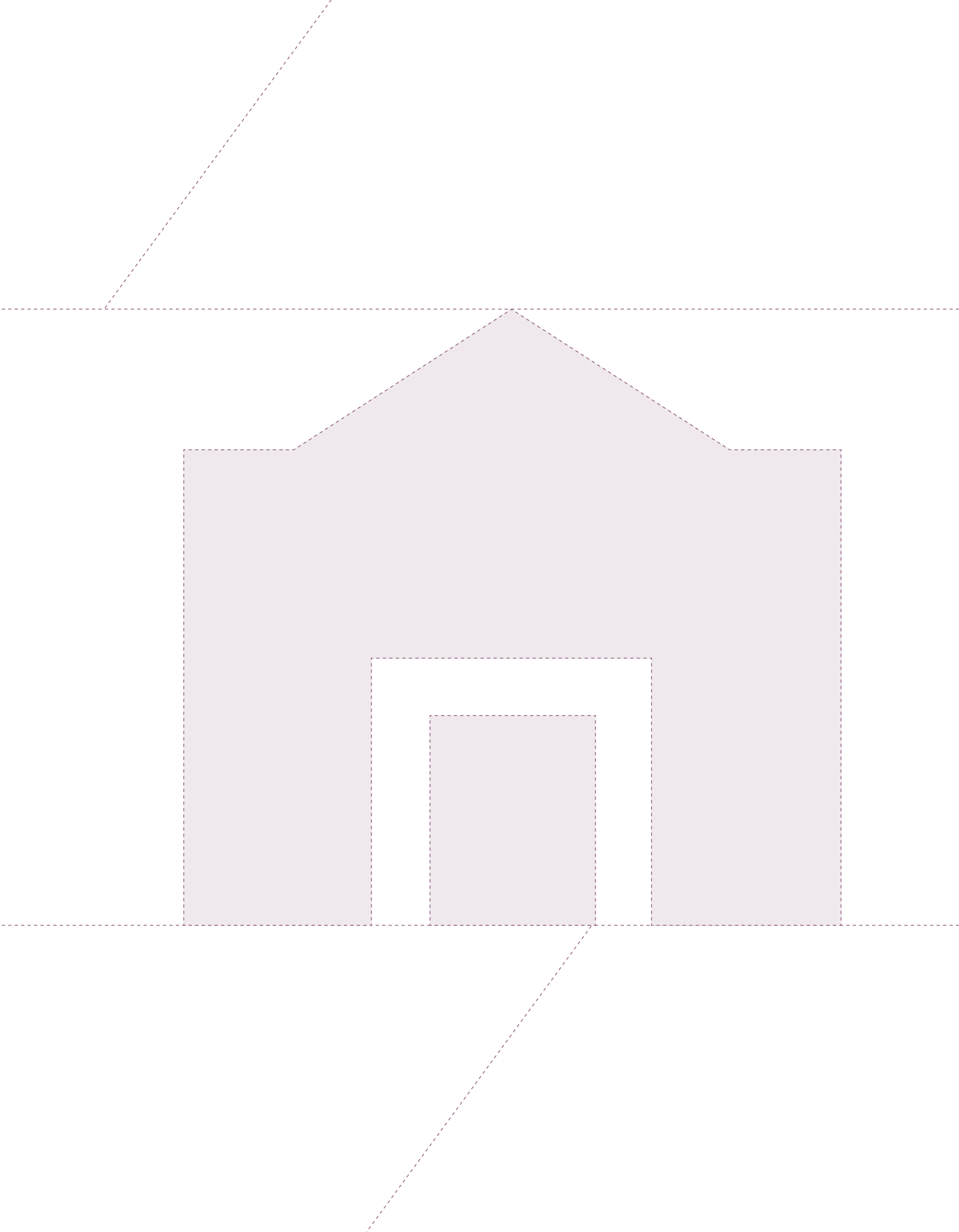
Powiat	Funkcja								Razem	
	obronna		osadnicza/mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Białobrzegi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ciechanowski	0	0,00%	3	50,00%	2	33,33%	1	16,67%	6	6,52%
Garwoliński	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,17%
Gostyniński	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Grodziski	0	0,00%	5	62,50%	3	37,50%	0	0,00%	8	8,70%
Grójecki	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,17%
Kozienicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Legionowski	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,26%
Lipski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łosicki	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,17%
Makowski	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,17%
Miński	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Mławski	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Ostrołęcki	0	0,00%	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	2	2,17%
Ostrołęka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	2	2,17%
Otwocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piaseczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płock	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Płocki	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	2	2,17%
Płoński	1	25,00%	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	4	4,35%
Pruszkowski	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,26%
Przasnyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Przuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pułtowski	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Radom	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radomski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siedlecki	0	0,00%	2	66,67%	1	33,33%	0	0,00%	3	3,26%
Sierpecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sochaczewski	0	0,00%	2	66,67%	1	33,33%	0	0,00%	3	3,26%
Sokołowski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,09%
Szydłowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Warszawa	1	3,23%	27	87,10%	2	6,45%	1	3,23%	31	33,70%
Warszawski zachodni	0	0,00%	2	40,00%	3	60,00%	0	0,00%	5	5,43%
Węgrowski	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	2	2,17%
Wołomiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wyszowski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,09%
Zwoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żuromiński	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	1,09%
Żyrardowski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,09%
Razem w województwie	2	2,17%	59	64,13%	29	31,52%	2	2,17%	92	100,00%

ściśle związane z formą terenową. Pod względem własności i formy zagospodarowania gruntów, na których powinny się znajdować omawiane stanowiska, nie da się wykazać jakichś specyficznych zależności i panuje tu dość duża różnorodność. Tak jak w przypadku zabytków zidentyfikowanych, najwięcej z nich potencjalnie położonych jest na gruntach prywatnych. Różni się za to zestawienie sposobów użytkowania, wśród których dominują tereny zabudowane, pola uprawne, nieużytki i lasy, choć duży jest również odsetek tzw. form innych.

Brak możliwości rozpoznania zabytków w terenie spowodowany był najczęściej przez niedostępność powierzchni gruntu do obserwacji. Granice tych stanowisk zostały określone w decyzjach, jednak sposób zagospodarowania terenu (np. pokrycie roślinnością lub zabudowa z towarzyszącą infrastrukturą) uniemożliwił stwierdzenie, czy na powierzchni gruntu występują jakiegokolwiek wyróżniki (zabytki ruchome) świadczące o istnieniu w tym miejscu stanowiska.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na terenie województwa mazowieckiego weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych prowadzona była od sierpnia 2009 r. do grudnia 2015 r. W pracach brało udział 6 pracowników Oddziału Terenowego NID oraz 4 osoby z Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID (które wykonały weryfikację dla miasta Ciechanów, dzielnic Warszawy: Białołęka i Wilanów), 4 osoby z Działu Ekspertyz i Analiz Konserwatorskich NID (które wykonały weryfikację dla powiatów: makowskiego, mławskiego, ostrołęckiego, przasnyskiego i żuromińskiego), 1 osoba z Działu Strategii Zarządzania Dziedzictwem NID (powiat sierpecki) i 1 osoba z Oddziału Terenowego NID w Białymstoku (pow. ostrowski). Na zróżnicowanie ocen zasobu zabytkowego w poszczególnych powiatach mógł wpływać udział w weryfikacji 16 osób, które subiektywnie oceniały problematykę zagrożeń weryfikowanych zabytków.

Przeważającą większość zabytków wpisanych do rejestru województwa mazowieckiego stanowią obiekty nie zaliczone do grup weryfikacyjnych, wśród których najliczniejsze są mieszkalne, murowane z cegły i powstałe w XIX w., co pozostaje w korelacji z przewagą tych obiektów w zasobie zabytków. Na drugim miejscu ze względu na liczbę obiektów są zabytki sakralne, a na trzecim zabytkowa zielen.

Najbogatszym skupiskiem zabytków nie zaliczonych do grup weryfikacyjnych o funkcji mieszkalnej i sakralnej jest Warszawa wraz z otaczającymi ją powiatami: grodziskim, piaseczyńskim i żyrardowskim. W Warszawie znajduje się też najwięcej obiektów nie zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych w wielu kategoriach wg funkcji, m.in. obiektów użyteczności publicznej i założeń zieleni. Duża liczba nie włączonych do grup weryfikacyjnych obiektów mieszkalnych znajduje się też w dawnych miastach wojewódzkich, jak Ciechanów, Płock i Radom. W powiatach obejmujących zalesione tereny północnego i wschodniego Mazowsza zabytków jest mniej.

W najlepszym stanie zachowane są zabytki sakralne, stanowiące własność kościołów i związków wyznaniowych, które utrzymały ciągłość funkcji od czasu powstania do chwili obecnej, są na bieżąco konserwowane i remontowane. Dobry stan zabytków mieszkalnych wynika też ze stałego użytkowania, niekolidującego z pierwotną funkcją i reagowania na potrzeby związane z utrzymaniem obiektu. Dobrze zachowane są też najstarsze zabytki wpisywane do rejestru ze względu na rangę oraz walory historyczne, artystyczne i naukowe i odległy czas powstania, objęte są skuteczną ochroną i troskliwą opieką konserwatorską.

Do najcenniejszych zabytków województwa należą 4 Pomniki Historii znajdujące się w Warszawie: historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem; zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya; zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach oraz XIX-wieczna osada fabryczna w Żyrardowie. Jedynym w województwie obszarem wpisanym na Listę światowego dziedzictwa UNESCO jest historyczne centrum Warszawy.

W województwie mazowieckim w najgorszym stanie zachowane są XIX-wieczne obiekty gospodarcze, folwarczne, rezydencjonalne oraz przemysłowe, najczęściej stanowiące własność prywatną lub samorządową. W dwóch pierwszych przypadkach obiekty występują na tradycyjnych rolniczych obszarach, gdzie było najwięcej siedzib drobnej szlachty, jak również folwarków, na obszarach powiatów mławskiego i piaseczyńskiego.

Alarmujący stan zachowania tych zagrożonych obiektów, które nie utraciły wartości zabytkowej wynika z procesu zniszczeń spowodowanych zmianami ustrojowymi i własnościowymi po II wojnie światowej oraz zmianami gospodarowania i zaniedbaniami w okresie PRL, które pogłębiły się w okresie transformacji ustrojowej po 1989 r. W efekcie doszło do częściowego zniszczenia gęstej sieci dworów mazowieckiej szlachty. Brak użytkowania zagrożonych zespołów dworsko-parkowych pozostawionych bez opieki skutkuje dewastacją i postępującą utratą wartości zabytkowych. Najczęstszą przyczyną niszczenia obiektów zabytkowych jest brak zabezpieczenia obiektów nieużytkowanych, brak bieżących remontów i rewaloryzacji oraz nieuregulowany stan własnościowy. Remonty tych obiektów okazały się zbyt kosztowne dla właścicieli prywatnych bądź stanowiły problem natury prawnej.

Często właściciele zagrożonych zabytków atrakcyjnie umiejscowionych celowo nie podejmują kroków w kierunku ich zabezpieczenia i ratowania, co prowadzi do całkowitego zniszczenia lub samowolnej rozbiórki i zazwyczaj skutkuje skreśleniem z rejestru. Ze względu na nietrwałość materiału częściowemu zniszczeniu uległ też zasób drewnianej zabudowy typowej dla Mazowsza, której liczebność drastycznie maleje.

Na terenie województwa zweryfikowano 114 zabytków obszarowych wpisanych do rejestru zabytków. Dla ok. 52% całego zasobu, dla których nie dokonano weryfikacji terenowej, dopiero po przeprowadzeniu dodatkowego rozpoznania historyczno-konserwatorskiego w celu uściślenia zakresu ochrony możliwa będzie ocena stanu zachowania wartości zabytkowych. Zniekształca to obraz statystyczny analizy pozostałych 54 zabytków obszarowych, których stan zachowania historycznej kompozycji przestrzennej oceniono jako dobry.

Najczęstszą przyczyną zagrożeń utraty wartości zabytkowych dotyczących układów urbanistycznych są wyburzenia, zazwyczaj spowodowane złym stanem technicznym oraz wprowadzaniem nowej zabudowy nienawiązującej formą i gabarytami do zabudowy tradycyjnej. Niejednokrotnie przyczyną utraty wartości zabytkowych oraz zagrożeniem dla zachowania elementów kompozycyjnych są przekształcenia i niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy i zabytkowych wnętrz urbanistycznych. Historyczna zabudowa powoli znika lub jest wymieniana na nową ahistoryczną na terenie całego województwa.

Najbardziej narażone na utratę wartości zabytkowych są układy urbanistyczne w małych miejscowościach, gdzie zmiany postępują najszybciej i zachodzą w sposób żywiołowy, pozbawiony kontroli. Historyczna zabudowa drewniana, w większości małych gabarytów, nie odpowiada obecnym potrzebom użytkowników. Zazwyczaj nieremontowana znajduje się w złym stanie technicznym lub poddawana jest niewłaściwej modernizacji, przez co traci wartości historyczne. W niektórych przypadkach zniszczone budynki drewniane zastępuje większa gabarytowo murowana zabudowa, w ten sposób zabytki obszarowe pozbawiane są historycznej zabudowy.

Rejestr zabytków archeologicznych województwa obejmuje 401 stanowisk, z których 107 nie zostało zidentyfikowanych w terenie. Przyczyną braku identyfikacji (wyłącznie płaskich stanowisk) były najczęściej problemy z wyróżnieniem na powierzchni gruntu jakichkolwiek wyznaczników w postaci zabytków ruchomych. Pod względem formalnym aż 253 decyzje wymagają aktualizacji. Duża część postulowanych uzupełnień dotyczy zupełnie podstawowych danych pozwalających zidentyfikować przedmiot ochrony i dokładnie odtworzyć w terenie jego granice. Najwięcej wpisów dokonanych zostało w latach 1967–1974, a w ciągu ostatnich lat aktywność urzędów w tej dziedzinie wyraźnie się zmniejszyła i wydawane są zaledwie pojedyncze decyzje. Należy jednak podkreślić, że najmłodsze decyzje zostały najlepiej przygotowane pod względem formalnym. Największe skupisko stanowisk rejestrowych obserwujemy w centralnej części województwa obejmującej obszar Warszawy i tereny położone od niej na zachód aż do granicy województwa, stanowiące geograficznie wschodnią część Równiny Łowicko-Błońskiej. W omawianym zbiorze dominują stanowiska płaskie w postaci osad (ok. 56%) i cmentarzysk (ok. 14%), a własną formę terenową ma dalsze 24% zabytków. Pod względem chronologicznym przeważają zabytki datowane na okres wczesnego średniowiecza i okres wpływów rzymskich. Naj słabiej reprezentowane są stanowiska ze starszych okresów, co można częściowo wytłumaczyć specyfiką regionu, jednak niekorzystną proporcję wykazują wpisy dotyczące późnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Ochroną nie zostało objętych wiele historycznych centrów miast, zamków oraz wsi i siedzib dworskich.

Jednym z ważniejszych wyników przeprowadzonej weryfikacji jest również obraz stanu zachowania zabytków rejestrowych. Spośród 401 zabytków rejestrowych województwa mazowieckiego w trakcie weryfikacji terenowej nie udało się zidentyfikować 92 (blisko 23%). Około 2% stanowisk nie istnieje, a w przypadku ok. 1% wpis do rejestru był niezasadny. Aż 92% zidentyfikowanych zabytków jest zagrożonych, a 73% z tej grupy zostało już częściowo zniszczonych. Jedynie 4% stanowisk nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych.

Ogólnie w najlepszym stanie znajdują się zabytki mające własną formę terenową, które są najlepiej rozpoznawalne, a naruszenie ich struktury odbierane jest jako ewidentne zniszczenie. Ten typ stanowiska dominuje wśród zabytków lepiej zachowanych. Mimo stwierdzanych różnorodnych zniszczeń praktycznie wszystkie z tych zabytków zachowały własną formę terenową. W najgorszej sytuacji są stanowiska płaskie, położone na polach uprawnych, którym stale zagraża orka i inwestycje budowlane. Zagrożenia te pogłębia struktura własności, w której dominuje własność prywatna. Ogółem aż 284 stanowiska płaskie otrzymały status zagrożonych, a jedynie 10 nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych ze względu na fakt, że zostały zasadnie wpisane do rejestru zabytków i nie podlegają znaczącym zagrożeniom, są zachowane prawdopodobnie w całości oraz nie wymagają zabiegów konserwatorskich. Wymowny jest także fakt, że 210 stanowisk zostało częściowo zniszczonych, w tym w znacznym stopniu, ale niepowodującym utraty wartości zabytkowej. Całkowite zniszczenie stwierdzone zostało w 10 przypadkach. Głównym zagrożeniem dla stanu zachowania zabytków pozostaje orka, która przy obecnych możliwościach technicznych osiąga znaczne głębokości i w znaczący sposób przyczynia się do dewastacji nawarstwień kulturowych i obiektów tworzących stanowiska. Problem potęguje struktura własności gruntów, na których zlokalizowane są zabytki

rejestrów, a które w większości należą do osób prywatnych. Jako niedoszacowany uznać należy problem rabunku z użyciem detektorów metali. Ślady takiej działalności uchwytne były przede wszystkim na stanowiskach z własną formą terenową, które wyłączane są z uprawy. Wydaje się, że problem tak samo, a może nawet bardziej dotyczy stanowisk położonych na polach uprawnych, które są łatwo dostępne, jednak przez specyfikę terenu ślady działań rabunkowych zachowują się tam przez krótki czas. Dużym problemem stały się także decyzje konserwatorskie zezwalające na prowadzenie inwestycji budowlanych na terenach wielu stanowisk rejestrowych, po przeprowadzeniu wyprzedzających badań wykopaliskowych. Wydane decyzje, jako prawne precedensy, otwierają drogę do dalszych inwestycji, a tym samym stopniowego niszczenia zabytków archeologicznych. W ten sposób niektóre ze stanowisk znajdują się obecnie na terenie osiedli mieszkaniowych.

Nakreślona sytuacja pokazuje konieczność ścisłego zdefiniowania zasad ochrony stanowisk rejestrowych i finansowego wsparcia tych działań przez Skarb Państwa.

Wpisanie do rejestru województwa mazowieckiego nowych zabytków archeologicznych będzie miało sens tylko wtedy, jeśli objęcie tą formą ochrony będzie się ściśle wiązało z ich fizycznym zachowaniem w jak najlepszym stanie. Konieczność przeprowadzenia badań w przypadku prowadzonych inwestycji zapewnia już wprowadzenie stanowiska archeologicznego do ewidencji. Można wskazać pewne obszary, gdzie ochrona rejestrowa wydaje się jak najbardziej wskazana, a obecnie można ją uznać za niewystarczającą. Pod kątem archeologii w znikomym stopniu chronione są historyczne centra miast i wsi, a także siedziby dworskie. Można stworzyć całą listę miejscowości mazowieckich, o często średniowiecznych rodowodach, w których pod współczesnymi poziomami użytkowymi kryją się relikty dawnej zabudowy. Powiązanym często z miastami typem stanowisk są zamki, które również w dużej części nie zostały wprowadzone do rejestru jako zabytki archeologiczne. Jako przykłady wymienić można Ciechanów, Czersk i Liw. Wpisy dotyczące tych obiektów, jako zabytków nieruchomości, nie zawsze wymieniają jako przedmiot ochrony relikty archeologiczne, a jeśli o nich wzmiankują, to w sposób zbyt ogólny, by zapewnić im odpowiednią ochronę. Pozostając w temacie obiektów warownych, warto wskazać na fortyfikacje z okresu nowożytnego, które często są pozostałościami nieistniejących już siedzib szlacheckich. Przez ubóstwo źródeł archiwalnych ich materialne pozostałości są jedynym i tym samym niezwykle cennym źródłem do przyszłych badań nad ich historią. Poza rejestrem zabytków pozostają także inne znane zabytki o własnej formie terenowej, dla których przykładem mogą być dwa kurhany położone na gruntach miejscowości Liw w powiecie węgrowskim (AZP 54-75/57). Dzięki ułatwionemu dostępowi do danych LIDAR w ostatnich latach licznie rejestrowane są nowe stanowiska o własnej formie (grodziska i kurhany), które znajdują się zazwyczaj na terenach leśnych, słabo dotąd rozpoznanych archeologicznie. Po dokonaniu odpowiedniej weryfikacji obiekty te również powinny się znaleźć w rejestrze zabytków.

Osobną kwestią jest merytoryczne podejście do wyznaczania granic ochrony niektórych zabytków. Tylko część grodzisk chroniona jest wraz z towarzyszącymi im osadami podgrodzowymi. Ponadto zdarza się, że wpisy dotyczące samych grodzisk swoim zakresem obejmują jedynie najlepiej widoczne ich elementy w postaci głównych wałów, pomijając w mniejszym lub więk-

szym stopniu pozostałe, słabiej czytelne, elementy systemów fortyfikacyjnych – zewnętrzne wały i fosy (przykłady: Grodnia, nr rej. 245/60; Nidzgora, nr rej. 248/60; Słupno, nr rej. 756; Nowe Proboszczewice, nr rej. 777; Chlebna, nr rej. C53 i C72; Błonie, nr rej. A-1129/778). Wydaje się ze wszech miar słuszne objęcie grodzisk ochroną uwzględniającą odpowiedni margines terenu wokół nich, co zminimalizuje możliwość pominięcia niewidocznych już w terenie elementów fortyfikacji.

Podkreślić także należy ogromną wartość zachowanego wokół zabytku kulturowego i przyrodniczego krajobrazu, który stanowi najwłaściwszą oprawę chronionego obiektu, zapewniając często właściwe jego zrozumienie. Tam, gdzie jest to możliwe, należałoby dochować wszelkich starań, aby ochroną, także o charakterze przyrodniczym, obejmować również tę część dziedzictwa. Jako przykład dla tego zagadnienia może posłużyć kompleks wydm w Podbieli (nr rej. C-113), na którym zlokalizowane są obozowiska z epoki kamienia. Tuż obok wydm, położonych w naturalnym krajobrazie podmokłych łąk, wykopane zostały stawy hodowlane, nieodwracalnie zmieniając otoczenie zabytku.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.